

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKIMĒMIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	8
'Aho	Pulelulu, 20 Sune 2018

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea e Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele, Vahefonua Tongatapu

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia

Samuela 'Akilisi Pōhiva

'Eiki Tokoni Palēmia

Sēmisi Lafu Sika

'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

Lord Ma'afu Tuku'aulahi

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua

Dr. Pohiva Tu'i'onetoa

Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai

Dr. Tu'i Uata

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmate Afi, Tānaki Pa'anga & Kasitomu

Māteni Tapueluelu

'Eiki Minisitā Lao & Pīlīsone,

Sione Vuna Fa'otusia

'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai

Sēmisi Tauelangi Fakahau

'Eiki Minisitā ki he Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &

Ma'u'anga Fakamatala

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisitā Mo'ui & Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga

Dr. Saia Ma'u Piukala

'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue

Penisimani 'Epenisa Fifita

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

Lord Ma'afu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Tongatapu

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Vava'u.

Lord Tu'i'afitu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Nuku

'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongō Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 3, Tongatapu

Siaosi Sovaleni

Fakafofonga Fika 5, Tongatapu

Losaline Mā'asi

Fakafofonga Fika 11, 'Eua

Tevita Lavemaau

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Mo'aleFinau

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Veivosa Taka

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

Sāmiu Kuita Vaipulu

Fakafofonga Fika 16, Vava'u

'Akosita Lavulavu

Fakafofonga Kakai 17, Ongō Niua

Vātau Hui

Fakahokohoko

Fale Alea ‘o Tonga.....	8
Lotu	8
Ui ‘a e Fale	8
Poaki.....	8
Tokanga ki he tu’unga ta’efakafiemālie falesī’i Uafu Kuini Salote.....	9
Tokanga pe vave ni mai hano ngāue’aki uafu fakalotofonua fo’ou.....	10
Hoha’a ki he ‘ikai ha feitu’u ke hao mo malu ki ai kakai he uafu	11
Tokanga ki he uafu Ha’apai & uafu fo’ou ne toki hopoki	11
Tali Pule’anga ki he ngaahi hoha’a Ha’apai 12	11
Kole ki he Pule’anga ha tokoni’i ke langa fōsoa ‘i Ha’apai.....	12
Fokotu’u ke faka’inasi Pule’anga vahefonua fai ki ai ngaahi konifelenisi e siasi	14
Tokanga ke malu’i tu’unga falala’anga Pule’anga he tali fekau’aki mo e Tohi Tangi	14
Kōmiti Kakato.....	18
Alea’i Vouti fika 9 & 14	19
Tokanga ke fakaivia ngaahi sekitoa 'oku langa ai ‘ekonomika e fonua	20
Tokanga ki he polokalama langa 1 miliona he peesi 151	22
Fokotu’u ‘ikai ‘asi he lao ki he Kōmiti Pa’anga ke nau fulihi founa fa’u Patiseti.....	24
Taukave ‘ikai ha founa fo’ou ko e fai pe fakatatau ki he Tu’utu’uni Ngāue & Lao.....	24
Taukave ta’efakalao founa ngāue Kōmiti Pa’anga	25
Taukave ko e Minisita Pa’anga pe ke ne fa’u e Patiseti he’ene tu’u ‘a e Lao.....	25
Taukave ‘e hoko ko e Tu’utu’uni Faka-Fale Alea ka tali ngaahi fokotu’u Kōmiti Pa’anga.....	26
Taukave aofangatuku pe Fale ke tali pe ta’etali Lipooti Kōmiti Pa’anga.....	26
Taukave ko e angamaheni pe ia Fale Alea ke fakalahi pe fakasi’isi’i vouti he Patiseti.....	26
Fakatonutonu Kōmiti Pa’anga 14 miliona pe nau fokotu’u mai	27
Fehu’ia pe ‘oku ‘ikai mahu’inga \$5 miliona fokotu’u mai ke tokoni’i ngoue.....	28
Fakama’ala’ala he Kupu 185 fakahā loto he ‘Esitimeti	28
Tu’utu’uni Sea Kōmiti Kakato tonu pe ngāue ne fai Kōmiti Pa’anga	29
Fakama’ala’ala he ngāue tefito Kōmiti Pa’anga ne fakahoko he Patiseti.....	30
Taukave ‘ikai ha tānaki ‘aitemi fo’ou ko e tānaki pe ki he polokalama ngāue.....	31
Taukave ta’efakalao e ngāue Kōmiti Pa’anga ne fai.....	31
Ke fakamahu’inga e mafai pule ‘o e Fale Alea.....	33

Tapou ke tuku fakafu'ituitui he Fale Alea	34
Taukave Palēmia ko 'enau 'i Fale Alea ko e loto e kakai	35
Fehu'ia Palēmia pe 'oku 'ikai fē'unga kole ke tau'i e faito'o konatapu	35
'Ikai ha mafai Minisita Polisi ke kau fakatotolo'i ha fekau'aki mo e 'aisi	35
Taukave 'osi fe'unga Patiseti vahe'i ma'a e Potungāue Vouti 9 & 14	39
Tokanga pe malava e tokoni fakaseniti ke solova ai palopalema he faito'o konatapu	40
Ngaahi hoha'a ki he founa ngāue 'a e Kōmiti Pa'anga fekau'aki mo e Patiseti	42
Tokanga ki he malu mo e hao e kakai & faifatongia kau polisi.....	44
Tui tonounou patiseti tafa'aki fale'i & ngāue fakapolisi.....	46
Tokanga ki he hoko Tonga lahi taha ngāue'aki faito'o konatapu 'aisi	47
Fokotu'u ke fē'unuaki holo pē 'i loto fakalahi silini ki he Vouti 9 & 14.....	47
Tokanga ki he tohi Kōvana Vava'u ke fakatokolahi kau polisi	49
Poupou ke fē'unu'aki holo pe fakalahi silini he Patiseti ma'a e Potungāue	49
Ke fakakaukau hono fakavia Pilisone he kaha'u koe'uhi ko e faito'o konatapu	50
Fokotu'u na'a kuo taimi ke hiki tautea faito'o konatapu ke fakasi'isi'i palopalema.....	50
Kole ke fakakau polisi fakakolo hono fakakaukau ke fakavia.....	51
Fakama'ala'ala he fokotu'u Kōmiti Pa'anga ke fakavia 2 kilu polisi fakakolo.....	52
Fakamahino Pule'anga malava fē'unuaki 'i loto \$ ke tokoni fakalahi Vouti 9 & 14	52
Fokotu'u ki he Pule'anga fai ha ngāue ki he palopalema hoko 'i Vava'u	53
Fakamahino Konisitūtone fatongia Pule'anga ke malu'i e fonua	54
Tokanga 'ikai fakahoko lelei Polisi Komisiona & Kōvana Vava'u na fatongia.....	55
Fehu'ia e lahi pa'anga he lepa Pule'anga he'ene a'u ki Sune 'aho 30.....	56
Ke tokangaekina 'a kinautolu uesia faka'atamai.....	57
Tipeiti he fokotu'u Kōmiti Pa'anga fakalahi silini ke malu'i hotau kau'āfonua	57
Ke toki fē'unuaki Pule'anga pa'anga he Patiseti ke malu'i kau'āfonua	57
Tokanga ki he holo 8 kilu \$ vahe'i ki he ngāue ke malu'i fonua.....	58
Tokanga ki he fakamole 1 mano ki he tauhi & monomono fale he vouti 9	58
Fehu'ia totongi <i>rental</i> he Vouti Potungāue Polisi.....	59
Tapou ki he Pule'anga fai ha ngāue ki he palopalema hoko 'i Vava'u.....	59
Tokanga ke lipooti mai tu'unga ngāue ki he ngaahi keisi kimu'a he Potungāue Polisi.....	60
Tali ki he hoha'a fekau'aki mo e 'Api Polisi Leimātu'a.....	60
Fakamamafa tokanga Polisi taimi ni ki Vava'u	60

Tali ki he fehu'ia fakamole ki he tauhi mo e monomono fale e Polisi	61
Tali ki he vouti fekau'aki mo e <i>rental</i>	61
Lipooti Pule'anga tu'unga 'i ai ngāue ki he ngaahi keisi ne tokanga ki ai Fale Alea	61
Kole ha pilīsone & fale lelei ma'a Niuatoputapu.....	62
Tokanga 'oua fakapolitikale'i mafai fakapolisi	64
Fokotu'u ke pāloti'i fokotu'u ke fakalahi 1 miliona Vouti 9 & 14	65
Pāloti'i 'o 'ikai tali fokotu'u tānaki fakalahi ki he Vouti 9 & 14.....	66
Alea'i Vouti 10 Potungāue Ngaahi Kautaha Pisinisi Pule'anga	66
Poupou'i pea tali ke fakapaasi Vouti 10.....	66
Kelesi.....	67
Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea.....	68

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: Pulelulu 20 Sune, 2018

Taimi: 1000-1005 pongipongi

Sātini Le’o: Me’a mai 'Eiki Sea ‘o e Fale Alea. (*Lord Fakafanua*)

'Eiki Sea : Mālō e laumālie Hou'eiki kole atu ke tau kamata’aki e Lotu ‘a e ‘Eiki.

Lotu

(Na’e kau kotoa Hou’eiki Memipa hono lau e lotu ‘a e ‘Eiki)

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalaké ke ui ‘a e Hou'eiki Mēmipa ‘o e Fale.

Ui ‘a e Fale

Kalake Tēpile: Tapu mo e 'Eiki Sea ‘o e Fale Alea, tapu mo e ‘Eiki Minisitā Fonua mo e Hou'eiki Minisitā ‘o e Kapineti, tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga ‘o e Hou'eiki Nōpele ‘Ene ‘Afio, kae 'uma’ā ‘a e Hou'eiki Fakafofonga ‘o e Kakai, kae 'atā ke fakahoko hono Ui ‘a e Falé ki he pongipongi ni, ‘Aho Pulelulu 20 ‘o Sune, 2018.

(Na’e lele heni ‘a e taliui ‘a e Fale)

<008>

Taimi: 1005-1010

(*Hoko atu e taliui*)

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea kole ke u to e fakaongo mu’a. ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa, Siaso ‘Ofa ki Vahafolau Sovaleni. Sea ko e ngata’anga ē tali ui ‘o e Fale ki he pongipongi ni ...

Poaki

Ko ‘Eiki Nōpele Fusitu’a pē ‘oku kei hoko atu ‘ene poaki. Pea ko e toenga ‘o e Hou’eiki Mēmipa ‘oku ‘ikai ke tali honau ui ‘oku ‘i ai e tui ‘oku nau me’a tōmui mai pē. Mālō ‘Eiki Sea.

'Eiki Sea: Fakatapu ki he ‘Afio ‘a e Tolu Taha’i ‘Otua ‘i hotau Lotolotonga. Tapu ki he ‘Ene ‘Afio, Tama Tu’i, Hau ‘o e ‘Otu Tonga. Tapu atu ki he Ta’ahine Kuini, Nanasipau’u kae ‘uma’ā e Fale ‘o Ha’a Moheofo. Tapu atu ki he ‘Eiki Palēmia pehē foki ki he Hou’eiki Minisitā. Tapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e kau Nōpele. Tapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai. Hou’eiki ‘oku toe si’i pē ‘etau houa ngāue pea ‘oku ‘i ai e faka’amu ‘e lava ke fakakakato ‘etau

‘asenita kimu’ a pea tau mātuku atu ‘i he ‘aho Tu’apulelulu, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a lahi, Ha’apai 12 me’a mai.

Mo'ale Finau: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea, Fale Alea ‘o Tonga. Tapu pea mo e tangata’eiki Palēmia pehē foki ki he toenga e Hou’eiki ‘o e Fale. ‘Eiki Sea, kuo tau a’u mai eni ki he tu’unga ko eni pea ‘oku ou tui kuo mei fakakakato hotau fatongia ki he kakai ‘o e fonua. Ka ‘oku, ko eni ‘oku ‘i ai ‘a e fakamālō koe’uhī ko ‘etau a’u mai ki he mōmēniti ko ‘eni. Ko u tui ‘oku fakaongo mai e kakai ‘o e fonua kae pehē ki he kau ngāue ke ‘oatu ‘a e pa’anga pē ko e ivi ‘o e fonua ko honau ivi ke fakahoko ‘aki e ngāue. ‘I he pongipongi ni ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi me’a ‘oku ou loto ke u lave ki ai. Ko e makatu’unga e lave ko eni ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai pē foki e ngaahi taimi ‘oku ‘ikai ke tau fa’a lava ‘o a’u ‘i ha taimi ‘oku vave ki he, kinautolu ‘oku nau hanga ‘o tokanga’i ‘a e ngaahi, ‘a e mo’ui ‘a e kakai. Tau pehē pē ko e mo’ui ‘a e kakai. Pea ne u fakakaukau lahi ki ai he pongipongi ni mahalo na’a ‘aonga pē ‘e lelei ange pē vave ange ke u hanga ‘o ‘oatu ‘i he Fale ni ke, pea ko ia pē ‘oku ne me’a mai ki ai ‘e kaunga tonu ki ai pea ‘oku ou kole ‘a ‘ene tokoni ‘Eiki Sea. Pea mahalo ko e ‘uhinga ia ‘oku ou fakahoha’a ai he pongipongi ni.

Tokanga ki he tu’unga ta’efakafiemālie falesi’i Uafu Kuini Salote

‘Uluaki ‘Eiki Sea ne u ma’u ‘a e, ‘a e ki’i lipooti ko eni pea mei he ni’ihi mei Vava’u ...

<009>

Taimi: 1010–1015

Mo'ale Finau: Ha’apai pehē ki Niua, fekau’aki pea mo e fale tali fononga ko ena ‘i he Uafu Kuini Salote ‘i he tau mai ko ē ‘a e vaká. Ko e lipooti ko eni ‘Eiki Sea, te u pehē ‘e au ‘oku totonu ke ongo’i ‘e kitautolu ko eni ‘oku tokanga’i e ivi e fonuá. Ko e lipooti ko eni ‘Eiki Sea ‘oku ‘osi eni ‘a e mahina mahalo mei he *Gita*, ka ‘oku ‘ikai ke u ‘ohake me’a ko eni ke pehē ko e afā. Ko e palopalema ko eni ‘Eiki Sea ko e palopalema ia na’e totolo mai pē ia mei fuoloa ‘a e fale ko eni, fakataha pea mo e, hufanga he fakatapu, pea mo e *bathroom* pē ko e toiletí. ‘Oku, Sea ko hono fakanounou ‘oku pehē ni ‘Eiki Sea. ‘Oku ‘ikai ke fe’unga koe’uhi he ‘oku ‘ikai ke ‘ato lelei pea ‘oku ‘ikai ke a’usia ‘e he tangata’i fonuá mo e fefine’i fonua ‘a ē ko ē ‘oku nau hanga ‘o totongi mai ‘enau silini ke tau hanga ‘o sēvesi kinautolú, ‘oku ‘ikai ke a’usia ia ‘Eiki Sea. Koe’uhí ko e tu’unga ‘o e Fale ko eni. Ko e *bathroom* ‘Eiki Sea, talu pē ‘ene ‘ikai ke ngāue ‘ana ia, ‘eku manatu’i ‘e au ia ‘a e tu’unga ko eni ‘Eiki Sea ‘i he 2010/11 taimi na’a ku ‘i Fale Alea ai kimu’a atú. Ko e tu’unga pē ia ‘oku a’u ‘i he ‘aho ní, tau pehē ko e ta’u eni ‘e hongofulu tupu lahi. Tu’unga tataua ‘ikai ke ‘i ai ha ngāue ia ‘Eiki Sea ke pehē ke ‘i ai ha liliu.

Sea ko e langa e fonua ko eni ‘Eiki Sea kuo pau ke ‘i ai e liliu mei he ‘aho ki he ‘aho. Ko u afe atu he hala ki uafú ‘Eiki Sea, ko e ki’i *side walker* ko ē na’e movete he ta’u ‘e 20 kuo hilí ‘oku kei movete pē he ‘aho ni. Afe he halá ke u ‘alu pea u, ‘Eiki Sea ‘aneuhu na’e ‘ikai ke u loto ke fai e lipootí ka u ‘alu ‘o a’u ki ai na ‘oku loi koā e lipooti. Pea u totongi ‘eku *taxi*, pea u talaange ki he *taxi*, lele ki uafu. Ma lele atu pē ko ē ‘oku *busy* e me’a pea u talaange, tu’u heni ka u lue, pea tu’u pea u lue ‘Eiki Sea. Ko u feinga ke u a’u tonu pē ‘oku mo’oni koā e lipooti. ‘Alu atu Sea, ‘oku ‘i ai e la’i tā heni nau faitaa’i e falé. Pea u to e takai kimui he *bathroom* ‘oku lolotonga ‘ume’umea e fu’u seini loká ‘oku loka’aki. Pea u ha’u, pea u feinga ke u sio angé pē ko e hā koā hono ola

tamakí. Na ‘oku fiefia pē koā e kakaí ia kae hala e lipooti. Pea u takai mai he ‘ā ko ē Kuini Salote, ‘oku tangutu ai e ki’i longa’i fānau ‘Eiki Sea mo e ongo fine’eiki ‘e toko 2. Ko u sio mai pē ki he ha’i mo e anga ‘enau tangutú ko e kau teuteu folau lolotonga fakahekeheka e vaká he taimi ni. Pea u takai mai ‘o afe atu ‘o tu’u, ‘ai ke u faitaa’i pea u pehē pē ‘oku hangē ‘oku ou ki’i kolosi atu au he’enau *privacy*. Ka u ongo’i pē ke u, pea u kole atu ki he fine’eikí. Fine’eiki, ko au ko e Fakafofonga au ‘o Ha’apai. Ko ‘eku ‘ilo’i ko e vaka ko ení ko e ‘alu ia ki Vava’u ‘oku taloa ia. Ka ko u kole atu pē te ke loto ke u hanga ‘o faitaa’i ho’omou tangutu ko ení ‘o falala he ‘ā. ‘Oku ‘i ai e ki’i fānau mahalo ‘oku toko 5, pea u hanga ‘o faitaa’i. ‘Osi eni te u toki fakahā atu ki he ongo Fakafofonga Vava’ú. Pea pehē mai e fefiné, ‘ai e la’i tā ke hā. Pea u talaange, ‘ai pē ke u ‘alu ‘o tauhi he te u ‘alu ki Fale Alea he ‘aho ni pea te u kole ki he Palēmia mo e kau takí ke nau tokangaekina ‘a ho’omou tangutu. Kapau na’e ‘uha, te nau hola ki fē. Kaekehe ‘Eiki Sea, ko e poini ko ē ‘oku ou ‘ohake ko ē ‘e au ‘i hení ‘Eiki Sea. ‘Oku ‘i ai e ki’i me’a ‘oku nofo he’eku fakakaukaú taimi nau tafoki mai aí. Ko u lele mai he halá, ‘ikai ke u sio au ‘oku ‘i ai ha *facelift*. Fa’a ngāue’aki ‘e he Minisitā Laó, tapu mo ia, he’ene ‘alu ange ki Ha’apai, ko e ki’i lea na’a ne ‘omai kiate au, ‘a e *facelift*. ‘A ia ko e liliu e fukahi fonuá, funga ‘o e fonuá.

‘E Sea ko e kole ia ko u ‘atu kia koe pea ko u ‘atu pē ‘e au he pongipongi ni, ‘ikai ke u tui au ia pē ‘e tali mai pē ‘ikai. Ko hai pē he kau Hou’eiki takí ‘oku ha’isia ki he kaveinga ko ení, ko u kole atu, kau eni ia he *emergency* ‘i he fiema’u. Na’a tau fihí ‘anepō ‘Eiki Sea ‘i he pa’anga ‘e 28 miliona ko e *special projects*. Kiate au ko e *special project* ē. Ko e *bathroom* mo e fale tali fononga ki he si’i ‘alu ‘a Vava’u mo Ha’apai mo Niua ‘o malu ki aí, ‘oku ui ia ko e *special project* ia he taimi ni. Na’a ku poupou ‘anepō ‘Eiki Sea ki he *special project*. Ka na’e mei holomui, ‘e to e holomui ‘eku poupouú kapau he ‘ikai ke me’a mai ‘a e Minisitā ...

Tokanga pe vave ni mai hano ngāue’aki uafu fakalotofonua fo’ou

Lord Tu’iha’angana: Sea kātaki ko e ki’i fehu’i pē ki he Fakafofonga. Tapu mo e Feitu’u na Sea mo e Hou’eiki Fale Alea. Poupou atu ‘aupito ki ho’o me’á Fakafofonga 12. Ka ko ‘eku pehē, ‘te nau hiki mai vave ni ki he uafu fo’ou pē ko e, kae hoko atu foki ē ia e *international* mahalo. ‘Ikai ko ‘etau pehē pē na ‘oku vave ni ha’anau hiki mai ‘anautolu ki he fu’u *facility* faka’ofa’ofa ko ē.

Mo’ale Finau: Mālō ‘Eiki Sea.

Lord Tu’iha’angana: Ka ‘oku ou poupou lahi au ki ho’o me’á.

Mo’ale Finau: Ko e poini fika 2 ia te u afe mai ki ai ‘Eiki Sea.

<001>

Taimi: 1015-1020

Mo’ale Finau: ... ko u ‘oatu ē pea te u lave he taimi ni mahalo kuo kakato ‘eku tokanga. Ko ‘eku tokanga ko ‘eku fanongo ko ē ki he ki’i fo’i konga ‘oku pehē ko e poate silini lahi taha eni. ‘Oku totongi ‘e he kakai ‘enau ki’i sēniti ‘i he uta kotoa pē ‘ave ki he poate ko eni pē ko e hā me’a. ‘Oku ‘ikai ke ‘asi mai ia ke ‘asi mai e silini. Ko e uafu ko ē ‘i Ha’apai ‘Eiki Sea ...

Veivosā Taka: Sea ke u ki'i tokoni atu ki he Fakafofonga. Tapu pea mo e Sea, tapu mo e Fale 'eiki ni 'Eiki Sea. 'Oku, ko 'eku fokoutua atu pē ko 'eku tokoni ki he fokotu'u 'a e Fakafofonga ko eni na'a nau toki hiki he uike kaha'u kae ma'u e kāinga he niuōnia he 'aho ni. Kuo lave'i pē ia he motu'a ni 'e fai e hiki ka ko e, ko e me'a ko ē 'oku tau manavasi'i na'a tau longoa'a 'anepō 'i he *drugs*. 'Oku ou pehē 'oku mahu'inga ange eni ia he *drugs*. Ko 'eku tokoni ia 'oku ou fakahoko atu 'Eiki Sea mālō e ma'u faingamālie.

Hoha'a ki he 'ikai ha feitu'u ke hao mo malu ki ai kakai he uafu

Mo'ale Finau: Mālō. 'Eiki Sea faka'osi ko ē 'eku lave ki he ki'i kongā ko eni ko 'eku afe mai ko ē mei uafu 'Eiki Sea ko e fo'i fakatātā ko ē 'o e hū atu fakatātā he ta'u 'e 20 kuo'osi. Pea ko u fie 'ohake 'a e me'a ko eni koe'uhī 'oku tau ngāue fakataha Hou'eiki. Tau tui ha fakatātā fo'ou 'i he fonua ko eni. He 'ikai ke to e 'i ai ha me'a 'Eiki Sea 'e fakahā ai e me'a ko e silini ka ko e fakatātā 'o e funga 'o e fonua. Ko 'ene puli pē mei ai 'Eiki Sea 'oku 'i ai e feitu'u kehe hu'u ki ai e pa'anga e fonua. He ko hai te ne to e talamai 'a e silini 'e 'asi he me'a 'oku tau sio ki ai. Ko ia 'Eiki Sea te u ngata hē ka ko u 'oatu e me'a ko eni.

Tokanga ki he uafu Ha'apai & uafu fo'ou ne toki hopoki

Uafu 'i Ha'apai 'Eiki Sea ko e ki'i kau fai konifelenisi. 'Oku kei holo pē ki'i 'ā ia ko ē 'a ē 'oku totonu ke teuteu'i 'aki 'a e funga 'o e fonua. Toki fekau au 'eku kau tama ke ō 'o hiki mai e veve ko ē mei uafu 'Eiki Sea. 'Ikai ke u to e fakaongoongo au ia. Fanongo pē au 'oku 'i ai e ongo tama he Mālini 'oku na 'i ai. 'Eiki Sea ko e fonua ko eni ia kuo pau ke tau tokanga fo'i lea te u 'ai. Tau folau ki Ha'apai pea heka atu pea tau ha'u. Ko e lele ko ē 'a ha taki he hala 'oku 'ikai ke lele noa'ia pē ia. Lele pē taki mo tokanga he 'oku 'i ai 'a e silini 'a e fonua 'oku ke fononga mo ia. Lele mo e tokanga. Ko e anga ia 'Eiki Sea 'o e fa'ahinga *education* totonu ke tau hanga 'o fa'oaki ki he 'atamai e Tonga pea 'e faitotonu pē kakai ia 'Eiki Sea ka kuo pau ke fakahā'i. Ko ia 'i he'ene pehē 'Eiki Sea ko u tui pē Hou'eiki kole atu fai mu'a ha ngāue ki ai 'ikai te u 'ilo 'e au 'Eiki Sea pē 'e fai fakakū e hiki. Te u afe mai ki he uafu kiate au 'Eiki Sea 'oku ki'i tuai 'a e 'unu mai ki he uafu fo'ou. 'Osi tau hanga 'o huufi fakalelei pea ko e me'a ko ē na'e me'a mai 'aki 'e he 'Amipasitōa ki he kakai 'o Tonga, kakai ko homou fale ē toileti e faka'ofa'ofa mo e hā mo e hā. 'Osi eni uike 'e tolu te'eki tau ō tautolu ki ai. Kapau na'a 'oku 'i ai ha fa'ahinga fa'u ha polokalama fa'ahinga *fee* pē ko ha fa'ahinga totongi kiate au pē ia 'oku sai pē ia.

Tali Pule'anga ki he ngaahi hoha'a Ha'apai 12

'Eiki Minisitā Ngaahi Pisinisi Pule'anga: Sea ka u ki'i tokoni atu pē Sea kapau 'e laumālie lelei 'a e Fakafofonga Ha'apai 12. Sea tapu pea mo e Feitu'u na kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga pea mālō ho'omou laumālie lelei ki he pongipongi ni. Sea 'oku mahu'inga ki he motu'a ni 'a e hoha'a 'a e Fakafofonga Ha'apai 12. Pea nau faka'amu ange au Sea na'e fakahoko mai he Fakafofonga ki he motu'a ni ke ma lele fakataha atu 'o vakai kae lava 'o solova. Ko e ngaahi palopalema ko eni Sea 'e faingofua pē hono solova pea 'oku ou kole ange pē ki ai ke tuku mai ha ki'i faingamālie ke u sio ki ai ka ko u tui ko e me'a mahu'inga 'aupito eni 'oku 'ohake 'e he Fakafofonga.

Ko e me'a ko eni ki he uafu na'e toki huufi foki pea 'oku mo'oni 'aupito ia Sea. 'Oku 'i ai pē 'a e fanga ki'i ngāue kei faka'osi'osi 'e he ngāue 'a e kau Siapani pea 'oku 'i he Tokoni Palēmia 'ene fokotu'utu'u ki ai pea 'e toki tukuange mai mo foaki mai ki he fakalele 'o e uafu 'e he *Port Authority* Sea. Ko ia pē mālō.

Mo'ale Finau: Sea ko u fakamālō 'aupito 'Eiki Minisitā kole fakamolemole pē 'ikai ke u fai e me'a ko ena 'oku ke me'a mai ki ai. Na'a ku 'osi kole pē 'anenai ne u, 'oku ou faingata'a'ia he fa'a 'ohake e me'a ko eni he, 'i he fakatokolahi hangē ko eni. 'Oku 'ikai ke u manako ke u tangi 'i Fale Alea ni kole hangē pē ko 'etau fa'a tukuhua. Kiate au te u hūfanga atu pē he *emergency* koe'uhí he 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha'aku taimi. 'Apongipongi ko u 'alu au ki Ha'apai...

<002>

Taimi: 1020-1025

Mo'ale Finau: ... ka ko ho'omou me'a mai ko ena 'oku mou toko 11 'oku mou fekaukau'aki 'oku 'ikai ko e Malini pē. Pea ko e 'uhinga ia ne u 'ohake ai 'Eiki Minisita 'uhinga pe pea mo e taha 'oku ou 'oatu pe 'e au 'a e totonu e kakai. Na'a nau kole mai ki he Fale Alea pea me'a 'e taha ke lēkooti ha me'a 'oku 'oatu pea lava ke fakamaatoato pea mo'oni ange. Na'a tau lau 'anepo ki he *review*. Tonu 'aupito 'a e *review* pea ko e 'uhinga pē ia 'Eiki Minisita. Mole ke mama'o. Ka neongo ia 'oku ou loto pe sai pe ko e uafu ena kuo mei fai mai ia kae fiemalie 'a e kāinga.

Ko e ki'i me'a 'e taha na'e kole 'e he Fakafofonga 'o Niua ki he *special project* ko e pa'anga 'e 1 mano tupu ke totongi 'enau me'alele. 'Oku ou kole au ia heni 'Eiki Sea pea ko u tui au ia 'e ki'i sai ange 'eku kole 'a'aku ia he 'e fakalao he 'e lēkooti...

'Eiki Sea: Ha'apai 12 toe ho'o miniti 'e taha ke 'ai ho'o kole ke vave.

Kole ki he Pule'anga ha tokoni'i ke langa fōsoa 'i Ha'apai

Mo'ale Finau: 'Eiki Minisita Pa'anga ko u kole mu'a ha ki'i 5mano ke faka'osi 'aki 'emau fōsoa 'a e fōsoa ko ē 'a Ha'apai. 'Oku mau lolotonga lele 'i he palasi he taimi ni. Fiema'u ki 'apongipongi. Fiema'u ke ha'ele e Tu'i Ha'apai he Falaite kuo 'osi e fōsoa ia. Ko ia ai 'Eiki Minisita Pa'anga ke ke sio mai mu'a ki he fakatangi 'oku fai atu. Ko e kole atu pe 'i he 28 miliona *special project* pea mo e toetoenga. Ko e ki'i fōsoa ko eni 'a Ha'apai mau langa'aki pe 'emau *constituency fund* mo e development. Lava lelei e ngāue ka 'oku 'i ai pe fanga ki'i me'a ke fakalavalava. Pea ko hono faka'osi fakamālō ki he kau hiko veve. Ko u lele mai he hala Hala Vuna si'i tu'u e fānau mo e taufale mo 'enau tangai. Ma'a ha'u he Hala Vaha'akolo me'a tatau. 'I ai e ki'i motu'a ne ako he Kolisi Tonga ne u ma'u atu motu'a ko Hamoni mahalo mei Kolomotu'a ...

Vātau Hui: Ki'i fakatonutonu atu pe Sea. 'Oku ou fakamālō atu. Tapu mo te 'Aliko Sea e Fale Alea. Tapu mo te Hau'aliki Nōpele 'a 'ene 'Afio. Tapu mo te Hau'aliki Fakafofonga 'o te Kakai. Fakafeta'i ki te 'Otua ko tou fakalao'ao 'a tatou 'i he 'aho nei. 'Aliko Sea

Siaosi Sovaleni: Ki'i *point of order* pe Sea ngofua pe 'etau lea kehekehe Sea pe te tau foki pe ki he lea faka-Tonga.

Vātau Hui: Sea ka ko e to e ‘ai ke to e lea fēfē e matu’a ni? Ko te lea eni mei te motu mama’o ‘Eiki Sea pea kapau ‘oku loto lelei pe ‘a e Fakafofonga fika 3 ke ma toki kalasi pea toki ‘ai petou kalasi ia matolu faka-Niua.

Mo’ale Finau: Fakatonutonu Sea

Vātau Hui: Sea tuku mu’a ke hoko atu ‘eku fakatonutonu Sea.

Mo’ale Finau: ‘Io ‘io.

Vātau Hui: Sea ko ‘eku tokanga ko e me’a na’a ke me’a mai ‘aki ‘oku fakavavevave ‘a ‘etau patiseti Sea pea ko u tui ko e ‘isiu ia ‘oku mahu’inga taha. Kuo hokohoko pe ‘a e Fakafofonga ko eni pea kuo kamata mai ke ne taufale’i ‘a e motu’a ni Sea e Fakafofonga 17. Na’e kole pe ‘e 17 ‘a e ki’i pa’anga ‘e taha mano nima afe.

Lord Tu’i’āfitu: Sea ki’i fakatonutonu ki he Fakafofonga. Sea ko e fakatonutonu ‘oku ‘ikai ha taha te ne ta’ofi ha taha ha’ane fiema’u ki he Pule’anga ha’ane si’i feinga ha mo’ui ma’a hono vahefonua. Fiemalie koe he na’a ke ‘osi lava koe he uike kuo ‘osi Niua. Tukuange si’i Fakafofonga mei Ha’apai ‘oku fai ai fu’u fatongia. Ko u poupou atu ... ko e fakatonutonu pē ia mālō.

Mo’ale Finau: Ki’i sekoni ‘e 10

Vātau Hui: : Sea kae faka’osi atu ai pe ‘eku fakatonutonu Sea. Ko e pa’anga ‘e taha mano 5 afe na’e kole ‘e he motu’a ni ki he Minisita Pa’anga koe’uhi ke tokoni mai kuo hanga ‘e Niua ‘o tō’o ‘a e konga lahi ko e peseti ‘e 90 pea kuo lave ki ai ‘a e Fakafofonga mei Ha’apai 12. Pea ko u kole ki Ha’apai 12 to’o mai e peseti lahi ke hangē ko Niua kae ‘oua te ne tala ‘emautolu kole ‘oku kole 4 mano ia. Sea ko ia pe ki’i poupou pea ko u kole Sea kae ‘ai ka tau hoko atu mu’a koe’uhi ko ‘etau ‘isiu mahu’inga taha ‘oku tau feinga ke tau ‘osi atu he ‘aho ni. Mālō ‘Eiki Sea.

Mo’ale Finau: Sea Mālō ‘aupito kapau ‘e tuku mai ke u fakakaukau’i ‘oku ‘ikai ko ha fakatonutonu eni ia. Kapau ‘e ‘ai ‘eku fakakaukau ka neongo ia te u foki pe au ia ki he’eku fakamālō ‘anenai ‘oku mahu’inga ia. Fakamālō atu ‘Eiki Palēmia mo kitautolu kātoa ma’a ‘aupito e funga e fonua pehē ki Vava’u pehē ki Ha’apai. Kiate au ko e fo’i *foundation* lelei ia Sea ke langa’aki hotau fonua. Ko ia ‘i he’ene pehē na’e ‘ai pe `ke u tu’u ‘o fakamālō ki he kau tangata ko eni. Fakamālō pe hoku loto he’enua ‘ofa fonua. Sio atu ki he’enua ngāue Hou’eiki kiate au ka hiki ‘enua vahe ...

<000>

Taimi 1025-1030

Mo’ale Finau: ...Kapau te u hanga ‘o fakahā ‘a e kakai ‘oku ou ‘ofa taha ai ‘Eiki Sea ‘oku pehē ni. ‘Uluaki ‘ofa taha pē ki he ‘Otua, ua ko hoku mali, ko hono tolu ko e kau hiko veve. ‘Eiki Sea, mo’oni eni, he ko hai ha taha heni te ne lava ‘o fai ‘enua ngāue.

‘Eiki Sea: Mālō Ha’apai 12 kuo ‘osi ho’o taimi, Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpele ‘o Vava’u.

Lord Tu’i’āfitu: Mālō ‘aupito Sea, fakamolemole pē he to e tu’u tu’o 2 hake, ko ‘eku tu’u pē ‘a’aku ia ‘o pou pou ki he si’i me’a ‘oku me’a ki ai ‘a e fakafofonga. ‘Oku ‘i ai ‘eku ki’i fakakaukau fo’ou Sea fe’unga pea mo e vouti ko eni, mea’i pē ia ‘e he ‘Eiki Palēmia, pea ‘oku ‘asi pē ia ‘i he ‘etau fakamatala ko eni ‘a e pa’anga hulu lahi taha mai ki he fonua ‘i ha taimi ‘o e ouau ‘o e ta’u, fakapapālangi ‘oku ‘i ai ‘a e me’a ko e *high season* mo e *low season*. Ko e *high season* eni ‘o Tonga ni, ‘oku pehē ni ‘a e anga ‘a e fakakaukau fakapo’uli ‘a e motu’a ni Sea ko hono vahevahe ko ē ha nga’unu ha Tonga fakaakeake ki he kaha’u. ‘Oku tokoni lahi ‘a e siasi, ‘i he langa langa hake ‘o e pa’anga hū mai tautefito ki he konifelenisi, mo’oni pē ‘a Molitoni ia, Pule’anga mo e siasi kae mālohi ha fonua , ko ‘ene toki Pule’anga ia ‘a e Pule’anga. Pehē ni ai ‘a e ki’i fakakaukau Sea, ‘oku ‘ikai ke fakapapau’i pē ko fē ‘a e fonua ‘oku makatu’unga pe ia ‘i he konifelenisi ‘a e Siasi, kau Mā’oni’oni ngaahi ‘Aho Kimui ni. Ko ‘Amelika ia, pa’anga lahi faka’uli’ulia, neongo ‘a e ki’i katoanga si’isi’i ko ē ‘a e Siasi ko ia *double* ‘a e silini ia, Siasi Uesiliana Tau’atāina lava atu eni ‘a e Tau’atāina, mo e ngaahi siasi kotoa.

Fokotu’u ke faka’inasi Pule’anga vahefonua fai ki ai ngaahi konifelenisi e siasi

‘Oku pehē ni ‘eku fakakaukau ko e ki’i fokotu’u fakakaukau pē ki he ‘Eiki Palēmia, ko e vahefonua ko ē ‘e fai ki ai ‘a e konifelenisi, to’o mu’a ha ‘inasi ai ‘o e fu’u tāpuaki ‘o e me’a faka’ikonōmika fefakatau’aki mo e hū ‘a e koloa mo e fefononga’aki ‘o e taimi ko ia, ke lava ke fakamānava’i ai ‘o e fakalalakala ‘o e vahefonua ko ia, hangē ko eni ko Ha’apai na’e me’a ki ai ‘a e Fakafofonga ko ē, si’i fōsoa, ko e uafu, ko e fu’u pa’anga ko eni ‘oku talafi ko eni ‘i he taimi ko Ha’apai kotoa pē, ‘a e pa’anga mei Nu’usila, ‘Amelika, mo māmāni kotoa na’a mo e mate ma’a Tonga te u ke tau ‘i he Tokonaki kuo nau lī pa’anga ki Ha’apai. Tokolahi ai ko e si’i fānau ‘a e Tu’i ‘i he ‘aho ni. Ko e fokotu’u fakakaukau ia Palēmia, kapau ‘e tō ai tau pehē ha fo’i 20 miliona, he pa’anga ko ē ‘oku tafe ko ē he pa’anga ‘oku fakahū mai mo e koloa ‘oku fakatū’uta ‘i he uafu mo e hā mo e hā, ke fai’aki ia hono fakalalakala ‘o Ha’apai, hangē ā ko e ‘ū tokoni ‘oku hū ko ē ‘i he *inkind* mei muli kā tau lava ‘o fai ‘a e fo’i me’a ko ē mei loto ange mo e fa’a me’a ‘a e Minisitā ko ē ‘o e Fefakatau’aki. Ke lava ai ke tau mo’ui he ‘oku ngāue pē ‘a e Tonga ‘i he fehū’aki ko ia he tauhi’aki ‘i he lotu mo ‘etau tukufakaholo, kapau te tau pehē ‘alu ha fo’i 15 miliona pē ha 10 miliona ‘i he fu’u pa’anga ko eni kuo tafe ki Ha’apai ‘i he konifelenisi ko eni mo e ‘aho ‘o e Tu’i.

Ko e fakamanatu ia ‘o e ‘aho ‘o e Tu’i ‘i Ha’apai, ha fo’i silini ke fakalalakala’aki ‘a Ha’apai, kā hoko ki Vava’u ‘i he ta’u fo’ou ko e tāpuaki ia ‘o Vava’u. Ko ‘eku sio hifo ki he ‘etau Patiseti ‘i he vahevahe ki’i fusi mai hangē ‘oku ki’i fakalaka ‘a Ha’api, kapau te tau fai ‘a e fo’i vahevahe ko eni ma’a atu he ko e koloa ia ‘o Ha’apai he ‘oku fai ‘a e me’a ko ia’i Ha’apai. Pea kā fai ki ‘Eua ‘i he ta’u fo’ou me’a ia ‘a ‘Eua, ko e anga ia ‘a e fakalalakala, lava ai ‘a e hala lava ai ‘a e mala’e vakapuna, lava ai ‘a e uafu lava ai ‘a e fakalalakala ‘o e loto kolo, lava ai mo e mo’ui ‘a e kakai ma’u ‘enau silini ke pangikē ai. Pehē ‘a e ki’i fokotu’u fakakaukau Palēmia, ka u ngata hē Sea na’a ke tuputāmaki, mālō.

Tokanga ke malu’i tu’unga falala’anga Pule’anga he tali fekau’aki mo e Tohi Tangi

‘Eiki Sea: ‘Eiki Palēmia. Tapu atu ki he Feitu’u na ‘Eiki Sea kae ‘uma’ā ‘a e toenga ‘o e Hou’eiki. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha fekau’aki ‘a e me’a ko eni ‘oku ou ‘amanaki fakahoha’ a ki ai mo e patiseti ko eni ‘oku tau ...’Oku ‘i ai ‘eku tokanga Sea, ki he tali ‘a e mātu’a ni ki he Tohi Tangi ko ē na’e fai, pea ‘oku ‘i ai ho’omou mahu’inga’ia ai kā ko e me’a ko ē ‘oku ou tokanga ki ai ‘oku ‘osi lau foki ‘a e me’a ko eni, pea ‘oku lava ‘a e loto ia ‘o e ni’ihi ko ia, pea ‘oku nau fiemālie pea ‘oku

‘ikai ke nau to e tokanga nautolu, kā ko ‘eku tokanga he ‘oku ‘i ai ‘a e *integrity* pea ‘oku ‘i ai ‘a e tu’unga falala’anga ‘o e Pule’anga ko eni, pea ‘oku ou fiema’u ke malu’i ‘a e tu’unga falala’anga koi a he ‘oku ki’i lahi lahi pē ‘a e kole mai kiate au, pē ‘e lau fakakū e tali?Kā ko ‘eku kole, kole atu ki he kakai ‘o e fonua mou tatali pē, mou fakamolemole ko e me’a totonu ke fai ke lau fakataha, ‘osi pē lau ko ē pea lau leva mo ‘emau tali, kā ‘oku lau ‘a e me’a ko ē pea ‘oku ‘alu ia pea ‘oku talanoa’i ‘i he ngaahi ...

<005>

Taimi: 1030-1035

'Eiki Palēmia : ... feitu'u kehekehe. Ka ‘oku ou kole atú, Sea, ‘i he anga ‘eku fakamā’opo’opo e Tohi Tangi ko ení, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hano fu’u tokanga e Tohi Tangi ia ki he ni;ihi ko eni e Kau Fakafofongá. Meimei ko e Tohi Tangi ko eni ‘oku fakatefito pē ia he motu’a ni. Ko ia ‘oku ou kole atu ki he ni’ihi ko ena ‘oku nau faka’amu ke fai mo fai ha talí, mou ki’i talitali pē, he ko eni ‘oku fai ‘a e ngāue ki ai. Me’apango pē kuo homo atu ‘a e Tohi Tangi ia ‘o ‘alu tavale ia ‘oku ‘ikai ke tō e lava hono pukepuke. Ka ko ia ‘oku ou kole fakamolemole atu ki he kakai ko ē ‘oku nau faka’amu ke fai mo ‘ai ha talí. ‘e ‘oatu pē e tali. Ka mahalo ‘e fuoloa, he ko e ‘osi pē ko ení, kuo hoko atu ki he ngaahi fatongia kehe ia. Mahalo ‘e lava ha māhina ‘e taha pea mau toki lava ‘o ‘oatu ‘a e tali ki he me’a ko iá. Ka ‘o kapau ‘e pehē ‘e he Feitu’u na ia ke u ‘oatu ‘eau ‘eku talí, he vave tahá, pea u ‘oatu ia ‘e au, kae tuku e ‘ū tali ‘a e kau Fakafofonga ko ē, kehé, ke toki fai ia, ko e ‘uhingá pē ke fea. Ke palanisi e anga ‘etau ngāue. Pea ‘oku ou hoha’a lahi ki he me’a ko ení, he ‘oku ‘i ai ‘a e tokanga lahi ‘a e kakai e fonuá, tautautefito ki he kakai na’a nau fili ‘iate kimautolu, mo e motu’a ni, ‘oku ‘i ai ‘ene uesia. ‘i he fu’u tohi tangi ko eni na;e faí. Pea ko ia ‘oku pehē e kole ‘a e motu’a ni, ‘Eiki Sea. Mālō.

'Eiki Sea : Mālō Hou’eiki. ‘Oku ou tui kuo ‘osi mahino e me’a ko ē ‘oku me’a ki ai e 'Eiki Palēmia. Na’e ‘osi fakamahino pē he taimi ko ē na’e lau ai e Tohi Tangí, ko fē pē e taimi ‘oku mau ai ‘a e Pule’angá, ‘oku ‘atā pē ke toki fakahū atu ke me’a ki ai e Hou’eikí. Fakafofonga Nōpele ‘o Vava’ú.

Lord Tu’ilakepa : ‘Eiki Sea, tapu pē pea mo e Feitu’u na. Fakatapu atu ki he 'Eiki Palēmia, kae 'uma'ā e Hou;’eiki Kapinetí, pea pehē ki he Hou’eiki Fale Aleá, 'Eiki Sea. Ki’i fakatonutonu ange pē e motu’a ni, ka ‘i ai ha me’a ‘oku hala, kuo pau pē ke pehē, 'Eiki Sea, na’e ‘ikai ke u fu’u ma’u pau ki he Tohi Tangí. ‘Oku ou ‘osi lau pē ‘e au e Tohi Tangí, 'Eiki Sea. Pea ‘oku ou faka’amu au, 'Eiki Sea, ke fai pē mu’a e me’a na’e kole mai ki ai e ni’ihi ko ení. Ko e tali ko ē ‘a e Pule’angá na’a mau ‘osi fai ‘a e ki’i founga ‘Eiki Sea pea ‘ave ki he ‘Atitá, pea ‘omi mei he ‘Atita, pea toki fai e tali ‘a e Pule’angá. ‘Oku ou tui pē na’e ‘ikai ke me’a e Feitu’u na heni, ko e motu’a ni na’a ne fai ‘a e ki’i me’a ko iá he ta’u ko iá, pea ‘oku manatu’i lelei ‘e he kau Mēmipa ko ení. Pea ‘oku ou fokotu’u atu. Tuku pē e ‘Atitá ke nau ‘ātita’i. ‘Omi e me’a ko ē na’e fiema’ū he Tohi Tangi fekau’aki mo e ‘Atitá, pea tukuange ki he Pule’anga ke nau tali, pē ‘oku mo’oni e me’a ko ení. He ko e mōmeniti faka’osi ko ē na’a mau aofangatuku ki ai, ne toki hoko ai, ha me’a ‘oku mahino mai, na’e ‘i ai e fehālaaki.

'Eiki Sea : Fakatonutonu Fakafofonga. Me’a mai 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia : 'Oku ou tui pē 'oku 'ikai totonu ke mole hotau taimí, he tō e fai hano fevahevahe'aki fekau'aki mo e kaveinga ko eni. Ko e me'a na'e faka'amu ki ai e motu'a ni, sai pē ia. Ka na'e tonu ke 'osi ko ē 'a hono tufa, pea 'omai ha faingamālie ke 'oatu 'emau talí, pea toki 'ai fakataha. Ko e me'a ia 'oku hoha'a ki ai e motu'a ni. 'Oku 'ikai ke u tokanga au ki he Tohi Tangi ko ení, mo hono kakanó. Ka na'a ku pehē pē 'e au ia, ko e founa e na'e ngāue'aki ko eni 'i he ta'u kuo 'osí, mo e ngaahi ta'u ko eni kuo 'osí. Ko e taimi ko ē na'e 'omai ai 'a e *impeachment*, pē ko e *vote of no confidence*, na'e 'omai 'e he Sea hono faingamālie, 'oleva hono lau 'a e me'a ko ē kae 'omai 'a e tali 'o toki 'ai fakataha.

Lord Tu'ilakepa : Fakatonutonu Sea, fakamolemole. 'Oku kehe e *impeachment* ia. Ko e Tohi Tangi eni ia,. Kehekehe 'aupito 'aupito. Ko e *impeachment* ia'a ē 'oku ke me'a mai ki ai, 'Eiki Palēmia. Ko e Tohi Tangi, ko e kole mai mei he kakai 'o e fonuá, ke 'ātita'i. Pea na'a mou 'osi tali 'e he Fale ni, ke 'ave 'o 'ātita'i, pea 'omi e 'ātita ko íá, pea toki fai leva e tali 'a e Pule'angá. Ko e 'uhingá he ko e tukuaki'i 'oku fai mei tu'a, kia tautolu he Fale 'eikí. Pea 'oku totonu ke tau tali, he ko e Pule'anga faka-Temokālatí ia, 'oku anga pehē. Tali mai leva 'e he Pule'angá. Pea kapau leva 'oku tali mai 'e he Pule'angá, 'oku fe'unga pē mo e ... pea kapau 'oku 'ikai ke fiemālie e Pule'angá, 'oku nau toe 'omai ha 'Atita e taha. Me'a ia 'anautolu. Ka 'oku kole mai 'e he kakai e fonuá, 'ātita'i.

'Eiki Palēmia : Kātaki fakamolemole. 'Oku ou tui ko e, kapau na'e fiema'u ke 'ātita'i, , na'e tonu ke 'uluaki fai e me'a ia ko e 'ātita'i, pea toki 'omai fakataha mo e talí. He 'ikai ke 'uluaki 'omai ia, 'a e tohí ia, pea 'osi ko íá pea toki fai e 'ātita'i.

Lord Tu'ilakepa : Kuo pau, fakatapu ange pē mo e Feitu'u na, kuo pau pē, Sea, ke 'omai ...

<006>

Taimi: 1035-1040

Lord Tu'ilakepa :.. 'omai 'a e tohi ki he Fale ni, ke 'i he Feitu'u na 'oku 'i ai 'a e malumalu 'a e 'Atita. Pea 'i he fatongia 'o e Feitu'u na ke ke vakavakai pē 'oku tonu ke 'atita'i, 'ave he ko e fiema'u 'a e kakai 'o e fonua ke 'atita'i. 'Oku 'i he malumalu 'o e Feitu'u na. Ko 'ene 'osi pē ia.

'Eiki Minisitā MEIDECC : Fakatonutonu atu.

Lord Tu'ilakepa : Ko 'ene 'osi pē ia.

'Eiki Minisitā MEIDECC : Sea ko e *issue* ia ko eni na'e 'osi fai 'a e feme'a'aki taimi lōloa ia ki ai ho Fale. 'Oku ou kole atu mu'a ke tuku ia 'o fakatatali ka tau foki mai tautolu ki he 'etau Patiseti, he 'oku toe pē 'ikai ke lahi hotau taimi. Mālō 'aupito.

Lord Tu'ilakepa : Sea, ko e hā koā e me'a 'oku faingata'a ai ke fai 'a e 'atita pea ke tu'utu'uni ke fai 'a e 'atita, pea teuteu 'a e Pule'anga ke 'omai 'a e me'a ko ..

'Eiki Minisitā MEIDECC : Sea ko 'eku fehu'i atu, na'e 'osi fai 'a e tu'utu'uni 'a e Fale, ki he *procedures* ko ia ke tau pau ke tau fai'aki 'a e me'a ko ia ki he sTohi Tangi. 'Oku ne fokotu'u mai 'e ia 'a e founa fo'ou.

Lord Tu'ilakepa : 'Eiki Minisitā ko e me'a ko ia 'oku ou 'ai atu, koe'uhi 'oku 'ai ke mou Tangi moutolu 'oku te'eki ai ke fai 'a e 'atita.

Vātau Hui : Sea ka u ki'i Fakatonutonu atu mu'a Sea. Tapu pea mo e Sea tapu pea mo e fakataha 'eiki ni. Sea hangē kiate au na'e ma'u 'a e motu'a ni na'a tau 'osi alea'i, pea fai 'a e feme'a'aki ki ai 'o pehē 'e 'atita tau'atāina, pea 'osi ko ia 'e 'omi mo e Tali 'a e faha'i ko ē. Hangē kiate au ko e ma'u ia 'a e motu'a ni he na'a tau talanoa'i fuoloa heni.

Lord Tu'ilakepa : Sea 'oku ou 'osi ...

Vātau Hui : Ko hono toe 'ohake ko eni Sea 'oku fuoloa...

Lord Tu'ilakepa : Fakatonutonu atu ki he Feitu'u na fakamolemole. 'Oua te mou me'a 'o pehē 'oku fu'u loloa. Ko 'etau ngāue ia he Fale ni, ka 'i ai leva ha *petition* pē 'oku 'i ai ha Tohi Tangi, pau pē ke tau ngāue ki ai. 'Oku 'ikai mo'oni 'a e me'a 'oku ke me'a ki ai ke 'i ai ha 'atita tau'atāina. Fakamolemole 'oku ou lau pē 'a e Miniti ko e 'Atita 'a e fonua 'oku tuku ki ai 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea ka u ki'i tokoni atu.

'Eiki Sea : Me'a mai 'a e Minisitā Leipa.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea 'oku ou pehē ko 'etau talanoa ko ia ki he hū mai 'a ha Tohi Tangi, mo e ngaahi *detail* ko ia, 'oku 'osi 'i ai 'a e fo'i sisitemi 'oku ne fai 'a e ngāue ko eni. 'Oku tau 'osi 'ilo kotoa pē ko e talanoa ki he 'Atita 'oku līpooti mai 'a e 'Atita ki he Feitu'un a. 'A ia ko e hā leva ha'atau toe palopalema ke tau toe talanoa'i ha me'a 'oku 'i he mafai kakato ia 'o e Sea.

Lord Tu'ilakepa : Fakatonutonu atu ki he Feitu'u na 'Eiki Minisitā fakamolemole. 'E lipooti mai ki heni he ko e 'Eiki Sea 'oku ne tokanga'i 'a e Tohi Tangi. Ko e Tohi Tangi na'e 'omai ki he Sea, pea mo e Fale ni. Kuo pau leva ke nau tali ui ki he Sea, kuo pau leva ke tau tali ui ki he kakai, 'i he Tangi 'oku 'omai 'e he kakai. Hā koá 'a e me'a 'oku faingata'a ke fai hono 'atita'i pea 'osi.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : 'Eiki Sea ko e 'uhinga 'etau talanoa 'oku mahino 'a e Tohi Tangi ia. Te u ki'i *argue* pē au ia he na'e 'osi talamai he'etau fokotu'utu'u fakangāue, ko e fakahokohoko pē ko e *order*, 'oku toki fakahū 'a e me'a ko e Tohi Tangi ki he *d*). 'Oku 'i ai 'a e fo'i me'a 'e 3 'oku pau ke lele ai 'a e Fale ko eni, pea toki fakahū mai 'a e fika 4. Ka...

Lord Nuku : Ki'i fakatonutonu atu pē mu'a 'Eiki Sea. Ko e Fakatonutonu 'Eiki Sea na'e 'osi fai tu'utu'uni 'a e Fale ki he Tohi Tangi. Ko hono 'ohake ko ia he pongipongi ni 'e he 'Eiki Palēmia 'Eiki Sea 'oku hala loto'api ia he tu'utu'uni na'e 'osi fai ke tukuatu ki he mafai 'o e Feitu'u na pea 'osi hoko atu he ko koe 'oku 'i ai 'a e 'atita ko koe 'oku 'i ai 'a e mafai pea na'e 'osi hanga 'e he

Fale ‘o tukuatu ‘a e ‘u me’a ko eni pea ‘osi ‘a e feme’a’aki kae tali ke hoko atu ‘a e ngāue‘e he Feitu'u na. Ko hono ‘ohake ko ia he pongipongi ni ‘oku ta’e’uhinga ia he na’a tau ‘osi fai tu’utu’uni ki ai. Ka ko e me’a ia ‘oku ou fakatonutonu atu ko e feme’a’aki ko ia ‘o e pongipongi ni, ‘oku mau lolotonga nofo ni ko e tali ki he ngāue na’e ‘ais ke fai. Ko e me’a ia ‘oku ou pehē ai ke tuku ā mu’a ‘a e fo’i hala loto’api ko eni ka tau foki mai ki he ‘etau ngāue.

'Eiki Sea : 'Eiki Palēmia, ‘oku ‘i ai ha’o Fakatonutonu ki he me’a ‘a e ...

'Eiki Palēmia : Ko ‘eku kole ‘a’aku ia ki he kakai ko ē ‘oku nau faka’amu ke fai ha tali ke nau ki’i kātaki ‘o tatali. Ko ia pē mālō.

'Eiki Sea : Ko ē ‘oku fakamahino mai ‘e he 'Eiki Palēmia ‘ene me’a. Ko ‘ene me’a ki he kakai ‘i tu’a ‘oku nau fanongo mai.

Lord Nuku : 'Eiki Sea kapau ko ‘ene me’a ki he kakai ‘i tu’a, ‘ai ha’ane *press release* ‘o tukuatu ai. Ko ‘ene kole ki he kakai mei he Palēmia. Ko e Fale Alea eni ia ‘o Tonga 'Eiki Sea mālō.

'Eiki Sea : Hou'eiki te u fakamanatu atu na’e ‘osi ‘i ai ‘a e tu’utu’uni ‘a e Fale ki he ngāue ko eni. Pea te tau muimui pē ki he founga ngāue ko ia na’e ‘osi fai ‘a e felotoi ki ai. ‘Oku ou tui pē Fakafofonga Nōpele mei Vava’u, na’a ke lolotonga me’a atu koe ia ‘i he taimi ko ia na’e fai ai ‘a e feme’a’aki ‘i he *issue* ko eni. Ka ‘oku ou tui mahalo kuo ‘osi mahino ‘a e ‘ū tafa’aki. Ko e ‘Atita Seniale ko e sino tau’atāina ia fakatatau ki he ‘etau Lao. Pea ‘i he’ene pehē na’e ‘osi hulu’i atu pē ‘a e founga ko ia ke tau fakahū ai ‘a e ngaahi *issue* ko eni...

<008>

Taimi: 1040-1045

'Eiki Sea: ‘i he’ene palani ngāue lolotonga hono alea’i e Vouti Fika 3 e ‘Atita Seniale. Ka kuo ‘osi ‘asi he Kōmiti Kakato ‘a e Vouti Fika 3 pea ‘i he’ene pehē tau hoko atu ai leva he ‘oku kei toe lahi pē ‘etau ngāue ‘i he kōmiti. Kole atu ke tau liliu ‘o Kōmiti Kakato.

Kōmiti Kakato

(Pea na’e liliu ‘o Kōmiti Kakato pea me’a hake ai pē ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Kōmiti Kakato, Hon. Veivosa Light of Life Taka ki hono me’a’anga)

Me’a e Sea

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki mou fakama’ama’a atu. Kole ke u fakamalumu atu ai pē ‘i he ngaahi tala faka’apa’apa kuo aofaki ‘i he Sea ‘o e Fale Alea ka tau kaungā hūlā atu he ngaahi tala faka’apa’apa ko ia ka ko u fakahā atu ‘eku ‘ofa atu kia kimoutolu ‘e kau Mēmipa ko e kei lava ‘o mou mātu’uaki e ngaahi faingata’a pea mo e ngaahi fisi’inaua e folau ka mou me’a mai pea mo e laumālie ‘oku hangamālie ke fakahoko ‘aki hotau fatongia. Tuku mu’a ke u ‘oatu ha ki’i me’atokoni faka’aho neongo pē ‘etau fetō’aki ka ‘oku tau kei kakano. Ka he ‘ikai tuku ai e vaka kae fai ha kakau. “Pea na’e ui ‘e he ‘Eiki ‘a hono kakai ko saione koe’uhī he na’a nau loto taha pē,

nau fakakaukau taha pē, pea nau nofo ‘i he mā’oni’oni pea na’e ‘ikai ha masiva ‘iate kinautolu. Hou’eiki, ‘oku ‘i ai e mālohi he me’atokoni faka’aho ‘o e pongipongi ni ke ne lava ‘o huluhulu mai hotau hala. Pea, ka ko ‘etau hoko atu mou me’a mai ā ki he anga ho’omou laumālie lelei ki he ngaahi lau pea kuo tau lolotonga, mou lolotonga feme’a’aki ai. Ko e lao foki ko ‘eni ‘oku tau ‘unu ki ai ko e Vouti Fika 9 ...

Alea’i Vouti fika 9 & 14

Lord Tu’ilakepa: Fakamolemole pē Sea ...

Sea Kōmiti Kakato: Pea, tuku pē ke u to e lau’i atu e ki’i fo’i fakahinohino ko ia ...

Lord Tu’ilakepa: Sea fakamolemole ...

Sea Kōmiti Kakato: Seuke ko hono ‘uhinga foki ia ‘oku mou tukuhau ai he ko e kau fai ngāue tapu ‘a e ‘Otua ‘a kinautolu. Pea ‘oku nau nofo pē ki he me’a ko ia.

Lord Tu’ilakepa: Sea Kōmiti Kakato.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia mou fai kiate kimoutolu kotoa pē ‘a e me’a ‘oku totonu, ‘a e tukuhau kiate ia ‘oku ‘a’ana ‘a e tukuhau, ‘a e tute kiate ia ‘oku ‘a’ana ‘a e tute. ‘A e ...

Lord Tu’ilakepa: Sea ...

Sea Kōmiti Kakato: Manavahē kiate ‘oku ‘a’ana ‘a e manavahē ... ‘a e faka’apa’apa kiate ia ‘oku ‘a’ana ‘a e faka’apa’apa.

Lord Tu’ilakepa: ... kae tuku mu’a Sea ke tau hoko atu mu’a ...

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki, ko e ki’i tukutukulaumea eni kuo ‘omi ‘e he Potungāue ko eni ke mou feme’a’aki hangē pē ko ia ‘oku mou me’a ‘aki ki ho’omou Tohi Lao. Mālō, me’a mai Fakafofonga Nōpele Fika 1 ‘o Vava’u.

Lord Tu’i’āfitu: Sea ka u hoko atu au.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai ko e Nōpele Fika 2 ‘o Vava’u ko ‘etau alea fakataha pē ‘a e 9 mo e 14.

Lord Tu’i’āfitu: Ki’i fakamaama atu ā e kaveinga e patiseti ‘a e Potungāue ko eni he ki’i kongā Tohitapu ‘Ipiseli ko eni. Ko e faitohi eni. Ko e ‘Ipiseli eni. Pea ko e lolotonga eni ‘a e mafai ‘a e fu’u Pule’anga Loma eni. ‘I ai e ki’i lea he Fuakava Fo’ou ko e ‘īmisi ‘a hai ‘oku ‘asi he ki’i fo’i sēniti ko ‘ē? Pea na’e fehu’ia ‘a e ‘Eiki ko ē ‘oku ‘eke tukuhau, folofola e ‘Eiki, ‘ave e tukuhau. ‘Imisi ‘o hai? ‘O Sisa. ‘Ave me’a ‘a Sisa kia Sisa pea ‘ave, tuku e me’a ‘a e ‘Otua ki he ‘Otua. Ko e tonu faka’ēfika ia ‘o e māmani ko eni. Te ta ma’u e koloa he ‘ikai te tau ma’u e mo’ui. ‘UHINGA ia e ki’i fo’i lēsoni, ka ‘ikai fononga lelei mo taau ‘etau faitu’utu’uni ki he faingamālie mo e koloa ‘a e fonua, he ‘ikai ke faingamālie e fonua. Ka ‘ikai ke ‘i ai ha ‘ulungāanga fakatonuhia ‘o e

faitotonu e Taki Lelei ‘o e ‘ēfika ‘o e tonu mo e *code of conduct*, ‘i he me’a ko ē ‘oku fakamāmani ‘e hala lōua e me’a. ‘Oku ‘uhinga pehē e ki’i me’a ko ē, ko e me’a ko ē ‘oku ke ‘ilo ‘oku ma’u ai ‘a e mo’ui, faka’apa’apa koe ki he ‘Otua. Ko e me’a ko ē ‘oku fiema’u, ma’u ko ē he ‘Otua ...

<009>

Taimi: 1045 – 1050

Lord Tu’i’āfitu: ... ‘Otuá ko e tangata mo e ‘Otua, kuo pau ke ke fai, kuo pau ke fai ia.

Sea pea ‘oku pehē anga e fakahoha’a ‘a e motu’a ni ki he fu’u vouti ko eni ‘a e Potungāue ko eni. Ko e Potungāue ko eni, ko e mate mo e mo’ui ‘o e sōsialé ‘e makatu’unga ia ‘i he Potungāue ko eni. ‘E fakatonuhia, fakamōlale ha fonua he tu’unga fakapolitikalé ‘i he mālohi ‘a e tu’unga ‘o e pa’anga pē ko e ‘ikonōmika. Ka ‘i ai ha tu’unga faka’ikonōmika ‘oku fūfuu’i ‘oku ‘ikai tupu hono ivi totonú ke mānava. ‘Oku hala faka’ikonōmika ia. Pea ‘oku hala fakasōsiale ia. Kapau ‘e fesītu’a’aki ‘a e mafaí pea mo e ‘ikonōmiká, ‘ofa he fonua pē ko e Pule’angá kuo tūkua mama’o.

Ka ko e ki’i veesi folofola ko eni, ko Loma eni, pehē atu pē mate, mate. Ka ki he Tongá, ‘i he fa’unga ko eni ‘o e fakamatala ‘o e Patiseti ko eni. Kuo pau ke tau fakamaile ua tautolu. Pehe ni e tu’utu’uni e fakamaile uá. Ko e laó, ko e ‘osi pē maile tahá pea ke ngata ai, ko e Konisitūtone ia. He ‘ikai ngāue fakatamaio’eiki ha taha ki ha taha kae’oua kuo loto ki ai. Ka ko e ‘ulungaanga ‘o e Tonga, ki he ‘ikonōmika ‘o e Tongá, mo e mo’ui ‘a e Tonga, faka’apa’apa, tauhi vaha’a, pea ke loto tō, mamahi’i me’a. To e ‘alu ha maile taha ke maile ua. Ko e ‘uhinga ke ke ‘ilo ai ho’o ‘ofa fonuá, ho’o ‘ofa ho filí, mo e ‘ofa ‘i he’etau ngāue. Ko e fakamaile ua ia Sea ‘a e folofola ‘a e ‘Eiki ki he Siu pē ko e Hepelū. To e ‘alu atu ha maile taha ka ke’ofa ‘i he Lomá. Ko e ‘uhinga ia e ki’i veesi ko eni Sea. Pea ‘oku, kuo lahi e ngaahi fetō’aki ‘i he fonua ni. Ko hono ‘uhingá pē Sea ki he motu’a ni. Ko e *form* pea mo e *system*. Kapau ‘oku ‘i ai ha fonua ‘oku maau, ko ‘etau talanoa eni kae mānava hake pa’anga ko eni. Kuo pau ke faka-Konisitūtone me’a kotoa pē. Ko e *system* ‘a e ngāue ‘o e ‘ikonōmika ‘i hono fakangāue’i ‘i he tu’utu’uni ‘o e mafaí ‘i he fakalongolongo ‘a e Konisitūtone kae lea ‘i ha Lao ha fonua ‘i he tu’utu’uni ‘o e mafaí.

Tokanga ke fakaivia ngaahi sekitoa 'oku langa ai 'ekonomika e fonua

Sea ki he motu’a ni, ‘oku fiema’u he fonua ni ha pa’anga lahi hangē na’e fai ai e feme’a’aki ‘anepō. Ke tokanga’i ‘a e ngaahi kupu fengāue’aki ‘oku mānava ai e ‘ikonōmika. Hangē ko eni ‘oku hā ‘i he ngaahi fokotu’u na’e fai hono fakamalanga’í. ‘I he tafa’aki ‘o e *border control*, Potungāue Polisi pea pehē mo e Potungāue Mo’uí. Sea, ko e fonua kotoa pē ‘i māmani ‘i he Va’a ki Mulí ‘oku pine’i ai e me’a mahu’inga ‘o e malu’í, fefakatau’akí pea ‘oku ‘i ai ai pea mo e vā ‘o e fetauhi’aki ‘a e fonua mo e fonua. Kiate au, kuo tofanga hotau fonua ni ‘o ‘ikai ‘i he ngaahi me’a na’e ‘ikai fakanatula pē mo e Tonga, ‘i he mo’uí. Ka ‘oku to e hū mai mo e ngaahi me’a ia mei tu’a ‘oku ne vetekina ai e anga e nofo ‘a e Tonga, ‘a hono tokanga’i ‘o e faito’o konatapú, ‘a hono tokanga’i ‘o ‘etau fefakatau’akí ‘o e hū e koloa mei he fonua ki he fonua.

Ko e vaivai’anga ia ha fonua ka ‘ikai ke fakatokanga’i lelei ‘a hono malu’í, ‘i he tu’unga ‘o e ‘ikonōmika ke fakatokanga’i lelei, he ‘ikai pē ke ‘i ai ha malu ia ha *defence* ia pē ko ha *security* ha fonua. Ka ‘ikai pē ‘i ai ha fefakatau’aki ia he *trade*, ‘e tō tatau ai ha fiema’u ha fonua mo ha fonua kapau he ‘ikai ke mo’ui lelei ‘a hono leva’i lelei ‘a e mānava mei loto ‘a ‘etau fakatupu fakamānava

‘o e koloa fakatupú. Hono uá, kapau ko ha fonua ‘oku ‘ikai ke fakatokanga’i ‘a e mo’ui lelei ‘a hono kakaí, mo ha me’a ‘oku tu’u lavea ngofua ki ai, he ‘ikai te tau lava tautolu ‘o hoko ko ha fonua te tau fou pea te tau ‘unu kimu’a. Kuo pau ke tau fālute atu ‘a hotau ngaahi vaivai’angá he ‘ikai ke tau lava manga ai ke tau solova ‘a e palopalema te tau solova hokohokó. Kiate au Sea, ‘i he vouti ‘a e Potungāue ko ení, ko ‘eku malanga fakalukufua pē eni ‘a’aku.

Ko e pa’anga ko eni kuo tñaki ‘i he ngaahi me’a’ofa mei muli ‘a hotau kakaí. Pa’anga fakalotofonua hono tñaki he tukuhaú, tonu ke fakatokanga’i ‘a e mahu’inga e ngāue ‘a e Potungāue Polisi, he kuo hoko ‘oku ‘ikai ko Vava’u pē, Ha’apai mo Tonga ni ‘a e faito’o konatapu, ko e me’a ia te ne ...

<001>

Taimi: 1050-1055

Lord Tu’i’āfitu: ... hanga ‘o holoki ai hotau vā mo e fakavā fakavaha’a Pule’anga ‘e ‘alu ai ‘a e *money laundering*. Te tau vakovi ai mo ha fonua ‘i hotau vā. Ka ko e me’a mahu’inga ia ke fakatokanga’i. Ko e Potungāue Mo’ui mālō mo e ngāue ‘a e Minisitā Mo’ui ko eni mo e Fakafofonga Ha’apai 12 ‘o lava ai ke ‘i ai ha falemahaki ‘i Ha’apai. Faka’ofa e kakai. Mālō kuo fakalalakaka ‘a Vava’u. Ko ‘etau mo’ui Sea ka tau mate. Ko e mo’ui lelei ka leleaki’i ki falemahaki ‘oku ou pehē Sea ke fai hano tokanga’i ‘a e Potungāue Mo’ui.

Potungāue Polisi, ‘Eiki Minisitā Polisi me’a ‘oku vālau ai e *media* he ‘aho ni ‘a hono fakatotolo’i e faito’o konatapu pea ‘oku ou fanongo he *media* ‘oku ‘i ai ‘a e me’a ‘oku hoko ‘i Ha’apai ko e kamata eni ‘ene ‘unu’unu mai. Pea kapau ‘e ‘ikai ke tau fakapa’anga ‘a ‘etau *border control* ‘e hoko ‘a Tonga ni ia ko e feitu’u ‘o e tukuhifo mo e tukuhake fē’alu’aki ‘a ‘olunga kae ‘ikai ke ‘i ai ha’atau lao ke fakamālohi’i hono malu’i ‘a hotau kau’āfonua. Tonu ke tokanga lahi ai ‘a e Potungāue Polisi. Ki he motu’a ni ka ‘i ai hatau vahe’i ha silini ke tokanga’i ‘a e Potungāue Polisi hono fakalalakaka ke malu’i ‘a e ngaahi fakatāmaki ‘oku hoko ‘e tokoni mai ‘a Nu’usila mo ‘Aositelēlia na’a mo e ngaahi kōmiti mo e ngaahi fonua ‘oku tau kau mo kinautolu ‘i he ngaahi kupu fēngāue’aki fakamāmani lahi.

Sea ki he motu’a ni tau hanga mu’a ‘o fakatokanga’i ‘a e mokimoki’i me’a. ‘Oua te tau hanga ‘o fakamahu’inga’i ‘a e *issue* pē ko e *fact*. Fu’u me’a ko iá ‘oku ‘asi ia he pepa ko eni me’a ia ‘oku tau fetō’aki ai. Ko e ‘Esitimeti ia mo e Patiseti ko e *forecast* pē ia. Ko e *baseline* ‘o ha mo’ui ha fonua ko e fanga ki’i mokimoki’i me’a. ‘Alu ‘a māmani ‘o tau ki he palanite ko ‘enau lea he ‘aho ni ‘oua na’a li’aki ha taha. Ko e Patiseti to e fakatonutonu pē hotau Tonga kae mo’ui pē ‘a Tonga ma’a Tonga. He ko ha fonua ‘oku ne pukepuke hono fā’unga Pule’anga neongo ko e ki’i fonua si’i mo’oni ‘a Siaina henau va’a fēngāue’aki ‘a e pa’anga ‘ikai ke ‘i ai ha ki’i motu ia ha ki’i fonua ia ‘oku si’isi’i he taimi ni ‘i māmani. Ko e tu’u fakataha hotau fonua ni mo ‘etau ‘ilo’i ‘a e fanga ki’i mokimoki’i me’a he ‘ikai ke tau humu tautolu ha me’a. Pea ‘e lava ‘a e ngāue ‘a e Pule’anga pea ‘e tonu e ngāue ‘a e kau ngāue ko e kau *scholar* pea ‘e tonu ‘emau falelotu.

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga kātaki ‘o fakamā’opo’opo mai.

Lord Tu’i’āfitu: Ko e lava ia ‘e Sea mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Me’a mai Nōpele fika ‘uluaki ‘o Ha’apai.

Tokanga ki he polokalama langa 1 miliona he peesi 151

Lord Tu’iha’angana: Sea mālō ‘aupito e ma’u faingamālie. Na’e fai e ki’i, ko u kole atu ke ki’i fehu’i lolotonga e feinga ke mähino ‘a e fo’i malanga ko eni na’e toki ‘osi kae, ki’i kole pē ‘a’aku ke ki’i fehu’i mu’a ki he Minisitā Pa’anga kae toki ‘ai atu ‘eku ki’i fakahoha’a. Ko e peesi 151 *sub* polokalama 20 ‘a e langa fale fo’ou. Ko u kole pē mu’a pē ko e langa pē ko e hā e langa ko eni ka u toki hoko atu e ki’i me’a ko eni na’e, ko u tokanga ki ai ‘a e 1 miliona.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu atu ...

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Sea kātaki mu’a ‘e, ke toki tali e *detail* e fehu’i kae ‘omai mu’a ha’aku ki’i miniti ‘e 10 ke u ‘oatu ‘eku ki’i malanga ‘a’aku ‘o fekau’aki, ‘oku ‘i ai ‘a e palopalema ia ‘oku ou fakatokanga’i atu fakalukufua ‘i he talanoa’i fēme’a’aki ko eni ‘o fekau’aki mo e Patiseti ka u kole atu mu’a ke ‘omai ha ki’i miniti ‘e 10 ke u fai atu ai ‘a e ki’i malanga ko eni. ‘Oku ou fakamālō makehe ki he ‘Eiki Nōpele mei Vava’u fika ua koe’uhí ko ‘ene talanoa mai fo’i lea ko e *system*. Pea ne talamai pea ne me’a mai leva ko e *system* ‘oku *define* ia ‘e he lao. Ko e *system* ko ē ‘oku tau talanoa fakalukufua ki ai ko hono fa’u ha Patiseti ma’a e fonua ‘oku ‘ikai ko ha me’a ia ‘oku te ha’u pē na’a te toutou fakahoko ‘a e fatongia ko ia pē ‘oku te fo’ou ki ai ka ko e me’a ia ‘oku tuhu’i mai ‘e he lao. Ka te fakahoko ha me’a toutou fakahoko ‘i ha founa hala ‘oku kei hala pē ia kae ‘oua leva kuo fakahoko totonu. Kae tuku mu’a Sea ka u ki’i vahevahe atu ‘a e anga ‘o ‘etau fa’unga ‘o e *system* ko eni he ‘oku ou fakatokanga’i ‘e au ‘oku tau talanoa tautolu ki he fo’i keke...

<002>

Taimi: 1055-1100

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: ke tau kai ko eni ki he anga hono vahevahe fo’i ta’u ‘e 1 mei he 2018 ki he ‘19. Ko e fo’i ta’u pe ‘e 1. Pea ‘oku tau talanoa kitautolu hono detail ka tau maumau’i ‘e tautolu ‘a e *system* ngāue. Ko e uesia ia ‘e hoko to’uto’utangata ia kapau ‘e ikai te tau fakatokanga’i lelei. Ko e ‘uhinga ia ne u kole atu ai ke u ki’i Malanga atu ai.

Sea ko e *system* ko eni ‘oku tau fa’u ko eni ko hono kupu’i Lao ‘oku fa’o ia he *Public Finance Act* kongā 3 ‘oku ‘asi ia he kupu si’i fitu ‘oku ui pe ko e ‘Esitimeti pea mei he kupu ‘uluaki si’i. Kupu ua ‘alu hifo ai ki he tolu. ‘A ia ‘oku pehē ni hono fakahinohino. ‘Uluaki ‘ikai ke ne to e veiveiua ko hai ‘oku ne fa’u mai e Patiseti. ‘Oku ‘ikai ke u kau ai. Minisita ‘o e *Finance* ko ia ‘oku tuhu’i mai he lao ko eni. *System* ngāue kamata mei ai. Sai te u ‘atu leva ‘a e tohi fakahinohino ‘ohake leva ki he Kapineti ke *approve* mei ai.

Siaosi Sovaleni: Sea kataka ko e ‘uhinga pe ko e *interest* he taimi ‘a ia ‘oku ke fakangofua ke tau to e lave fakalukufua pe te tau nofo he vouti hangē ko ho’o me’a mai Sea. He ‘oku hangē eni ia ‘oku to e hoko atu ‘etau kalasi tiuta ia ‘atautolu he pongipongi ni.

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki: Sea kātaki mu’a ... ke u ‘oatu ‘eku

Siaosi Sovaleni: Ko e kole atu pe ... ke tau talanoa fakalukufua?

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Minisita kuo lava_e ...

Siaosi Sovaleni: Tau foki tautolu mei he vouti, tau foki tautolu ‘o talanoa fakalukufua?

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki: Kole atu pe Sea ke ‘omai ha ki’i miniti ‘e 10.

Siaosi Sovaleni: Mālō ‘aupito Sea e vahevahe mai e folofola ‘aneuhu

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki: Ko e ‘uhinga ‘eku talanoa atu ko eni he ‘oku tau fai ‘e tautolu e me’a fo’ou he Fale ko eni. Te’eki ke fatu patiseti tu’o taha e Fale ko eni.

Sea Komiti Kakato: Fakatonutonu Minisita.

Lord Tu’ilakepa: Fakatonutonu pe ‘Eiki Minisita. Ki’i fakatonutonu pe ‘Eiki Minisita fakamolemole. Mou fa’u mu’a ha *system* fo’ou pea ke ‘ave ki ai ho’o fakakaukau ka tau hoko atu ‘etau ngāue. Pea taha pe Sea ko u fie tokoni atu ki he Feitu’u na. Potu folofola na’a ke me’a mai’aki ...

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki: Ko u ‘osi ma’u ‘e au ho’o fakatonutonu. Sea kātaki ka tau hoko atu.

Lord Tu’ilakepa: kakai ‘o Saione

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki: Ko e fakatonutonu

Lord Tu’ilakepa: Fuofua kamata pe ‘e he Feitu’u na ‘oku ‘ikai ke ke hangē ko Saione ‘e Sea. ‘Oku totonu ke ke hoko ko e fakafofonga lelei ‘o Saione ‘i he tohi Molomona ko ena na’a ke lau mai. Pea ko u kole atu ki he Feitu’u na ke ke faka’apa’apa ki he tohi he ‘oku tau faka’apa’apa kotoa ki he tohi ko ena pea kapau ‘oku ‘ikai pea ke ngaue’aki e Tohitapu kae ‘oua te ke ngaue’aki e tohi ko ē ‘oku ‘ikai te ke fai ‘a e me’a ko ia

Sea Kōmiti Kakato: Kuo mahino ‘a e me’a ‘oku ke me’a ki ai ka ke kātaki

Lord Tu’ilakepa: ‘Oku ke me’a ki ho’o fakapalataha te ke tukuange pe ‘a e ‘Eiki Minisita ke malanga. Ko ‘eku lea atu pe ke pehē sai tau liliu ‘o Fale Alea. Ko u ‘osi fakatokanga’i ‘a e me’a ko ia.

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki: Sea ‘oku ou kole ha’aku faingamalie ...

Sea Kōmiti Kakato: Tau mālōlō ai ka tau hoko mai. Mālō.

(Na’e mālōlō heni ‘a e Fale)

<000>

Taimi: 1125-1130

Sātini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea 'o e Kōmiti Kakato. (Veivosa *Light of Life* Taka)

Sea Kōmiti Kakato : Hou'eiki mālō ho'omou laumālie hoko atu 'etau ngāue. Ko e Vouti fika 9 pea mo e Fika 14. Kimu'a ia, 'oku 'i ai ha taha 'oku 'i ai ha'ane me'a 'e fiema'u ke tau lave ki ai ? Ka 'ikai pea tau faka'osi.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea 'ai mu'a ka u faka'osi atu 'e au 'etau ki'i miniti 'e 10.

Sea Kōmiti Kakato : Fakamā'opo'opo mai Minisitā.

Fokotu'u 'ikai 'asi he lao ki he Kōmiti Pa'anga ke nau fulihi founa fa'u Patiseti

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea ko e tu'u ko ia he Vouti he taimi ni, 'oku 'i he Minisitā Tānaki Pa'anga. 'Oku 'osi 'i ai 'ene palani mo 'ene Patiseti na'a ne fakakaukau'i mo 'ene kau ngāue mo e founa ko ia na'e fa'u ai 'a e Patiseti. Pea ko e tu'unga ko ia he taimi ni 'oku tau fokotu'u atu ki ai, ke tānaki atu ha silini ki ai. Ko e tu'unga ia 'oku tau 'i ai he taimi ni, Ko e me'a ko ia 'oku ou fakatokanga'i pea ko e 'uhinga ia 'a 'eku tokoni atu 'i he pongipongi ni ko e founa eni 'oku tau fakahoko, 'a ia ko e Līpooti fo'ou ko eni 'oku 'omai mei he Kōmiti. 'Oku ou fokotu'u atu 'e au ia, 'oku 'ikai ke 'asi he Lao ke tau hanga 'o fulihi'aki mo fa'u'aki 'a e Patiseti. Ko e poini ia 'oku ou feinga atu ke mahino. Fika 2, kapau te tau tesi pē ngata 'a fē 'a e palopalema faka-sisitemi, manatu'i ko e *detail* ko e fo'i māhina pē 'e 12 . Ko e lavea ko ia 'a e sisitemi 'e tō'utangata ia 'e 4.

Sea Kōmiti Kakato : Fakatonutonu Minisitā.

Taukave 'ikai ha founa fo'ou ko e fai pe fakatatau ki he Tu'utu'uni Ngāue & Lao

Tevita Lavemaau : Fakatonutonu atu, tapu pea mo e 'Eiki Sea tapu pea mo e 'Eiki Palēmia kae 'uma'a 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale. 'Eiki Sea, ko e fakatonutonu ko 'ene pehē kuo tau hanga 'e tautolu 'o liliu 'a e lao mo e sisitemi. Ko e tu'utu'uni ko ia 'a e Tohi Ngāue, fekau'aki pea mo e Kōmiti Pa'anga. Fakahinohino lelei mai pē pea na'e 'osi lau pē 'aneafi pea ko e foki ko ia ki he Patiseti ki he Lao ko ia ki he Pule'i 'o e Pa'anga. Ko e fatongia ia 'o e 'Eiki Minisitā ke ne teuteu'i 'a e Patiseti pa'anga hū mai pa'anga hū atu 'a e fonua, pea fakahū mai ki he Fale Alea ke nau alea'i, mo fai tu'utu'uni faka'osi. Ko e founa pē ia, 'ikai ke tō e 'i ai ha founa fo'ou 'oku fai...

<008>

Taimi: 1130-1135

Tēvita Lavemaau: ... tau fou pē he founa e lao pea 'oku 'osi mea'i ia 'e he Fale ni 'Eiki Sea, 'a e founa ngāue ko ia. Ka tau hiki ā mu'a ki he vouti ka tau fononga. Mālō 'Eiki Sea.

Taukave ta'efakalao founga ngāue Kōmiti Pa'anga

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō, 'a ia te u 'oatu 'a e ki' i founga ke tesi 'aki ha sisitemi. 'Oku tau 'alu atu eni ki ai tau pehē 'ai ke nima miliona 'oku mau fokotu' u atu, 'e lava 'e he founga ko eni he kaha' u 'o fokotu' u atu ke 150 miliona? Lava, he 'oku tau fakaava e matapā ki he founga fo'ou ko ia. Me'a hono ua 'oku ou talaatu 'eku tokoni atu, ko e hā e founga na'e lava 'o fa' u 'aki 'a e *Resolution* ko eni 'o pehē ko e Tu'utu'uni faka-Fale Alea 'eni 'a e Kōmiti *Finance*, 'oku ha' u ai 'a e *detail* ko eni 'oku hū mai ki he patiseti. 'Oku talamai ko e Tu'utu'uni faka-Fale Alea pea 'oku ou talaatu 'oku ta'efakalao ia. Ko e Tu'utu'uni faka-Fale Alea 'oku fai ia 'i Fale Alea. 'I he founga ko eni, 'uluaki, kuo pau ke *submit* mai ia ki Fale Alea ...

Tēvita Lavemaau: 'Eiki Sea, 'Eiki Sea fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

Tēvita Lavemaau: 'Oleva mu'a 'Eiki Sea ke 'osi e fakatonutonu pea ke me'a mai pē 'oku tonu pē 'oku hala ka tau hiki atu.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Minisitā ko e fakatonutonu 'a e Fakafofonga 11 'o 'Eua 'i he Kupu 184 'a ia na'e me'a mai 'aki pē 'e he kau Mēmipa he ngaahi 'aho kuo mahili atu, 'e malava ki he Fale pē 'Eiki Sea ke ne 'oatu 'a e 'esitimeti ki he Kōmiti Tu'uma' u ki he ngaahi me'a fakapa'anga mo e ngaahi Fakamatala Pa'anga 'a e Pule'anga, ke nau vakai' i pea toki lipooti mai 'a e ola ki Fale Alea. 'A ia ko e me'a ia 'oku fakatonutonu mai ai 'a e 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke ta'efakalao 'enau ngāue. 'A ia pea toki 'alu hifo ai ki he 85 pea 'oku toki fai leva 'a e Kupu si' i (1) " 'Oku ngofua ke fai ha fokotu' u ke to'o, fakasi'isi' i pē fakalahi." 'A ia ko e 'uhinga ia e me'a na'e fakahoko ai 'e he kōmiti ko eni pea toki 'omai kia tautolu ke tau vakai' i ka 'oku ke me'a mai 'oku ta'efakalao.

Tēvita Lavemaau: Sea ko u ...

Sea Kōmiti Kakato: 'A ia ko e me'a 'oku fiema' u ke 'omai ha kupu' i lao 'oku ne hanga 'o fakapekia eni. Ko e Lao Ngāue eni 'a e Fale.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko ia, mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Pea 'oku tali 'e he motu' a ni.

Taukave ko e Minisita Pa'anga pe ke ne fa' u e Patiseti he'ene tu' u 'a e Lao

Sea Kōmiti Kakato: Ko u lau atu 'a e lao 'oku ma'oluinga ange ia 'i he lao 'a 'eni. Ko e lao ia 'a e *Public Finance Act* 'a ia 'oku 'asi ia 'i he *Part 3, Section 7* 'a ia 'oku ne fakahinohino mai 'a e fa' u 'a e me'a ko e 'esitimeti. Pea ko e lao ko ia 'i he Kupu hono ua 'oku ne talamai "ko e Minisitā, 'oku 'ikai ke to e 'asi mai ha taha "ke ne fa' u 'a e patiseti fika ua fakahū ki Kapineti, fika tolu 'o fakahū mai ki heni."

Sea Kōmiti Kakato: 'Eiki Minisitā 'oku 'ikai ke fepaki e ongo, 'a e ongo fakakaukau 'a eni 'oku mou me'a mai 'aki 'oku ke me'a mai pē 'oku ma' u 'e he Minisitā pē ko hono ngafa fatongia ke ne

fa'u e patiseti. Ko e ngafa 'o e Kōmiti ko eni ke fokotu'u mai pea ko e me'a ia 'a tautolu pē te tau tali pē 'ikai ke fakalahi pē fakasi'isi'i.

Taukave 'e hoko ko e Tu'utu'uni Faka-Fale Alea ka tali ngaahi fokotu'u Kōmiti Pa'anga

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'aupito Sea mahalo ko 'eku, ko 'eku feinga te u faka'osi atu 'aki 'a e, ke fakaa'u 'eku, 'a e poini 'oku ou tokanga ki ai. Ko e founa na'e ngāue'aki 'e he kōmiti ko eni na'a nau, na'a nau pehē ko e Tu'utu'uni faka-Fale Alea 'eni pea kuo pau ke fakahoko ia 'e he Pule'anga. 'A ia ko e founa ko ia 'oku nau pehē ai ko e *Resolution* ...

Tēvita Lavemaau: Fakatonutonu atu.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu Fakafofonga.

Taukave aofangatuku pe Fale ke tali pe ta'etali Lipooti Kōmiti Pa'anga

Tēvita Lavemaau: Fakamolemole pē 'Eiki Minisitā, ko e fokotu'u pē eni ia 'oku 'omai. 'Oku 'ikai ko e talamai pē ke fakahoko. Sea 'oku tu'utu'uni mahino pē ia he Konisitūtone 'oku ne pule'i e fonua ni. Ko e patiseti 'a e fonua ki he pa'anga hū mai mo e hū atu kuo pau ke fakahū mai ia ki he Fale 'Eiki ko eni, ko e Fale eni 'oku faitu'utu'uni. Pea 'oku 'i he mafai 'o e Fale ko eni ke fakalahi, fakasi'isi'i ha tukuhau pē ko ha fakamole, *full stop*. Mahino 'aupito 'Eiki Sea. Mālō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'aupito Sea te u faka'osi'aki pē ia.

Sea Kōmiti Kakato: Faka'osi mai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Oku ou fakatokanga atu ke mou fakatokanga'i 'a e me'a ko eni. Ka 'osi 'etau hanga hiki 'a e me'a ko eni kuo pau 'oku talamai he 'etau Tohi Tu'utu'uni ke fakafoki hifo ki he Kōmiti *Finance* ko eni. Sai kapau 'e fakafoki hake ki 'olunga, ko e hā e me'a 'e hoko? Kuo pau ke fakafoki kae liliu e patiseti ki he Kapineti. 'Oku 'ikai ke tau lava *bypass* ki he Kapineti. Ko e sisitemi fo'ou eni 'oku tau ngāue ai ...

Siaosi Sovaleni: Fakatonutonu pē Sea kātaki.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu ...

Taukave ko e angamaheni pe ia Fale Alea ke fakalahi pe fakasi'isi'i vouti he Patiseti

Siaosi Sovaleni: 'Eiki Minisitā, ko e angamaheni ia e Fale ni Sea ke 'osi mea'i pē 'o kapau te tau fai ha fo'i liliu, pē tau 'ave hake 'a e *maintenance* mei he taha mano 'o taha mano nima afe, faitu'utu'uni pē Fale ni tau hiki nima'i tali...

<009>

Taimi: 1135 – 1140

Siaosi Sovaleni: ... ko 'ene lava ia 'Eiki Minisitā. Ko e anga maheni pē ia e Fale ni Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'E Sea kuo tau, neongo pē na'a tau 'i tu'a 'o fanongo mai. Talu 'eku tupu 'oku te'eki ke u fanongo tu'o taha kuo hanga 'e ha Kōmiti 'o nau fa'u ha Patiseti 'o a'u 'o 20 miliona ke fakatonutonu'aki e Patiseti 'a e Pule'angá. Te'eki ai ke u fanongo ha me'a pehē talu 'eku fanongo ki he Fale Alea.

Siaosi Sovaleni: Fakatonutonu atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'Eiki Minisitā, kātaki pē 'o mokomoko pē. Kapau te ke me'a lelei pē ki he ngaahi feme'a'aki ko ē na'e faí, na'e mahino pē ai 'oku 'ikai ke ofi he 20 miliona. 'Oua 'e ngāue'aki, tau pehē 20 miliona, 20 miliona. 5 miliona ko e kolé, 'a ē na'e 'osi me'a mai pē Minisitā, 'osi *top up*, lava ia. Kole kole ko eni ki he kau ngoué, 'ikai ke tali ia. Ko e 20 miliona fē 'oku ke me'a ki ai kātaki.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko 'eku talanoa atu he sisitemí Sea 'e lava pē ha taha 'o fokotu'u 'a e founa ngāue ko eni 'aki ha 300 miliona, he kapau te tau fakangofua e founa ko eni ke hoko atu.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ki'i fakatonutonu, ki'i tokoni atu mu'a.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Minisitā.

Fakahā Pule'anga a'u fokotu'u Kōmiti Pa'anga ki he 20 miliona

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko e tokoni ki he 'Eiki Minisitā. Tapu pea mo e Feitu'u na Sea pea mo e Hou'eiki. Ko 'eku 'uhingá ko e fokotu'u ko ia na'e 'omai mei he, pea mei he Kōmiti ko eni ki Fale Alea ni, ka tau ka tānaki 'a e ngaahi fo'i fika ko ia 'oku 'omai he fo'i vouti kotoa, 'oku 'alu ia ki he 20 miliona. 'Oku tau ki'i 'alu'alu fakakongokonga foki eni, 'oku 5, 'oku 3 miliona.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

Tevita Lavemaau: Fakatonutonu atu Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko hono 'uhingá 'o'ona ia.

Fakatonutonu Kōmiti Pa'anga 14 miliona pe nau fokotu'u mai

Tevita Lavemaau: Fakatonutonu. Tapu pea mo e 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Hou'eiki Mēmipa e Fale. 'Eiki Sea, ko u kole pē ki he kau ngāue 'a e 'Eiki Minisitā ke nau ki'i tātānaki fakalelei hifo. Ko e fika ko ē na'e fiema'ú ko e 14 miliona. Ko e ngaahi fika ko ē faikehekehe ko ená ko e pa'anga pē ia 'i he 'Esitimetí 'oku to e vahevahe holo. Ka 'oku 'ikai ke to e fiema'u ha fakapa'anga fo'ou. 'A ia ko e 14 miliona ko iá, 'osi to'o e 5 ai kuo 'osi fakahoko ia 'e he Minisitā Pa'anga. To'o mo e 5 ko eni, mo e 3 ko eni na'e kole ko eni ki he tokoni'i e kau ngoué, 'a ia ko e 8 ia. Toe pē ki'i,

mahalo ki'i 5 miliona si'i pē. 'Oku kei toe ke tau alea'i. Kapau te tau hoko atu ā ki he'etau, 'oku 'i he mafai pē ia 'o e Fale ko ení ko e Tu'utu'uni ia 'a e Konisitūtoné ke nau tu'utu'uni aofangatuku. Pea ko e hā e tu'utu'uni 'a e Fale ko ení, ko 'etau lava ia 'atautolu ka tau nga'unu ā mu'a Sea mālō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea 'oku ou tokanga atu he ko e fiká hono liliú 'oku makatu'unga ia 'i he palani ngāue. 'Oku makatu'unga e palani ngāue 'i he *priority* 'a e kakaí. Pea kuo pau ke *adopt* 'e he Pule'angá ke fakamu'omu'a e *priority* 'a e kakaí. Fika 2 ko e fa'u palani fika 3 ko e fika. He 'ikai ke tau fulihi e fiká ta'ete tau fulihi e *priority* pea mo e palaní. Ko e 'uhinga ia e me'a 'oku 'ave ai ki he ngaahi Potungāue he 'oku tala mai kiate au, Minisitā sio ki ho'o palani lōloa, *TSDf*, ta'u 10. Sio ki ho'o fokotu'utu'u ta'u 'e 4 pea ke fokotu'utu'u mai ha me'a 'oku kei saí.

Fehu'ia pe 'oku 'ikai mahu'inga \$5 miliona fokotu'u mai ke tokoni'i ngoue

Siaosi Sovaleni: 'Eiki Minisita 'a ia na'e 'ikai ke mahu'inga 'a e pa'anga 'e 3 miliona pe ko e 5 miliona ki he kau ngoue, 'oku 'ikai ko ha *priority* ia ki he Pule'angá, 'oku ke me'a mai'akí.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea 'oku ou talanoa atu 'i he ma'u 'a e fo'i fiká.

Fakama'ala'ala he Kupu 185 fakahā loto he 'Esitimeti

Sea Kōmiti Kakato: Minisitā mo kātaki 'o me'a hifo ki lalo kau to e 'oatu ha ki'i fakamaama. 'Oku 'ikai ko ha veesi folofola. 'I he Kupu 185, fakahā loto 'i he 'Esitimeti. 'Oku ai 'a e kongá si'i 1, 2. 'A ia 'oku pehē. " 'Oku ngofua ke fai ha fokotu'u, 'a ia ko ē nau lave atu ki ai. Ka 'oku 'ikai ngofua ke fokotu'u pē tānaki atu ha *item* fo'ou ki he vouti pē ko e *b*, ha vouti fo'ou ki he 'Esitimeti. 3. Neongo 'a e tu'utu'uni si'i 1 mo e 2, 'e ngofua ki he Pule'angá ke ne fokotu'u ke tānaki atu."

Ko 'eku 'oatu pē ke mou me'a hifo ki ho'omou Tohi Tu'utu'uni 'e Hou'eiki Sea he 'oku fai e fakafekikí. Ka ko u 'oatu ke mou fakamaama mai. 'Alu hifo ki he 4 'oku 'alu hifo ai pē 'o a'u ki he 4. Ka mou ki'i me'a ki ai he 'oku 'i ai 'eku ki'i talafili 'i he fo'i kongá ko ia Kupu si'i, 'i he 185 Kupu si'i 2. Ka mou me'a mai ai ka tau toki hoko atu.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Eiki Sea, ka u ki'i, mai mu'a ha ki'i faingamālie, Tapu mo e Feitu'una.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko 'ene fakahokohoko ia 'a e founga ngāue pea talamai leva 'e he Kupu 3, neongo 'a e ngaahi fokotu'utu'u ko iá. Ka to e loto ha taha 'a e Fale ni ke hiki

<001>

Taimi: 1140-1145

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... 'e to e 'omai ia ko e Pule'anga te nau hanga 'o to e sio lelei ki

ai. Ko e ‘uhinga ia ‘eku hoha’ a ki he founa ko eni ‘a e fai ‘a e, ‘osi fou ‘a e ngāue fakapatiseti ‘i he founa *consultation* mo e ngaahi feitu’u kehekehe ‘ai mo ‘ene *strategies* mo hono *priorities* pea to e omi ia pea hanga ‘e he ki’i kōmiti ia ko eni ‘o to e *restructure* ‘omai e 20 miliona ke to e tānaki ki ai pea tau omi ki heni ke tau hanga ‘o alea’i.

Siaosi Sovaleni: Fakamanatu pē ki he Minisitā ‘oku kau mo ia ‘i he ki’i kōmiti ko eni. Ko e mēmipa tu’uma’u ‘a e Minisitā Pa’anga ‘i he ki’i kōmiti ko eni ke fakatonutonu atu pē. Ke fakamanatu atu pe.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘Io ka na’e ‘ikai ke u kau au he *sign* mai ‘i he ki’i fakakaukau ‘a e toko ua ko eni. Ko u kole pē ki he toko ua ko eni ...

Tēvita Lavemaau: Fakatonutonu.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko e Palēmia ko e Tokoni Palēmia Mālōlō mo e Minisitā Pa’anga Mālōlō.

Tēvita Lavemaau: ‘Eiki Sea fakatonutonu.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Mo ki’i tuku ā homo fa’u Patiseti.

Tēvita Lavemaau: ‘Eiki Sea.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Na’a mo ‘osi fa’u Patiseti.

Tēvita Lavemaau: ‘Eiki Sea.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tuku mai ki he motu’a ni ke fa’u Patiseti ia ka u toki *review* foki.

Tēvita Lavemaau: ‘Eiki Sea ko e hā koā ‘oku ...

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki mou kātaki ‘o me’a ki lalo.

Tēvita Lavemaau: Ko e fakatonutonu pea me’a hifo ki lalo.

Tu’utu’uni Sea Kōmiti Kakato tonu pe ngāue ne fai Kōmiti Pa’anga

Sea Kōmiti Kakato: Mou kātaki ‘o me’a hifo. Mou kātaki pē ‘e Hou’eiki mou ki’i fakamokomoko pē. Ko e ‘uhinga ia ‘a e tuai ‘eku ngāue ko ‘eku fiema’u ha tokoni ke fakahoko ‘aki ‘etau ngāue fekau’aki pea mo e Tohi Tu’utu’uni 185 ‘oku tonu ke mou me’a ki ai pea ‘osi ko iá ‘oku ngofua ke ‘omi he Kōmiti Tu’uma’u e fokotu’u ka ‘oku ‘ikai ke pehē ia ko ‘enau ‘omai ko ha kongā ia ‘o e Patiseti ka ‘e toki tali he Pule’anga. Kapau ‘e tali he Pule’anga ‘e fakafoki ki he kōmiti pea to e ‘omai kapau ‘e tali he kōmiti ko eni he Kōmiti Kakato. Ka ko e ‘uhinga ke mou me’a ange ki ai he ‘oku talamai he kupu 85 mo e ua, taha mo e ua ‘oku ‘ikai ngofua ka mou me’a mai kae ‘oua te mou hanga ‘o fakahalaki pehē ‘oku hala ‘a e me’a na’e fai ‘e he Kōmiti Tu’uma’u. Ko ‘enau fokotu’u mai pē pea ‘oku ‘ikai, kapau ‘ikai ke tali pea ko ‘ene ‘osi ia.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: ‘E Sea ko u ki’i faka’osi pē ko u kole atu ko ‘eku tokoni. Ko e *quality* ko ē ‘oku te ma’u ‘i he ola ‘o e Patiseti ‘oku ‘omai ‘oku ‘i ai ‘a e sītepu ‘e 10 kuo ‘osi hanga ‘e Fale Pa’anga ‘o fokotu’u ke ‘omai kotoa ‘etau ngaahi fakakaukau ki ai kau ai kotokotoa kitautolu heni. Fo’i sītepu ‘e 10. ‘Osi fo’i sītepu ‘e 10 ko ia pea fakamo’oni ki ai ‘a e Kapineti pea ‘omai ki heni. Ko e fehu’i, ko e hā na’e ‘ikai ke tau kau ai ‘i he fo’i *system process* ko iá ‘uluaki ki he 10 ka tau toki ha’u he fika 11 ‘o ‘ai e fo’i me’a fo’ou ke tau fokotu’u mai ai kae ‘ikai ke tau fou mai he ...

Tēvita Lavemaau: Sea.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Ko e *quality* ‘o e me’a ko ia ma’a e kakai.

Tēvita Lavemaau: Sea ka u ki’i fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Minisitā. ‘E Fakafofonga te ke lava mu’a kātaki ‘o me’a mai ‘a e me’a ko ē na’a mou fai he kōmiti ke ‘omi ki heni ke tau lava ai ‘o sio ki he fo’i fakakaukau ko ē na’a mou hanga ‘o ...

Fakama’ala’ala he ngāue tefito Kōmiti Pa’anga ne fakahoko he Patiseti

Tēvita Lavemaau: Mālō ‘Eiki Sea. Tapu pea mo e ‘Eiki Sea tapu pea mo e Palēmia mo e Hou’eiki ‘o e Fale ‘Eiki Sea. Tuku mu’a ke u ki’i lave ki he me’a na’e hoha’a ki ai ‘a e ‘Eiki Minisitā kau toki foki mai ki he Tohi Tu’utu’uni.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ho me’a mai pē koe Minisitā ‘o fe’unga mo e me’a ‘oku ou fakakaukau ki ai pea ko ‘ene ‘osi ia.

Tēvita Lavemaau: Ko e Tohi Tu’utu’uni ‘Eiki Sea ko e tu’utu’uni ia ‘a e Fale. Ko e kōmiti ko eni Kōmiti Tu’uma’u ko e kōmiti ia ‘a e Fale ko e tu’utu’uni ia ‘a e Fale ke fakahoko e ngāue ko eni.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Ka u ki’i fakatonutonu atu kātaki. Ki’i fakatonutonu atu.

Tēvita Lavemaau: Na’a ku lave ‘anenai Sea ...

Sea Kōmiti Kakato: ... Minisitā ki’i kātaki ...

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Ka u ... taimi nounou kātaki.

Tēvita Lavemaau: Ko e Konisitūtone ‘oku ‘uhinga ia ‘oku ‘i heni ai e Hou’eiki ‘o e Fale ke nau faitu’utu’uni.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Fakafofonga 11 kuo ‘osi lave’i pē ... ko e lao, ko e lao ‘oku ou lave’i ko e lao.

Tēvita Lavemaau: Ko ia.

Sea Kōmiti Kakato: Ka ko ho’o ‘uhinga ko ho’o tānaki mai ‘a e *item* fo’ou ki he Patiseti ?

Taukave ‘ikai ha tānaki ‘aitemi fo’ou ko e tānaki pe ki he polokalama ngāue

Tēvita Lavemaau: Mole ke mama’o. ‘Ikai ke ‘i ai ha *item* fo’ou ia hē ko e tānaki pē ki he ‘ū polokalama ngāue ‘ikai ha *item* fo’ou ia.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Sea ki’i fakatonutonu atu kātaki.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai.

Taukave ta’efakalao e ngāue Kōmiti Pa’anga ne fai

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Sea ko e fakatonutonu eni. ‘Oku ‘i ai ‘a e fo’i ‘a e fo’i me’a fakalao ‘oku ngāue’aki ‘e he kōmiti ko eni ‘oku ou ko e *Resolution*. ‘Oku nau pehē ko e fo’i fokotu’utu’u ‘oku nau fai katokātoa ko e *Resolution*. Ko e Tu’utu’uni faka-Fale Alea. ‘Io pē ‘ikai ?

Siaosi Sovaleni: ... ki he ‘Eiki Minisitā ‘a ē lao ko eni hetau Fale ni. Ko e hā e me’a ‘oku ‘ikai ke ke talangata’a ai ki he Sea ‘oku ne ‘osi fakahoko atu.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: ‘Ikai Sea ko ‘eku fakatonutonu ‘oku ‘osi tu’u heni ‘o māhino ‘oku pehē ko e Tu’utu’uni faka-Fale Alea ‘a e fokotu’utu’u ‘a e kōmiti ko eni. Ko e hā e founga ? ‘Oku ou talaatu ‘oku ta’efakalao ‘a e founga ko iá. Ko ‘enau vilo takai ‘i tu’afale ‘o fakamo’oni ai ‘a e kau Fakafofonga ‘e ni’ihi.

Lord Nuku: Sea kole mu’a Sea ke u ki’i tokoni atu.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: ‘Oku ‘ikai ko ha *Resolution* ia ‘oku hala faka-system fakalao ia.

Sea Kōmiti Kakato: Ko u pehē kuo fe’unga ho’omou fēme’a’aki pea kuo māhino ‘a e me’a ‘oku mou ...

<002>

Taimi: 1145-1150

Sea Kōmiti Kakato: ... ke mou feme’a’aki mai ai ‘a e me’a ‘oku hoha’a mai ai ‘a e ‘Eiki Minisita Leipa mo e me’a ‘oku fakahoha’a mai ki ai ‘a ‘Eua 11 pea ko u pehē kuo fē’unga. Ko u pehē ko e faitu’utu’uni ko Fale ni pe te mou tali pe ‘e ‘ikai. Ko e ‘uhinga ka tau ‘alu atu ‘o hala pea toki hingaki atu ki he uma ‘o kimoutolu te mou hikinima. Ka ko u tui ko u lave’i pe ‘e au ‘oku mo’oni mo e ngaahi me’a ‘oku totonu. Ka ko e me’a pe ko u nofo au ‘o fihia pe ko e ‘aitemi fo’ou eni ‘oku tānaki mai ki he ‘esitimeti pe ‘ikai. Tuku mu’a ke u ki’i fakalahi mai mei he Fakafofonga Vava’u 15 he ko e loea. Fakamolemole 15.

Sāmiu Vaipulu: Kole ke u hufanga he fakatapu ‘Eiki Sea kuo u tui mahalo ‘Eiki Sea ko e me’a ‘oku tau fihu ai he taimi ni ko e pehē ko e fokotu’u foki ‘oku ua. ‘I ai ‘a e fokotu’u *motion* mo e fokotu’u *Resolution*. Faka’apa’apa ‘aupito ki he ‘Eiki Minisita ka ‘oku ne pehē ‘e ia ko e *Resolution* eni. ‘Eiki Sea ko e Lipooti eni ‘a e Kōmiti Pa’anga ‘oku ne fokotu’u mai ai ‘o fakatatau mo e Kupu 185 (1) ke ‘omai ai ‘a e ‘u fiema’u. ‘Oku faka’atā ia ‘e he kupu ko ia ka ko e me’a pe ki he Fale ni ke tau felotolelei’aki he ‘oku ‘ikai ko e ‘ai e pa’anga ko eni ko e ‘ai ke ‘ave ki Fisi pe ko Ha’amoā. ‘Ikai ko e ‘ai pe ke tau ngāue’aki ‘i hotau fonua ni. Ko e hā hano kovi ha’atau felotolelei’aki kae fai e ngāue. Ko e me’a ko ē ‘oku fiema’u mai pea ‘oku ‘ikai ko ha ‘aitemi fo’ou eni pea ‘oku to e talamai pe ‘e he Tohi Tu’utu’uni. Ka tali ‘e he Kōmiti Kakato fatongia ‘o e Kōmiti Pa’anga ko hono kumi ha feitu’u ‘oku ma’u mei ai ha pa’anga ke fai’aki e ngāue ko eni. Faingofua Sea ko e koloa pe ke tau fetukulolo’aki ke fai e ngāue ma’a e kakai e fonua. ‘Ikai ha me’a eni ia ke ‘ai hake pe me’a kotoa ‘oku tau vālau ...

‘Eiki Minisita Pa’anga: Sea ki’i fakatonutonu atu mu’a e

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu mai me’a mai ‘Eiki Minisita

‘Eiki Minisita Pa’anga: Ko ‘ene fo’i fakakaukau ko ē ‘ene fo’i pehē mai ko e me’a faingofua faingofua e tānaki e 20 miliona. Ko e hā te tau to e hiki e tukuhau? Ko e me’a ko eni na’e ‘osi *consider*. Ko e natula ko ia e fo’i fokotu’u ko eni ko e taupī pa’anga ko e taupī pa’anga ‘a e natula e fo’i fokotu’u mai ko eni ke ‘i ai ha me’a ‘e laku mai ki loto ka tau sova e me’a ko ia. Tuku ia na’e ‘osi ha’u fakalelei pe ‘a e me’a. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō

Sāmiu Vaipulu: : Ko u pehē au ia ‘Eiki Sea ko e Fale ni ‘oku tau māmālohi he ō ki falelotu ko e me’a eni ia kuo tu’u fakamakatu’u mai e fa’ahi ia ko ē tu’u atu e fa’ahi ko ē he’enua totonu ke tau fepunou’aki. Ko e hā kuo fakamahino mai ‘e ‘Eua 11 ‘oku ‘ikai a’u ki he 20 miliona pea tau filifili ai pe ko fē me’a ‘oku fe’unga ke fakahoko’aki hotau fatongia ki he fonua. ‘Oku ‘ikai ke ‘ohake ke ho’ata ke ngalingali tokua kuo hanga ‘e ha tokoua ‘o fa’u e Patiseti fo’ou. Ko e tu’utu’uni ngāue pe ia ho Fale.

‘Eiki Minisita Pa’anga: To e ki’i fakatonutonu atu ki hē ... to e ui mai ‘emau kau *CEO* ‘e he Kōmiti ‘a e kau *CEO* ‘amautolu fai hono faka’eke’eke ‘a e me’a ko ē *oh oh* ‘e ‘oatu homou fo’i lole ia ‘amoutolu. ‘E to e ‘oatu ... ‘osi ko ia *email* holo ‘a e kau *CEO email* holo.

Siaosi Sovaleni: Fakatonutonu atu ‘Eiki Minisita

‘Eiki Minisita Pa’anga: ke fakalahi mai ‘a e me’a pe ko ia na’e tonu ke mau talanoa. Na’a mau ‘osi talanoa ki he me’a ko ia...

<000>

Taimi 1150-1155

Siaosi Sovaleni: ... ‘ai na’ a ke tokanga ‘au ‘e ha’ u ia ‘o ...ko e me’ a ki he faito’ o konatapu ke ‘ave ha pa’ anga ki ai ...ko e fakatonutonu ia na’ a ku ‘oatu.

‘Eiki Minisitā Pa’ anga: fiefia ai ‘a e me’ a, tali si’ i.

Siaosi Sovaleni: ... ko e fakatonutonu ia na’ a ku ‘oatu ke ke me’ a ki lalo ko e fakatonutonu ia. Ko ho’ o pehē mai na’ e ‘osi fai ‘a e talanoa na’ a ke ‘ave ha 4 kilu ke tau’ i’ aki ‘a e *ice*?

‘Eiki Palēmia: Sea, fakamālō atu hou’ eiki ho’ omou ki’ i angalelei tau ki’ i fakalongolongo ha ki’ i sekoni. Sea ‘oku ou fokotu’ u atu ‘oku ou tui au he ‘ikai ke te tau takamilo holo pē ‘i he ngaahi ‘uhinga tatau, ‘ikai ke u pehē ‘e au ‘oku hala ha tafa’ aki, ‘osi ‘oatu ‘e he ongo fa’ ahi ‘a ‘ena ngaahi ‘uhinga pea ‘oku ou ongo’ i ‘e au ‘oku ta u to e fefokifoki’ aki, ‘oku ou fokotu’ u atu ke fai ha tu’ utu’ uni Sea ‘ofa mai kā tau hoko atu.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Hou’ eiki ta u pālōti ‘i he pē te tau tali ‘i he fakalahi ko eni ‘a e Kōmiti Tu’ uma’ u ki he vouti ‘a e *Fire*? Pea mo e *Revenue*. Kupu 9 vouti 9, vouti 14.

Siaosi Sovaleni: Ki’ i fakamā’ ala’ ala Sea, ‘a ia ko ho’ o ‘uhinga ke tau vouti pē te tau fakaivia ‘a e ongo Potungāue ko eni ke tau’ i ‘a e faito’ o konatapu pē ‘ikai?

‘Eiki Minisitā Fefakatau’ aki: Sea ‘oku ‘ikai ko e poini ia ‘oku fakatonutonu atu.

Siaosi Sovaleni: Ko e pa’ anga eni ‘e fiha ‘oku tau vouti ai.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’ aki: ... ‘ikai ko e poini ia.

Sea Kōmiti Kakato: Mo kātaki ‘o me’ a hifo ki lalo mo kātaki ‘o me’ a hifo ki lalo.

Siaosi Sovaleni: ...ko e ‘eke ke fakamā’ ala’ ala mei he Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko eni te u fakamā’ ala’ ala atu, ko e ‘uhinga he kuo 2 ‘a e fa’ ahi ho’ omou fetūkuaki ke tānaki pē ‘ikai tali. Pea ko e ‘uhinga ia ‘oku ou ‘oatu ...

Lord Tu’ āfitu: Sea fakamolemole, laumālie lelei pē.

Sea Kōmiti Kakato: Me’ a mai koe faifekau.

Ke fakamahu’ inga e mafai pule ‘o e Fale Alea

Lord Tu’ i’ āfitu: Kae fai ha fakamaama, ko e Palēmia ‘oku le’ o lelei ‘aupito ‘i he pongipongi ni ‘oku laumālie lelei, hangē ko e me’ a ‘a Vava’ u 15 pē ko ‘etau to e ngāue ma’ a Fisi? Ko ‘etau ngāue eni ki he lelei ‘a Tonga. He ko e me’ a ko eni ‘oku fai ai ‘a e feme’ a’ aki ho Fale Sea ‘oku ou tui ‘oua mu’ a ‘e ‘ai ke ngatōtō ‘a e ngaahi pou tuliki ‘o e Pule’ anga he ‘e hoko ‘a e ngaahi me’ a ko eni. ‘I ai pē ‘a e kehekehe ‘o e *separation* ‘o e *power, Executive*, ko e mafai eni ‘o e *Executive* mou ‘omai ai ‘a e Lao Fakaangaanga ko eni, te’ eki ai ke hoko ia ko ha lao, ko e *Parliament* ‘oku nau fai ai ‘a e *legislate* ‘a eme’ a ko ē ‘oku *check and balance* ai ho’ omou *leadership*, mo e ngāue

ma'a e Pule'anga kae hoko ko e lao. Hangē 'a e feme'a'aki 'o e Fale ni Sea 'oku 'ikai ke 'i ai ha mahu'inga ia 'a e Fale Alea, ko e matapā eni 'oku hū ai 'a e fa'unga fakapolitikale na'a ke taukave'i Palēmia, 'e hū mei he Fale Alea he ko ia 'oku fai ai 'a e fatu 'o e lao mo e kaha'u 'o e melino 'o e fonua.

Tapou ke tuku fakafo'ituitui he Fale Alea

Sea 'oku 'i ai 'a e tui ke 'omai 'a 'etau me'a fakafo'ituitui he kuo 'osi hā ia 'i he fonua ni, hā ia 'i he sipoti. Hā 'a e me'a kuo hoko ki hotau fonua? Tau polepole 'aki 'a e Mate Ma'a Tonga, kuo tau hanga 'o taukave'i ke langa 'a e sipoti mo fakalaklaka'i 'i he fonua ni, hala, ko hotau loto'i Tonga pē. Ko e me'a ko eni ko e fu'u luo eni pea 'e fai ki ai 'a e finangalo 'a e Tu'i ke tokanga'i 'a e mo'ui mo e faito'o konatapu. Ko e me'a ní te tau fiefia pē kitautolu 'oku sai kae faka'ofa 'a e faka'ofa ia 'a e kakai?

'Eiki Palēmia: Sea kole fakamolemole atu.

Lord Tu'i'āfitu: Sea ko 'eku kole atu ki he 'Eiki Palēmia 'ai ke tatau ho'o me'a laumālie lelei mo e konisēnisi 'oku ke ma'u, ke tau'atāina...

'Eiki Palēmia: 'Io mālō. Ki'i fakatonutonu atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu mai 'Eiki Palēmia.

Lord Tu'u'āfitu: Ko e palopalema heni 'oku mou fekolo'aki pē kimoutolu 'i he Fale ko eni.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu eni 'Eiki Nōpele.

Lord Tu'i'āfitu: Kā 'oku 'ikai ke mou ōmai moutolu ke tau fai 'a e ngāue 'o fakatatau ki he Konisitūtone mo mou pole 'oku mou kemipeini ki he kakai. Ko e lelei eni ma'a e kakai.

'Eiki Palēmia: Sea fakamolemole...

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

Lord Tu'i'āfitu: 'Ikai ke mou laumālie fetokoni'aki kā 'i ai ha mo'ui lelei mo ha melino mo ha Tonga lelei hotau fonua, tuku 'etau vākovi fakafo'ituitui...

Sea Kōmiti Kakato: 'Eiki Nōpele ...

Lord Tu'i'āfitu: Pea mou me'a leva ki he konifelenisi pea mou tali ā 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisi ho'omou mo'ui, kae 'i ai ha Pule'anga lelei 'i Tonga ni,

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Nōpele.

Lord Tu'i'āfitu: Tuku 'a e fakapolitiki.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai ‘Eiki Palēmia.

Lord Tu’i’āfitu: ‘Ai ‘a e konisitūtone mo e mo’ui ‘a e kakai ‘oku mahu’inga, tuku ho’omou fakatupu ‘ita.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai ‘Eiki Palēmia.

Lord Tu’i’āfitu: Mālō Sea.

Taukave Palēmia ko ‘enau ‘i Fale Alea ko e loto e kakai

‘Eiki Palēmia: ‘Oku ou fanongo lelei pē au, ‘oku ou faka’apa’apa pē au ki he malanga ko eni ‘oku fai, kā ko ‘eku fakamanatu atu ko e tēpile ko eni ‘oku ‘osi ‘i ai ‘a e *mandate* ki ai ‘a e kakai, ko e toutou takamilo, takamilo, takamilo ko eni ‘osi talamai ‘e he kakai mou ō ‘o fakalele hotau Pule’anga fakataimi, ko e *mandate* ia, kā ko e hā ‘a e ‘ū me’a ko eni ‘oku tukuaki’i holo ko eni. Kapau na’e tonu ia ki he lau ‘a e kakai fuoloa ‘emau pulia, kā ko ‘emau ‘i heni ko e loto ‘o e kakai. Ko ia ‘oku ou kole atu na’e ‘ikai ke mau ha’u noa ki he feitu’u ko eni, mau ...

<005>

Taimi: 1155-1200

‘Eiki Palēmia : .. fakamolemole atu, ko e loto eni e kakaí, ‘a eni ‘oku mau ‘i heni aí. Ka ko e me’a ko eni ko hono toutou ‘ohake ‘o pehē. Mau ta’etokanga, ‘ikai ke mau lava ‘o fakalele lelei e Pule’anga ni. ‘Oku ou kole fakamolemole atu, ko e lelei tahá pē eni ‘oku mau faí, ka ‘oku ou fakamanatu atu. Ko e ‘īsiu ko ena ‘oku toutou me’a ko ená, kuo ‘osi ‘ohake mo ‘ohake mo ‘ohake he ta’ū e tolungofulu ko eni kuo ‘osí.

Fehu’ia Palēmia pe ‘oku ‘ikai fē’unga kole ke tau’i e faito’o konatapu

Siaosi Sovaleni : Ko e ki’i fehu’í, ‘Eiki Palēmia, kapau te ke laumālie lelei ki ai, ko e me’a ‘oku ‘ai ke tau vouti ki ai ‘Eiki Palēmia pē ‘e ‘oange ha ki’i seniti, ke tau’i’aki e ‘aisi? ‘I kai ke mahu’inga fe’unga ia? Ko e fehu’í ia, Palēmia.

Sea Kōmiti Kakato : Minisitā, me’a mai ‘Eiki Palēmia kae.. Kuo ‘osi mahino ia. Me’a mai, Palēmia.

‘I kai ha mafai Minisita Polisi ke kau fakatotolo’i ha fekau’aki mo e ‘aisi

‘Eiki Palēmia : Fakamolemole, ‘ikai totonu ke tau mafao atu ... toko taha ko eni ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hano mafai, ke ne fakatotolo’i e me’a ko eni ko e ‘aisi, pē puke ha taha. Kapau ‘oku tau ‘ave ha silini, tau ‘ave e silini ki ha taha ‘oku ne ma’u e mafai ko iá. ‘Oku ou fakanounou atu.

Lord Nuku : ‘Eiki Sea, ‘oku ou fakatonutonu atu mu’a e ‘Eiki Palēmia. ‘Oku ou fakatonutonu atú, ‘ene pehē ko ē, ko e ‘Eiki Minisitā Polisi ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hano mafai

'Eiki Palēmia: Ke fakatotolo mo faka'ilo.

Lord Nuku 'Oku hala 'a e faka'uhinga ko iá, Sea, 'o fakatatau ki he kupu Laó. Ko 'ene pehē 'oku 'ikai ke 'i ai hano mafai. Pea 'oku ou kole atú ki he Feitu'u na, 'oku 'i ai e Minisitā Laó, ke ne 'omai 'a e faka'uhinga totonú. He 'oku ma'u hala e kakai e fonuá, he pehē 'oku 'ikai ke 'i ai ha mafai he 'Eiki Minisitā Polisi. Ka ko e me'a ko eni 'oku fihí. ko e hangē ko e me'a na'a ke me'amai'akí, 'Eiki Palēmia. Ko moutolu 'oku 'i ai e ngaahi fakahinohinó. Kole atu ki he 'Eiki Minisitā Laó, kapau 'oku hala, pea fakatonutonu, pea kapau 'oku 'i ai ha mafai ki ai, fekau ke fai ha me'a

'Eiki Minisitā Polisi : Kole ke fai atu ha tokoni he me'a ko eni ka tau nounou.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai, 'Eiki Minisitā Polisi.

'Eiki Minisitā Polisi : Hou'eiki Sea kae pehē ki he Hou'eiki Mēmipa Kakato, na'a tau tuku 'anepō kuo 'i he vouti 'a e motu'a ni, 'a ia ko e Tānaki Pa'anga, pea mo e Polisi, ko hono 'uhingá ko e fokotu'u ko eni mei he Kōmití, ke 'i ai ha tokoni makehe ki ai. Na'a ku fokotu'u atu foki, Sea, ko e mo'oni. Kapau ko e hā e lahi taha 'e ala lavá, ko 'ene lelei tahá ia, ka 'e pule hotau ivi fakapa'angá, Sea. Ka u hanga pē 'o ki'i tataki atu, Sea, 'a e tūkunga ko ē 'oku 'i ai 'etau tānaki pa'angá he taimi ni. Ko e 2015/16, na'e 'esitimeti ke tānaki 'a e 162 miliona, ka na'e tānaki ia 'o lahi, ko e 176 miliona. 16/17, na'e 'esitimeti ki he 180 miliona, na'e tānaki ia 'o 220 miliona, Sea. Ta'u fakapa'anga ko eni na'e toki 'osí, 'a eni ko ē 'oku tau 'i aí, Sea, na'e 'esitimeti ia ki he 225 miliona. Ko e hiki lahi tahá ia, na'e hiki'aki ia e 40 miliona. Ko ia eni ko ē 'oku nounou'aki e fo'i 12 milioná. Pea ko e me'a ko ē 'oku fai ki ai e tokangá, Sea

'Eiki Minisitā Pa'anga : Sea, ko e fakamanatu atu pē, Sea, ko e fo'i fakafuofua ia 'a e Fika 11, 'a e fo'i tānaki ko eni, 'oku 'ikai ke lava 'o tānaki.

'Eiki Minisitā Polisi : Ko e me'a ko ē 'oku fai ki ai e tokangá, Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai koe, 'Eiki Minisitā, ka tau pālotti foki.

'Eiki Minisitā Polisi : Ko ia, ko e me'a 'oku fai ki ai e tokangá, Sea. Ko e mo'oni pē, ko e vouti ko ē 'a e motu'a ni, kuo 'osi vahe'i 'a e pa'amga 'e 8 miliona 9 kilu 5 mano 4 afe, 7 ngeau ki he ngāue faka-Polisi 'ata'atā pē. 'A ia ko e fakatotolo ia ki he faihiá. Pea 'oku pehē 'e he Minisitā Pa'anga, 'oku lava pē ke 'i ai ha tokoni lolotonga e ta'ú, ki he ngaahi tafa'aki ko eni, Hou'eiki, kapau 'e tō e fiema'u he lolotonga ko eni 'a e ta'ú.

Na'e fatu ko ē, te'eki ke, tapu pea mo e Hau e fonuá, Sea. Te'eki ai ke 'omai 'a e tala ko ē mei he Hau na'e 'oatu 'e he motu'a ni 'a e tu'utu'uni faka-Minisitā, pē ko e *Ministerial Direction* ki he Komisiona. Ko e me'a 'e 2 'oku tō ki ai e fakamamafá. 'Uluaki, ko e faito'o konatapu 'i tu'a. Na'e 'ave pē eni he 'uluaki ta'ū na'a ku hū ai, Sea. Ua, ko e faihala 'i loto he Polisi. 'a ia na'e 'osi toka pē 'a e fatu polokalama ia 'i ai, mei mu'a. Ko e ngata'anga ē hotau iví, Hou'eiki. Ko e faka'amú 'oku ope atu, ka ko e ngata'anga hotau iví. Pea 'oku ou kole atu ke mou angalelei ā, kae nga'unu hotau vaká, Sea. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Ko e hā ho’o fokotu’ú, Minisitā?

Lord Nuku : Ko ‘eku tokanga atú, 'Eiki Sea, na’e fakahoko mai ‘anepō, ‘oku malava ke tānaki ‘a e 1.5 miliona ko ení Na’e fakahoko mai ‘e he ‘Eiki Minisitā ‘anepō, na’e lava ke tānaki.

‘Eiki Minisita Polisi: Mo’oni ‘aupito ia Sea ...

<006>

Taimi: 1200 – 1205

Lord Nuku: ... ko eni he Tānaki Tukuhaú.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Osi lave’i pē ia ‘e he motu’a ni.

‘Eiki Minisitā Polisi: Ko e *projection* ia, ‘a eni ko ē na’e fai ko ē he lolotonga ní, ‘a eni ko ē ‘oku te’eki ke ma’ú. ‘Oku kei toe ai e fo’i 12 miliona ia.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea, ‘oku ‘i ai e ki’i me’a ‘oku ou tokanga atu au ki ai. Ko e me’a ‘oku ‘uhinga ai ko ē ke ‘oua te tau ma’u hala ‘oku fanongo mai e kakaí ke fokotu’u mai ha taha ke ‘ave ha silini ki ha me’a pea tau pehē ‘oku sai. Ko e fo’i tautolo pa’anga ko eni e sisitemi fo’ou ko eni ‘oku tau fa’u aí. Te u ‘oatu e fo’i fakatātā ko ení. Ko e taimi na’a mau fa’u ai ‘emau *Corporate Plan* na’e uike ua mo ‘emau kau ngāue na’a mau fa’u e me’a ko ení. ‘Osi ko iá mau to e hū ‘o *retreat*, mau sio ki he *priority* ‘a e kakaí, mau sio ki he fiema’u ‘a e *TSDF*. Pea mau feinga ki ai, sai, ‘osi ia pea mau fa’u ‘emau Patisetí.

Lord Nuku: Fakatonutonu atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e fakatonutonu eni Minisitā.

Lord Nuku: Ko e founga ko ē na’a nau faí mālō pea fakafeta’i. Ko e founga ko eni ‘a Fale Alea ní ko e me’a eni ‘a Fale Alea ke fakapaasi ho’omou fokotu’utu’u.

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki, fakamālō atu ho’omou feme’a’akí. Ka tau liliu ‘o Fale Alea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō Hou’eiki e feme’a’akí. Tau toloi ki he 2. Mālō.

(Na’e toloi heni ‘a e Fale ki he 2pm)

<001>

Taimi: 1405-1410

Sātini Le’o: Me’a mai e Tokoni Sea e Fale Alea.

(Pea na’e me’a hake leva ‘a e ‘Eiki Tokoni Sea ‘a e Fale Alea, Lord Tu’ilakepa ki hono me’a’anga)

Eiki Tokoni Sea: Hou'eiki mālō ho'omou laumālie lelei, 'i ai ha taha 'oku 'i ai ha me'a 'oku to e tokanga ki ai ho'ata ni pea tau toki liliu ki he Kōmiti Kakato? Mou laumālie pē? Ta ko ia, mālō, mālō ho'omou laumālie, tau liliu 'o **Kōmiti Kakato**.

(Pea na'e liliu 'o Kōmiti Kakato pea me'a hake ai pē 'a e 'Eiki Sea 'o e Kōmiti Kakato, Hon. Veivosa Light of Life Taka ki hono me'a'anga)

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki mou fakama'ama'a mai. Fakamālō atu Hou'eiki ho'omou me'a mai. Kole pē ke u fakamalumu ai pē he ngaahi tala faka'apa'apa kuo 'osi hono aofaki he 'aneuhu kae 'atā ke hoko atu ho'omou feme'a'aki fekau'aki pea mo 'etau fo'i lao ke tau lava 'o ngāue ki ai pea hangē pē ko e me'a ne me'a ki ai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'oku 'i ai e faka'amu mo e 'amanaki ke tau laumālie lelei ke 'osi ho'omou ngaahi feme'a'aki ke tau lava ikuna e efiāfi ni pē ko 'apō pē ko 'auhu, kai kehe pē ko e hā e taimi ko ē 'oku mou laumālie ki ai pea tau, mou faitu'utu'uni pē. Ka tau hoko atu 'i he, he'etau Vouti Fika 9 mo e Fika 14, Pa'anga Hū Mai e Tute pea mo e Tānaki Pa'anga pea pehē ki he Tāmate Afi pea mo e Polisi. Me'a mai Ha'apai 12.

Mo'ale Fīnau: Sea, tapu pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea pehē ki he Hou'eiki Minisitā pea mo e toenga e Fale 'Eiki. Sea 'oku ou tu'u pē Sea pea ko u faka'osi atu 'etau, ke tau pālōti he lao ko eni ka ko u ongo'i pē au Sea 'oku 'i ai hoku fatongia mo 'eku ngafa fatongia ke u hanga 'o fakapapau'i 'a 'eku faitu'utu'uni ki he, mo hono fakafongia'i e kakai 'oku ou fakafongia'i 'Eiki Sea, mātu'aki mahu'inga 'aupito 'aupito ki he motu'a ni 'Eiki Sea. Pea 'i he'ene pehē 'Eiki Sea 'oku ou faingata'a'ia ne u ki'i kamata ke u faingata'a'ia he lao ko eni 'Eiki Sea. 'Uluaki, ko e fakakaukau ko eni 'oku pē ko e *issue* ko eni 'oku tau tālanga'i 'Eiki Sea ko e *issue* ia 'oku 'ikai ha'aku to e veiveiua 'oku kaunga hangatonu ki he kakai 'o e fonua. 'Ikai ke lava ha taha he Fale ni te ne faka'ikai'i. Ko e *issue* ko eni 'a e 'aisi mo e *drugs* hangē ko e me'a na'e me'a 'aki he Minisitā Polisi 'e hiki tō 'Eiki Sea he fonua ni. Pea 'i he'ene pehē 'oku ou faka'amu ke u hanga 'o folahi atu 'a e anga 'o 'eku fakakaukau koe'uhī ke tipeni mei ai 'a 'eku faitu'utu'uni 'Eiki Sea. Koe'uhī ke 'oua na'a 'itengia e motu'a ni 'e he kakai ke pehē ngalingali 'oku ou ta'e'ofa pē 'oku ou 'ofa makatu'unga mei he'eku pālōti 'oku 'amanaki ke fakahoko he 'oku mafatukituki 'a e *issue* ko eni 'Eiki Sea.

Ko hono mafatukituki 'Eiki Sea he 'oku 'omi e kakai 'o fokotu'u mai 'i mu'a pea 'oku taau pē ke pehē 'etau ngāue Hou'eiki, kapau 'oku 'i ai ha taha ia 'oku 'ikai ke ne 'omi e kakai ki he fokotu'u mai mo 'enau fiema'u te u pehē 'e au ia 'oku matavaivai 'a e founa ngāue ko ia 'Eiki Sea. Pea ko e 'uhinga ia 'Eiki Sea 'eku fokoutua hake 'i he houa ko eni ke u hanga 'o 'oatu 'a 'eku fakakaukau pea 'e toki mahino mei ai 'eku faitu'utu'uni he ne u faingata'a'ia heni 'Eiki Sea he kuo 'omi e kakai 'o fokotu'u, palopalema e fonua fakautuutu 'a hono ngāue'aki he to'utupu, ko e me'a eni 'Eiki Sea na'e ma'u 'i Ha'apai 'a e faito'o konatapu ko eni 'i hota vahefonua 'Eiki Sea. Pea 'i he'ene pehē 'Eiki Sea ko u tui foki 'oku 'ikai ke ke kau he tipeiti, 'oku ou, te u hanga 'o fakafongia'i lōua kitaua ki hota vāhenga hota vahefonua 'i he lea ko eni. Pea kapau 'e hala 'eku faka'uto'uta pea 'oku ta 'osi kitaua. Ta ō taua kae 'omi ha ni'ihī ke nau fai ha faka'uto'uta 'oku to e lelei ange. 'Eiki Sea ko e *issue* ko eni ko e kakai ē, ka ko e kakai pē te nau to e hanga 'o faka ... 'Eiki Sea. Te u feinga pē ke u ki'i tāsilisili atu pea mahino ai pē 'a e feitu'u te u tu'u mei ai 'Eiki Sea, ke malu'i e kakai ...

<009>

Taimi: 1410–1415

Mo'ale Finau: ... ko e ivi pē 'o e kakaí 'e to e fai'aki e malu'í.

Sai, ko e fonua ko ení 'Eiki Sea na'e fononga mai mei ono'aho pea mo hono tu'utu'uni ngāue mo hono Lao mo hono Konisitūtone. Folofola 'a 'Ene 'Afió 'Eiki Sea, ke tau nofo taha he Konisitūtone mo e Lao, pou pou pēseti 'e 100. Pea fononga mai 'a e Fale Alea 'ene fononga mai 'Eiki Sea mo 'enau founa ngāue, ha'u mo e Pule'angá, ha'u mo e Pule'angá. Pea 'osi mahino pē 'i he'ene totolo mai 'o 'etau, tuku'au mai hotau fonuá 'Eiki Sea. Ko e Pule'angá ko ē 'o e 'aho ko iá pē ko e Pule'angá ko ē pē ko e Pule'angá 'apongipongi. 'Oku nau hanga 'e kinautolu 'Eiki Sea 'o kahoa 'a e fo'i faingata'a'ia pē ko e fa'ahinga *challenge* ko e faka'uto'uta ke tonu ki hono fakalele fonua ko ení. Ka hala, 'e hanga 'e kakaí 'o lī kitu'a e Pule'angá ko ení. Kuo tau a'u tautolu 'Eiki Sea ki he kuonga kuo maama e kakaí pea kuo nau poto. Ma'olunga taha pē 'a Tonga ni he akó pea pehē mo e lotú. Ko e nofo ko ē 'a e kakaí nau fanongo he letiō 'anenai ki he felāfoakí. 'Osi mahino pē ia 'i ai 'Eiki Sea, 'a e maama e 'atamai e kakaí ke nau hanga 'o fakamaau'i 'a e Fale ko ení. 'Ikai ke to e 'i ai ha'aku tāla'a 'Eiki Sea ko 'etau fononga ki he kaha'ú 'e 'alu ki 'olunga e *quality* e Fale ko ení makatu'unga pē mei he faitu'utu'uni 'a e kakaí 'o e fonuá mo 'enau ako. 'Eiki Sea, 'uluaki e me'a ko u tokanga ki ai, ko u loto ke vete fanga ki'i fo'i fihi ke u fai tu'utu'uni ai ko e 'uhingá ke u lava 'o ongo'i tau'atāina hoku konisēnisí. 'Uluaki, ne hoko nai ha me'a pehē ni kimu'a, ko 'eku tali ki ai 'Eiki Sea, te'eki ai.

Siaosi Sovaleni: Ki'i fakatonutonu atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

Siaosi Sovaleni: Kātaki pē. Ko ia 'e Fakafofonga 'oku lahi ma'u pē 'a e liliu 'o e 'Esitimetí Fakafofonga. Pea ko u tui 'oku manatu'i lelei pē 'e he Hou'eiki Mēmipa na'e kau heni 'o e hiki ko ē 'o e *constituency fund*, na'e toki fai pē he Falé. Na'e 'ikai ke ha'u ia he 'Esitimetí. Tali lelei pē 'e he Minisitā Pa'anga e 'aho ko iá. Ka na'e liliu pē 'Esitimetí 'i he taimi pē ko iá. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Sāmiu Vaipulu: Sea pea fakatonutonu atu 'e tahá Sea.

Sea Kōmiti Kakato: To e ha'u mo ia, me'a mai fakatonutonu 'e 2.

Sāmiu Vaipulu: Kole pē ke u hūfanga he fakatapú Sea. Na'e 'i ai e ta'u kimu'a atu na'e fiema'u ke fakapa'anga e Potungāue Fonuá he na'e lahi pē 'a e *backlog* ko ē 'ū ngāue ki he fonuá, pea na'e fai ia. Mālō Sea.

Mo'ale Finau: Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Taukave 'osi fe'unga Patiseti vahe'i ma'a e Potungāue Vouti 9 & 14

Mo'ale Finau: Sea ko e poini 'a e motu'a ni 'oku pehē ni. Kapau na'e fai ha ngaahi fakapa'anga ia Sea na'e toki fai ia kimui 'i he lolotonga e lele 'o e ta'ú Sea. Pea te u hiki ki ai 'Eiki Sea. 'Ikai

ke u tui au ‘Eiki Sea na’e, ko ‘eku poiní’oku pehē ni. Ko e Lao ko eni ‘oku tau hanga ko eni ‘o fakahokó ‘Eiki Sea, kuo pau ke to e vilo, ‘ikai ke u lotu ke u to e lave ki he Laó ‘Eiki Sea kuo tau ‘osi fihí tautolu ai, te tau, ko e *opinion* ko ia mo hono fakatonuleá tau fihí tautolu. Tuku pē kau ‘atu pē me’a ko eni ‘Eiki Sea ke ne fai’aki pē ‘eku fakakaukaú.

Ko e Pule'angá kotoa pē ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai ‘ene totonu ke ne fa’u ‘ene Patiseti, te u ngata pē au ia ‘i ai. Tukuange Laó ia, ‘a e Lao ko eni ko ē ‘o e fa’u Patiseti te tau fihí ai mo ‘etau *interpretation* mo e hā fua. Kuo tau ‘osi fononga mai tautolu ‘aneuhu ‘Eiki Sea ki he fai e ‘ū me’a ko iá. Ko ‘eku poiní ‘oku pehē ni ‘Eiki Sea, kapau te tau fakaava eni ‘e hoko eni ko e *precedent*. ‘I he Pule'angá ko ē ‘apongipongi, fakamolemole pē, ko u faka’apa’apa lahi ‘aupito ki he me’a ko eni. Koe’uhí kapau ‘e Pule'angá ha ni’ihi kehe ‘apongipongi ‘e to e vilo mai e kau tama ko ē ‘o talamai, ko e Laó ē, ‘atu e fo’i tākaki ko ē. Ka ne u lave ‘anenai ‘Eiki Sea ki he kakaí. ‘Oku ‘ikai ke u tui ‘Eiki Sea ‘oku totonu ke hoko ‘a e fa’ahinga fakaava ‘o e matapā ko eni ‘i he’etau ‘unu ki he kaha’ú. Koe’uhí ‘e hoko ia ko ha me’a ke ne lava ‘o maumau’i ke tau hanga ‘omai e kakaí ke tau fokotu’u ‘i mu’a hē kae hili ko iá Sea kapau te u fehu’i. Ke me’a mai angé Hou’eiki Minisitā, me’a ní ‘oku ‘ikai ke fe’unga ‘a e ki’i Patiseti ko ia na’e ‘osi fa’ú. Sea, tui au na’e ‘osi fe’unga pē ia. He na’e fa’u e Patiseti ‘Eiki Sea na’e laulau uike pea taimi lahi hono tuku kitu’a ke lava ke omi e kakai e fonua ‘o tālanga’i kau ai mo tautolu, ‘oatu ‘etau fakakaukau ‘atu mo ‘etau palani ngāue pea tau toki ōmai leva ki Fale Alea ni kuo ‘osi mau ia.

‘I he ‘aho ni ‘Eiki Sea, ko ‘eku tu’u ‘i he efiāfi ni ‘Eiki Sea ke lava ke fakamā’opo’opo ‘eku fakakaukaú pē na’e fai koā e fo’i ngāue ko ia pē ‘ikai. Ko ‘eku tali ki ai ‘Eiki Sea, na’e ‘ikai ...

<001>

Taimi: 1415-1420

Mo’ale Finau: ... ‘ikai ke maa’usia ‘a e fo’i ngāue ia ko iá. He kapau na’e lava na’e ‘ikai ke to e hū mai e me’a ko eni ki Fale ni.

Tokanga pe malava e tokoni fakaseniti ke solova ai palopalema he faito’o konatapu

Sea ko e fo’i fihí ia ko e taha e me’a ko u tokanga ki ai ‘Eiki Sea ko e, ko ‘eku faka’osi eni ‘Eiki Sea pea u nofo ki lalo ko e ‘uhinga ko u lava ke u hanga ‘o ‘oatu. Ko e me’a ko eni ‘oku pehé ni, ‘e lava nai he silini ko eni ‘o holoki pē te ne solova e palopalema *ice*? Sea ko e ki’i fo’i fehu’i ko ia ‘ikai ke u lava au ‘o tali pea ‘e makatu’unga mei ai Hou’eiki ha’aku faitu’utu’uni. ‘E lava nai he 8 miliona ke ne talamai ‘e holo e *ice* ‘o hangē ko e taukave ko eni ‘oku fai pē ‘e ‘omai pē ia ‘Eiki Sea ...

Siaosi Sovaleni: Ko e ki’i fakatonutonu pē ki he Hou’eiki Mēmipa.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

Siaosi Sovaleni: Ko e kole Hou’eiki Mēmipa ‘oku ke mea’i tonu hifo pē ko e 5 kilu ki he Kasitomu ke fakamālohi’i ‘a e *border* pea mo e ki’i 1 miliona ke leva’i e polisi. Ko e ‘uhinga pē

ia ke tokoni'i kinautolu. 'Oku sai ange ia 'i hatau tangutu pē hotau nima kaituhu pē 'o talitali ko e hā e me'a 'e hoko.

Mo'ale Finau: Sea ko e 'uhinga ia ko u tu'u ai ki 'olunga he 'oku fanongo mai 'a e kakai ki he *debate* ko eni 'oku fai heku kaungā Fakafofonga. Ko e me'a ko eni 'oku ne 'oatu ko eni he 'ea 'e lava ke fakamaau'i 'aki au. Pea ko u, 'ikai ha'aku tāla'a 'a'aku ia ke u 'oatu pē 'eku fakakaukau. 'Oku 'ikai ke u, 'oku mole ke mama'o ke u loto ke tupulaki 'a e palopalema e maliuana he fonua ko eni. Mole ke mama'o. Ko hoku loto ke solova e palopalema ko eni he 'oku kavahia ai e fonua ko eni. Ko 'eku fehu'i 'e lava nai he silini ko eni 'oku tākaki makehe mei he Patiseti na'e 'osi fakakaukau'i laulau uike 'e he Pule'anga ke ne hanga 'o talamai 'e solova e palopalema.

Lord Tu'ilakepa: Sea mahalo ko e *issue* ko eni 'oku mahalo 'oku totonu pē ke tau fētokoni'aki.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai ko ha me'a ia ke tau fakafēkiki ai. Kiate au ia tapu pē mo e Feitu'u na 'Eiki Sea mo e Hou'eiki Kōmiti Kakato 'e lava 'eni 'o tokoni ki he faingata'a'ia 'a e fonuá. 'Oku mou mea'i ko e tu'unga māšivesiva taha he fonua ni ko nautolu 'oku nau ngāue'aki 'a e me'a ko eni 'Eiki Sea. Pea ko nautolu ko ia 'oku ma'u mei ai 'a e sēniti koe'ūhi ke fakakake 'aki pea kapau 'e lava 'o ta'ofi 'a e ni'ihī ko ē 'a ia ko ē 'oku nau 'ave holo hangē ko e tīpeiti ko eni 'anenai na'e 'asi he letiō ke fai mo ma'u e ni'ihī ko iá 'o puke 'ave 'o fakahū pea ta'ofi pea tau ngāue fakataha 'e lava 'o fakahoko e me'a ko ia.

Mo'ale Finau: Mālō. Sea ko e tali ē 'oku loto ke u fanongo ki ai. Ko e ngaahi tali pehē ke 'omai ka u nofo 'o fai 'eku fakakaukau. Koe'uhī he ko 'etau sio atu ko ē he hisitōlia 'Eiki Sea 'e lava pē he hisitōlia mo e me'a kuo hoko ke ne hanga 'o talamai 'oku hala he 'ikai ke lava he pa'anga 'o tamate'i *plus* he ko u lea atu eni 'Eiki Sea 'oku fanongo mai 'a e kakai ke 'oua na'a taku 'o pehē 'oku ou pipiki ke 'oua 'ai e silini pea taku ia 'o pehē ko u ta'e'ofa ki he fonua. Na'a ku fakalave 'anenai mā mo e kakai nau fanongo mai. 'Eiki Sea kapau te tau sio atu kimui ke tau fakatotolo he potungāue ko eni mo e ngaahi me'a ko ē 'oku hoko. Ko u talaatu kia moutolu Hou'eiki he 'ikai ke lava e silini 'o ta'ofi e me'a ko eni. 'Oku 'i ai e me'a kehe 'oku tokoni pē 'oku *contribute* ki he faingata'a ko eni 'oku faingata'ia ai e fonua ko eni 'Eiki Sea. Pea 'oku ou tui 'oku fanongo mai pē 'a e ngaahi kupu fēkau'aki 'ikai ke u to e hanga au 'o fakahingoa. 'Osi fanongo mai pē kau taki e fonua mei 'olunga mei he taki a'u hifo ki lalo.

Ko e langa e fonua ko eni 'Eiki Sea 'e fai 'aki ia 'a e loto mateaki mo e 'ofa fonua pea 'e holo ai pē *drugs* ia. Ko e fonua ko eni 'Eiki Sea na'e tuku ki langi tau tui kotoa ki ai. Pea ko u fakapapau'i Hou'eiki ko e koloa fakamāmani pea ko e pa'anga ko ē 'oku tau vilitaki atu he 'ikai lahi fe'unga ia ki he'etau *border*. Fiemā'u e piliona ia ka ko e fonua māšiva eni. Ko ia 'Eiki Sea ko e anga ia e ongo 'oku ou fononga mai mo ia pea fakamolemole pē Hou'eiki mole ke mama'o ke 'i ai ha'aku loto ke fakatupulaki e tupulaki e fonua ko eni. Ko 'eku *issue* mo e me'a ko u hoha'a ki ai te'eki ke lava fiemālie ki ai Sea mo 'eku 'ilo mo e me'a 'oku hoko he fonua ko eni mo e anga 'etau hisitōlia 'oku lava pē fakapapau'i Hou'eiki 'oku 'ikai ke 'i ai ha silini fe'unga te ne hanga 'o solova 'etau palopalema. Ko e palopalema e fonua ko eni 'oku solova faka-loto, fakalaumālie 'ikai ko e

silini ia. Hou'eiki 'ikai ke 'uhinga 'eku talanoa pehē atu 'ikai ke 'uhinga atu ke u lau folofola. 'Ikai 'oku 'i ai e me'a 'oku to e ...

<002>

Taimi: 1420-1425

Ngaahi hoha'a ki he founa ngāue 'a e Kōmiti Pa'anga fekau'aki mo e Patiseti

Mo'ale Finau: loloto ange 'ikai ko e folofola eni. Fie lave ki he ngaahi me'a 'oku hoko 'i Ha'apai ka 'oku 'ikai te u fie lave ki ai he ki'i vahefonua ko ia. Lahi e ngaahi mana kuo hoko ai. Ko e mana he fonua ko eni 'oku 'ikai ma'u he silini. 'Oku *special* ko hotau fonua 'oku makehe pea ko ia Hou'eiki ko u fakamālō atu kia kimoutolu ko e anga e 'eku fakakaukau ki he me'a ko eni. 'Osi fe'unga e silini na'e fa'u 'e he Minisita ne fa'u 'e he Minisita mo 'ene *CEO* 'ena silini, ne 'i ai 'ena vīsone tohi *corporate plan*. 'Osi *aware* pe naua ki he palani pea fa'u 'ena patiseti 18/19. Fakafokifā pe kuo tau fetaulaki tautolu mo e me'a ko eni. 'E lava pe ia ke lau ko e 'ofa fonua fakatefito pe ia 'i he ...

Siaosi Sovaleni: Fakatonutonu, Sea mālō 'e Sea kātaki pe Fakafofonga. Ko e founa na'e fai na'e 'i ai e me'a ne mau tāla'a ki ai pea na'e ui mai leva 'a e Kasitomu kau ai mo e Polisi ai. Mau talanoa ai fai mo 'enau *presentation* lahi e me'a 'oku ma'u mo e me'a 'e ala fai. Pea ne 'i ai e talanoa 'o ma'u ai e fo'i fika ko eni. Na'e 'ikai ke pehē ia na'e fakafokifā pē kuo 'asi e fo'i fika. Na'e lele mai 'a e mātu'a ko ia fai e talanoa lelei pea ko e anga pe ia 'a e fokotu'u pe te mou tali pe 'ikai. Ka na'e 'ikai pehē ia na'e fa'u pē ia 'e he Kōmiti 'ia mautolu pe. Na'e fai e i talanoa mo e ngaahi kupu ko eni. Mālō.

Mo'ale Finau: Sea te u faka'osi atu.

'Eiki Minisita Fefakatau'aki: Fakafofonga lava ke u ki'i tokoni atu pea ke ki'i tokoni mai he 'oku ... ko u fakamālō pe ke ki'i fai atu he ko e mo'oni fiema'u ke tau ki'i lavelave. Ka u 'oatu e ki'i palopalema ko eni ke mo solova mai. Fa'unga ko eni 'emau palani ko eni mau fakataha mahalo 'alu e kau ngāue nautolu *head of division* kau ngāue 'osi e uike 'e tolu 'enau fa'u 'enau fakakaukau ... ha ki'i tokoni ke 'ai ke 'osi atu e palopalema ke mo tokoni mai ai.

Tevita Lavemaau: 'Oku 'ikai ko ha loki ako eni kuo fuoloa 'emau lave'i e mautolu e founa palani mo e ngāue ...

'Eiki Minisita Fefakatau'aki: 'Ikai Sea ko u 'oatu pe 'eku palopalema pe 'a'aku

Tevita Lavemaau: Ko e tu'o 8 eni hono 'omai 'e he 'Eiki Minisita he uike ni pe.

'Eiki Minisita Fefakatau'aki: Mālō

Sea Kōmiti Kakato: Mālō

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki: Ko e ‘oatu pe ‘eku palopalema ke mou tokoni mai ki ai. ‘Osi ko ia ‘emau fokotu’utu’u ko ia pea mau o ‘o *retreat* pea mau sio ki ai. Ngaahi palopalema kotoa na’e ‘asi mai makatu’unga ai ‘emau fa’u ‘emau palani. Mau ‘alu ki he Minisita Pa’anga pea talamai ‘e he ‘Eiki Minisita Pa’anga ‘a e fo’i tefito’i mo’oni ko eni. ‘Oku ‘i ai hoku fatongia ke u lī taula. Ko e fo’i *principle* ia ke u lī taula ke u fakamā’opo’opo ho’omou leleaki’i holo ‘etau Patiseti he ko e ivi ia ‘o e kakai. Pea ko ‘ene lī taula ko ia ko u talaatu ‘e mautolu ‘emau fokotu’utu’u talamai leva ‘e nautolu ko e *envelope* ē ke mou o mo ia ‘o fakapotopoto’i. Ko e fo’i palopalema eni ke mou tokoni mai ki ai. ‘Osi e ‘emau fokotu’utu’u palani ‘ai mo hono patiseti pea ‘omai ‘o ‘ave ki he ‘Eiki Minisita Pa’anga. ‘Ohovale pe kuo ui ‘eku *CEO* ‘a’aku ia ‘osi pe ‘enau fo’i talanoa meimei lava e houa ‘e taha kuo tā ange ia ‘o talamai kuo foaki mai ‘a ia na’e to e tolongi’aki e ki’i 1 miliona. Pea ke pehē ko e hā ‘a e palopalema ‘oku ou lea atu ki ai? ‘Oku ‘io ia ki he me’a kotoa

Siaosi Sovaleni: ... vouti ‘a e ‘Eiki Minisita

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki: Li atu e 1 miliona ki he ‘Eiki Minister he *Inland Revenue*

Siaosi Sovaleni: Te tau fai ai leva ha feme’a’aki ki he’ene vouti pe ...ko e nofo pe He Vouti 9 & 14. ‘Ikai ko e ‘eke pe ki he Sea he na’a ne fakahinohino mai ke tau lele he Vouti 9. Pea kapau ‘oku faka’atā ho’o vouti ‘a ‘au ia

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki: ‘UHINGA pe au ia ke ‘osi atu ‘eku fo’i palopalema ko eni ‘oku ou talaatu. Ko e fo’i palopalema ‘eni ‘osi ‘emau fa’u ‘emau patiseti mo ‘emau palani ngāue mo e ngaahi me’a kotokotoa pē pea ‘ave ki he Minisita Pa’anga pea talamai ke fakapotopoto’i e ki’i *envelope* ke ngāue’aki pea ha’u leva ki heni ‘eku kau ngāue ‘a’aku mo e kau ngāue kehe pea pehē atu leva ‘e he Kōmiti ia. Neongo ne mou fou he founa fa’u patiseti te u ‘oatu au ‘Eiki Minisita ko ē ho’o 3 miliona. Te u ‘oatu ‘e au *CEO* mo e Minisita ko ē e 1 miliona. Mou pehē ko e hā e me’a ko ia?

Tevita Lavemaau: Fakatonutonu

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki: Ko e me’a ia ko e tufa mo e tili pa’anga.

Tevita Lavemaau: Fakatonutonu

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu ē ‘Eiki Minisita

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki: Fakatonutonu mai e palopalema ‘oku ‘oatu

Tevita Lavemaau: ‘Ikai ko ha palopalema ia. Me’a hifo ki lalo ka u fakatonutonu atu. Mālō. Tapu mo e ‘Eiki Sea, tapu mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale. Ko e fakatonutonu eni na’e ‘ikai ke tufa pa’anga e Kōmiti ko eni pea ne fai e fepotalanoa’aki he ngaahi ‘isiu mahu’inga felāve’i mo e ngaahi potungāue pea na’e mahino

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki: ‘Eiki Sea ko u fakatonutonu atu ko e talatalanoa ko ia ‘a’aku mo ‘eku *CEO* mo ‘eku kau ngāue. ‘Oku lolotonga ‘eku ...

Taimi 1425-1430

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ...mo ‘eku kau ngāue hē kā ‘oku nau to e ō kinautolu ‘o fokotu’utu’u ngāue ‘o mau fepaki ai. Ko e me’a ia ‘oku ou talaatu ke ta’ofi.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai koe Fakafofonga 11.

Tevita Lavemaau: ‘Eiki Minisitā fakamolemole mu’a ki’i fakamokomoko, kae ‘oleva ke u lava atu au. Ko e fakahoko eni ‘a e fatongia na’e tukumai ‘e he Fale Alea ‘o e fonua. Ko ia ‘oku fai tu’utu’uni taupotu taha ki he ‘esitimeti ‘a e Pule’anga. Fakamālō ki he Pule’anga hono fa’u ko e fatongia pē ia ‘o e Minisitā Pa’anga mo e Pule’anga ke fai. Ko e hā ‘a e pa’anga ‘oku tali ‘e he Fale ‘i he ‘aho ni ke fakamoleki ko ene ‘osi ia, ko e ‘ū *process* ko ena ‘oku tau fai ko e fatongia ia ‘o e kōmiti ko eni ‘oku ou Sea ai. Kuo pau ke mau talanoa pea mo e kau *CEO*, sio ki he ngaahi fiema’u pea mo e ngaahi me’a ki he langa fakalalakaka fakalukufua ‘o e fonua. Na’e ‘ikai ke mau tufa na’a mau ...

Mo’ale Finau: Mālō ‘Eiki Sea, na’e to’o ha’aku miniti?

Sea Kōmiti Kakato: ‘Ikai, kuo lava ho’o miniti, fakamaau mai ha ki’i miniti ‘e taha.

Mo’ale Finau: Minita ‘e taha. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Minita pē ‘e taha ‘osi ko ia pea tau faitu’utu’uni leva au.

Mo’ale Finau: Sea ko hono faka’osi pē ‘oku ou fakamālō ki he hou’eiki katoa pē, ko hai pē na’a ne fai ha fokotu’u ‘oku ou tui ‘Eiki Sea ko ‘etau ngāue ‘oku fokotu’u kotoa pē ki he lelei, pea kuo pau ke tafe kotoa pē ki he’etau ma’u’anga mo’ui mo e ma’u’anga pa’anga, pea ko e anga ia ‘eku tu’unga te u tu’u mei ai Sea, kā ‘i ai pē ha lotu ‘o e Minisitā Pa’anga ‘i he ‘aho ni, ko ia ‘oku ‘i ai ‘etau sēniti, kapau ‘oku ne pehē ‘e ia kuo faingamālie ko e ‘etau fakatonu ki ai ko ia ‘oku ‘ana ‘a e me’a ko eni. Pea kapau ‘oku pehē ‘ikai kā kuo ‘osi ‘oatu pē ‘e au ‘eku fakakaukau, mālō Sea, mao.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō fakafofonga. Hou’eiki me’a mai Minisitā.

‘Eiki Minisitā Polisi: Sea fakamolemole atu kapau ‘e lava ke me’a atu ā ‘a Vava’u 16 ka u ki’i faka’osi atu mu’a ka u faka’osi atu.

Sea Kōmiti Kakato: Vava’u 16 me’a mai koe pea ‘osi pea faka’osi kae kuo mahino ‘a e vouti ia ko eni, ko e me’a pē eni ia ‘oku tau fihi ai pē te tau tali pē ‘ikai, ko ene ‘osi ‘a’ana ia kā tau ‘unu atu. Me’a mai Vava’u 16.

Tokanga ki he malu mo e hao e kakai & faifatongia kau polisi

‘Akosita Lavulavu: Mālō Sea. Tapu pea mo e Feitu’u na Sea, pea pehē foki ‘a e fakatapu heni ki he Hou’eiki ‘o e Kōmiti Kakato pea mālō mu’a Sea ho’o laumālie lelei ki he ho’atā faka’ofo’ofa

ko eni, pehē ki he hou'eiki 'o e kōmiti. 'Oku ou faka'amu pē Sea 'e lava ke tau talanoa lelei feme'a'aki lelei 'i he 'etau tālanga'i 'a e me'a ko eni ko ē ki he patiseti ko eni ma'a e kakai 'o e fonua. Pea 'oku ou faka'amu Sea ko e patiseti kotoa pē Sea 'oku 'omai ia ki he Fale ni ke tau alea'i lelei mo tau fepoupou'aki, kā 'oku ou tui Sea na'a ku piki he fakamalanga 'a e taha e 'Eiki Minisitā 'anenai 'o ne pehē ko e *priority* 'a e Pule'anga ko eni ko e kakai, tau ki'i tui angé 'a e sū 'o e kakai Sea. Pea 'oku ou pehē Sea te u lave atu au ia Sea ki he vouti fika 14 'a e Minsita Polisi kātaki Sea. Ka u lave atu pē au ia Sea 'i he me'a ko eni ko ē 'oku ou tokanga atu au ia ki ai pea mo e me'a ko eni 'oku hoha'a atu ki ai 'a e kakai ko eni ko ē pea mei Vava'u.

'I he tu'u ko ē 'i he taimi ni Sea 'oku ou fie fakahoko atu pē ki he Feitu'u na fakahoko atu pē ki he Feitu'u na Sea, ko kimaotolu ko eni 'i Vava'u 'oku 'ikai ke mau ongo'i 'e mautolu ia 'oku mau hao mo malu mei he ngaahi kakai ko eni 'oku nau tui teunga fakapuli takai holo ko eni ko ē 'i Vava'u Sea. 'I he ngaahi 'aho kuo hili Sea na'e 'i ai 'a e puke fakamālohi 'i Malanata, pea na'e fai 'a e fetu'utaki ki he 'apitanga polisi ko eni 'i Neiafu Sea, tu'o 5, 'ikai pē ke lava ha 'ikai pē ke lava atu ha polisi ia ki he me'a ko eni na'e hoko ko eni ko ē 'i Malanata, 'aneafi Sea na'e hanga 'e he 'ofisakolo pea mei Neiafu 'o fana'i 'a e pulu 'a ia na'e 'iai 'a e fanga pulu 'e 20 nau luelue 'eve'eva he loto hala pule'anga ki Neiafu, pea fana'i ai 'e he 'ofisakolo 'a e pulu 'e taha, te'eki ai ke lava ha miniti Sea kuo a'u mai 'a e polisi Sea ki he feitu'u ko eni na'e hoko ai e fana ko ē 'a e pulu Sea.

Kā ko e me'a 'oku ou 'uhinga ki ai Sea ko e me'a ko eni ko ē 'oku ou tokanga ki ai Sea 'oku 'ikai ke u 'ilo pē 'oku fe'unga nai 'a e ka u polisi ko ē 'i he 'apitanga polisi ko ē 'i Vava'u pē ko e kau polisi ko eni 'oku vahe'i ki Vava'u, pē 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'alele pē ko e 'ikai ke 'i ai ha telefoni pē ko e hā ha fa'ahinga masi he 'oku 'ikai ke mahino ia ki he finemotu'a ni pea pehē ki he kakai ko eni ko ē 'i Vava'u. Kā 'oku ou fie faka'amu pē Sea 'e lava ke tokoni mai heni 'a e 'Eiki Minisitā Polisi 'i he ngaahi fehu'i ko eni te u 'oatu ki he 'Eiki Minisitā Polisi ke ne kātaki pē Sea 'o tali mai ...

<005>

Taimi: 1430-1435

'Akosita Lavulavu : .. 2. Ko e hā koā e me'a 'oku hoko ki he ngaahi 'apitanga polisi ko eni 'oku li'aki 'i Vava'u? He 'oku 'ikai ke u sio au ia he Patiseti, Sea, 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ia he Patiseti 'oku 'asi ai ke fakalelei'i pē ko e hā ha fa'ahinga me'a ki he ngaahi 'apitanga polisi. 'Apitanga Polisi ko eni ko ē 'i Leimātu'a, li'aki talu eni mei he ta'u e fiha. Pea pehē pē ki he 'Apitanga Polisi 'e taha 'i Falevai. Taha he ngaahi motu he fanga ki'i motu ko eni ko ē 'i Vava'u. Na'e fakamoleki 'e he Pule'angá, Sea, 'a e pa'anga lahi ki hono langa 'a e 'api polisi ko eni, ka ko e a'u eni ki he 'aho ni, Sea, ko e 'apitanga polisi ko eni kuo vaoa ia, 'ikai ke tō e 'i ai ha taha ia ai, pea 'oku 'ikai ke tō e *operate* e 'apitanga polisi ia ko eni. Ka 'oku ou faka'amu pē, Sea, 'e tokoni mai e Minisitā Polisi, Pea ko e me'a faka'osí, Sea, 'oku ou fie kole heni ki he 'Eiki Minisitā Polisi, ke ne fakapapau'i mai angé. Pe ko e hā koā e me'a 'oku hoko ki he me'alele na'a ku kole ki he 'Api Polisi 'i Leimātu'á? Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō Fakafofonga 16.

Lord Nuku : Sea, ‘oku ou kole pē ‘i he te’eki ai ke me’a mai e Minisitā Polisi

Sea Kōmiti Kakato : ‘Eiki Minisitā, kātaki pē ke ki’i me’a mai e Polisi.

Lord Nuku : Ko e kole pē koe’uhi ka ne toki fakamā’opo’opo mai pē, kae .. ‘Eiki Sea, ‘oku ou tui ko e feme’a’aki ko eni ko ē fekau’aki ko ē pea mo e fokotu’u na’e ‘omai ko ē pea mei he Kōmiti Pa’angá, ‘Eiki Sea, ‘oku ou tui na’e makatu’unga lelei ‘aupito pē ia, pea na’e makatu’unga pē eni ia ‘i he Patiseti ko ē, ‘a ē ko ē na’e tuku mai ‘e he ‘Eiki Minisitā Pa’angá. Pea na’e makatu’unga’aki leva ‘a e fepōtalanoa’aki ko ē pea mo e Potungaué, pē ‘oku lava lelei e fatongiá. Pea na’e ‘i ai leva mo e ngaahi feme’a’aki ai na’e fai ‘e he Sea ko ē ‘o e Kōmiti, pea mo e kau ngāue, pea nau pehē. ‘Oku ‘i ai e ngaahi tōnounou ‘e malava ke to e fakalelei’i, ka he ‘ikai ke nau lava nautolu ‘o to e hoko atu, pea na’e makatu’unga mei ai, ‘Eiki Sea, ‘a e fakakaukau ko ē ‘a e Kōmiti Pa’angá, ko e ngaahi fatongia ko eni ke fakahokó, ‘oku ‘ikai lava ‘e he CEO ke fakakakato e ngaahi fakakaukau ko iá, pea na’e makatu’unga mei ai ‘a e fakakaukau ke to e ki’i fakamānava’i atu. Pea ‘omai leva e fokotu’u ko ē ki hení, Sea. Pea ko e ‘uhinga ia e pou pou ki aí, Sea.

Tui tonounou patiseti tafa’aki fale’i & ngāue fakapolisi

Ka ko e fakamalanga ko eni ‘a e motu’a ni, ‘Eiki Sea, ‘i he vouti ko ení, Fika 9, Polokalama 1, tokanga mo e Fale’i faka-Polisi, ‘Eiki Sea. Hoko mai ko eni ko ē ki he pa’anga hū atu, mo e pa’anga hū mai, ‘ikai ke ‘i ai ha fo’i ‘aitemi ia heni, Sea, te ne hanga ‘o talamai ‘oku ‘i ai ha pa’anga fakamole heni ‘e kaunga ki he ngaahi me’a ko eni ‘oku fai ki ai ko eni ‘a e feme’a’akí. Pea ‘oku makatu’unga mei ai ‘a e anga ko ē ‘o e fakakaukau atú, Sea. Kapau te ke me’a hifo ki he pa’anga hū atú, peesi 157. ‘ikai ke ‘i ai ha fo’i ‘aitemi ai ‘e felāve’i pea mo e ngāue faka-polisi, pē ko hono pule’i ko ē ‘o e *order*. Ma’u’anga pa’angá, ‘oku ‘asi pē ‘i he peesi tatau. Ko e ta’u ni, ko e ngaahi polokalama makehe ko ē ‘a e Potungāué, ‘Eiki Sea. ‘E ‘Eiki Minisitā, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha sēniti ia ai. Pea ‘oku makatu’unga ai ko ē ‘a e fakahoha’a atú, he koe’uhí ko e polokalama ‘oku ne hanga ‘o fakahoko maí.

Ko e polokalama 1, ko e Polokalama Fale’i Faka-Polisi, pea mo e taki ngāue ia, ‘Eiki Minisitā. Pea ko ‘ene ‘alu hifo ko eni ko ē ki he ngaahi pa’anga ko eni ko ē, ke faitokonia ko ē ‘i he ma’u’anga pa’angá, ‘Eiki Sea, ‘oku hala ia, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha sēniti ia ai. Ka ‘oku ‘uhinga ai ‘a e hoha’á, he ‘oku kaunga ‘a e fokotu’u, na’e ‘oatú, ‘Eiki Minisitā Polisi, koe’uhí ko e pa’anga hū atu, pea mo e ma’u’anga pa’angá, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’ane lave ‘a’ana ia ki ai.

Pea kapau leva te tau ‘alu mei ai, ki he polokalama 1, ki he takí, mo e fale’i faka-polisi, ‘Eiki Sea, ko e ngaahi vāhenga pē ia, ‘ikai ke ‘i ai ha pa’anga ia ai, ‘Eiki Sea, ke ne fakakakato ho fatongiá, ‘Eiki Tānaki Tukuhaú. Pea ko e ‘uhinga ia ko ē, ‘oku fai ai ‘a e hoha’a ko ē ‘i hení, he kuo ke hanga ‘o ‘omai ‘a e fo’i polokalama ‘e 4. Tokangaekina e kau ngāué, kuo mau pē ia he pa’anga hū atú. Polokalama ko é hono 3, ko e polokalama ki hono tānaki e tukuhaú, mau pē ia, Sea. Ko e polokalama ko ē hono 4, ko e Tute pē mo ia, ‘oku mau pē ia, Sea.

Ko e polokalama 1, ‘oku ou tui, ‘Eiki Sea ‘oku fai ai e tōnounou. Kaiekehe, ka na’e ‘uhinga ‘a e fakahoha’á, ‘Eiki Minisitā, koe’uhí ...

<006>

Taimi: 1435-1440

Lord Nuku : .. ka ke toki me'a mai he 'oku ou lave'i pē 'e au ia 'oku 'i ai 'a e me'a ia 'oku tokanga ki ai 'a e motu'a ni ki he *border*.

Tokanga ki he hoko Tonga lahi taha ngāue'aki faito'o konatapu 'aisi

Ko e palopalema ia 'oku hoko fakamāmani lahi he 'aho ni 'a e fehū'aki 'a e kakai, ka 'oku ou tui pē mahalo ko e me'a ko ia ki he *Immigration* pē 'oku 'iate koe pē 'oku 'i he *Foreign Affairs*. Ka koe'uhi ko koe 'oku 'i ai 'a ko ē 'a e fo'i fatongia, 'a eni ko ē ko ē 'i uafu, ko koe 'oku 'i ai 'a e fatongia ko ē 'i mala'e vakapuna 'Eiki Sea.

Ko e palopalema lahi ia 'oku fehangahangai mo e fonua ni 'i he 'aho ni. He 'oku 'i ai 'a e ngaahi feitu'u 'Eiki Sea, ko e fakamatala ko ia 'oku ma'u, ko e 'aisi 'i he ta'u 'e 3 pē 4 kuohili, na'e 'ikai ke kau 'a Tonga ni ia 'i ai. Ko e ta'u ni, 'oku kau 'a Tonga ni 'i he feitu'u ko ē 'oku lahi taha ai, pea 'oku tukuaki'i mei he Pasifiki 'Aositelēlia mo Nu'usila, ko e hala fononga ko ia ko ē kiate kinautolu, 'oku fou ange pea mei Tonga ni. Pea ko e me'a ia 'oku fai ki ai 'a e tokanga 'Eiki Minisitā koe'uhi ko ho'o polokalama. Na'a lava pē ke feliuliuaki, he 'oku hangē kapau te u lave'i hifo 'Eiki Sea ko e pa'anga hū atu 'oku 'i ai 'a e totongi koloa mo e ngaahi sevesi, 'a ia ko e .. Na'e 3 miliona 'Eiki Sea he ta'u kuohili. Ko e ta'u ni 'oku hiki hake ki he 7 miliona. Ka ko e 'uhinga pē 'eku fakahoha'a ko ia ki ai 'Eiki Sea, koe'uhi ko e ngaahi fehikitaki holo ko eni, ka ko e anga ko ia 'eku fakatokanga'i ki he Potungāue 'Eiki Sea, ke fai ko ē 'a e fatongia, 'oku 'ikai ke malava ia. Pea kapau leva te tau lau ki he fakalukufua kapau te tau ... ko e 'uhinga eni 'oku ou lave hangatonu atu pē au ia 'Eiki Sea ki he anga ko e tu'unga 'oku 'omai ko eni ko ē 'i he pa'anga hū atu mo e pa'anga hū mai.

Ko e me'a ko ē 'oku feme'a'aki ki ai 'a e Fale fekau'aki ko ē pea mo e *drugs* mo e fakalahi ko eni ko ē 'o e fatongia 'Eiki Minisitā, 'oku 'ikai ke kau mai ia, oku 'ikai ke 'asi hano pa'anga 'ona ia heni. Pea ko e me'a ia ko e 'oku fai ai 'a e fokotu'u atu, he 'oku lave'i pē 'e he motu'a ni ia 'oku mālō mo e kau polisi, koe'uhi he 'oku 'ia koe ke fakaivia koe ke fai 'a e ngaahi fatongia ko eni. He kapau 'e 'ikai ia 'oku 'ikai foki ke 'i ai ha kau ngāue faka-polisi ia 'a e Feitu'u na ke mou hanga ... ka ko hono monū'ia anga 'Eiki Sea, he koe'uhi 'oku 'i ai pea mo e mafai ko ē ke ne hanga 'o 'omai ke na ngāue fakataha.

Ka ko e me'a ko ia 'oku fai 'a e tokanga ki ai he 'aho ni, 'e 'Eiki Minisitā, kuo 'i ai ha fakalavelave ki he 'uhinga 'oku lahi pehē ai mo e anga 'o e hū mai 'a e fa'ahinga faito'o konatapu ko eni ki he fonua ni, pea 'oku 'i ai leva 'a e fakakaukau ki ai. Ko e lahi ko ia 'a e hū mai ko ia 'a e kakai kehekehe ko ē pea mei tu'apule'anga 'oku ke mea'i pē. 'Oku 'i ai 'a e kakai 'oku nau hu mai pē ki heni 'oku 'i ai 'a e visa pē 'oku fakangofua ke nau tu'uta pē pea toki fai 'a e alea pea toki fai 'a e alea ko ia 'a ho'o Potungāue pea meiate kinautolu. 'Oku makatu'unga 'a e fakakaukau 'Eiki Sea he koe'uhi 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'asivi fe'unga pē 'oku 'ikai ke 'i ai ha'o kakai fe'unga ke nau hanga 'o polisi'i 'a e me'a ko eni he 'oku tu'u mai ia ho'o polokalama.

Fokotu'u ke fē'unuaki holo pē 'i loto fakalahi silini ki he Vouti 9 & 14

Ka ko e me'a ia 'oku fai atu ai 'a e pou pou 'Eiki Sea he 'oku lahi 'a e tālanga 'o pehē, te tau tākaki atu 'a e silini ko eni 'Eiki Minisitā. Pea kapau 'oku faingata'ia 'a ho'o tākaki tukuhau. Me'apango pē kuo tau paasi mei he vouti ko eni ko ē 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga. Ko e pa'anga ko ē 'a ē ko ē

na'a tau talanoa ki ai, he kapau 'e to'o mai to'o mai ha ki'i 1 miliona mei he polokalama *project* makehe, to'o mai ha ki'i 1 miliona pea mei he *review* ko eni ko e na'e pehē ko e ko e ngaahi monū'ia. Pea tō e to'o mai mo ha 1 miliona 'i he polokalama ko eni ko e ki he sipoti. Sio ko e fo'i 3 miliona ia 'oku 'ikai ke fai ha'atau tānaki tukuhau ia. Ko e fe'unu'aki pē he koe'uhi, he 'oku malava pē ia, he 'ikai ke uesia ai 'a e ngaahi polokalama ko ia 'Eiki Sea. Pea kapau 'e uesia ai, 'Eiki Sea ka 'oku ou tui 'oku 'ikai. Ko e ki'i pa'anga ko ia na'e 'oatu ke tau hanga 'o fua tautau ia ki he uesia ko e 'a e to'utupu he 'aho ni. 'Oku ou tui ko e toko 10 kotoa 'i he fānau vaha'a 'o e ta'u 14 – 15 'oku ifi 'aisi ai mahalo 'a e toko 2...

<008>

Taimi: 1440-1445

Lord Nuku: ... Tukukehe kapau 'oku 'i ai ha'o, 'oku 'i ai pē ha'o, ha'o ngaahi savea. Ka ko e anga ia e tui 'a e motu'a ni pea mo e anga ko e 'eku sio ki he me'a 'oku hoko ko e he fonua ni 'Eiki Sea. Pea 'oku fai e hoha'a lahi 'aupito ia ki ai. Ko e ki'i silini ia ko eni he 'ikai ke ne lava 'e ia 'o fakatau'atāina'i, 'e lava he ki'i sēniti ko eni 'o fakahaofi ha ki'i mo'ui.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki ...

Lord Nuku: Ko e me'a ia 'oku mahu'inga.

Sea Kōmiti Kakato: Ki'i fakamā'opo'opo mai pē ha ki'i miniti 'e ua.

Lord Nuku: Mālō Sea ko e pehē kita ia 'oku ongo atu e malanga ta ko e 'oku 'ikai ke ke tokanga koe ki ai! Mālō 'aupito. Ka ko e me'a ia ko e, 'oua te ke tokanga koe ki ai 'Eiki Sea, ko e ki'i taha miliona ko eni ko u tui te ne fakahaofi ha toko ua pē ko ha toko tolu. Ko u tui 'oku 'osi 'aonga ia. Ka ko 'eku kole pē 'a'aku ia ki he 'Eiki Minisitā he koe'uhī ko e me'a ko e 'oku ne fokotu'u mai hē ko e fale'i fakapolisi mo e ngāue fakapolisi 'Eiki Sea 'oku ou tui 'oku tōnounou 'aupito 'a e Potungāue ia ai.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Lord Nuku: Ka ko e anga pē ia 'a e tokanga 'Eiki Sea he ko e uēsia ko e 'a e fonua ia 'oku 'ikai ai hano tatau 'i he ta'au ko eni ko e 'o e faito'o konatapu he 'aho ni. Pea mo e ngaahi fatongia kehe 'oku 'ikai ha to e lave kehe ki he kongā ko e 'o e polokalama 2, 3, 4 ka 'oku fai e tokanga ki he 'ū polokalama fakapolisi mo e fale'i. Ko u tui ko e polokalama ia 'e ala hū atu ai 'a e fakakaukau Sea. Mālō 'aupito.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Hou'eiki, mu'a ke me'a mai e 'Eiki Minisitā ko e fakakaukau ko e 'a e motu'a ni pea ko u lave'i 'a e taimi 'oku tau feme'a'aki ai 'a e mahino ki he motu'a ni ko e me'a pē 'oku fai ki ai 'a e hoha'a ia ko e pepa ko e. Pea ko 'eku kole pē te mou laumālie lelei ka tau pāloti pea tau pāloti fakataha pē he ko e me'a pē e te mou me'a ki ai he vouti. 'UHINGA he ko e me'a e 'oku mou me'a ki ai pea tau pāloti fakataha pē pē 'e tali pē 'ikai tali kae kau kotoa mo e ngaahi vouti ko e ko e 'oku 'ikai ke, 'oku te'eki ai ke tau a'u ki ai 'a e fokotu'u ...

'Eiki Minisitā Polisi: Sea fakamolemole mu'a, 'e fēfē ke ki'i pālōti'i makehe pē 'a e me'a ia 'a e motu'a ni ia, 'a e Vouti ko ē 'a e Kasitomu mo e *Inland Revenue* mo e Polisi 'o tuku makehe ia ki he tafa'aki kae toki fai ha feme'a'aki ia ki he fu'u fakalukufua ko ena Sea, he ka 'ikai 'e to e fihia ia 'o fihia ai e ongo vouti ia ko eni. Ko e kole pē kau ki'i fakalavelave atu ...

Sea Kōmiti Kakato: Ko e anga pē 'a e fakakaukau, me'a mai koe Minisitā.

'Eiki Minisitā Polisi: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea kae pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato. Mālō ho'omou kei laumālie pea mālō e kātaki, ko u lave'i pē kuo mā'ūlōloa ho'omou vahevahe fakakaukau 'i he feme'a'aki fekau'aki ko e vouti 'a e motu'a ni ko hono 'uhinga ko 'etau Potungāue Polisi pea mo e Kasitomu ko hono tokangaekina 'o e peau tā kuo hake he fonua ni ka ko e faito'o kona. Pea 'oku 'i ai 'a e fakamālō 'i he hā 'a hono fakamahu'inga'i makehe 'e he Fale Alea 'o Tonga 'a e kaveinga ni mo e feinga ke fakapapu'i 'oku fakaivia fe'unga 'a e ongo uma ngāue ko eni telia hono matatali 'a e ngaahi peau 'oku hake. Ko hotau kehekehe pē mahalo ko e founa. Ka 'oku ou tui 'oku tau tui tatau pē Sea ke fakaivia kitautolu telia e kaha'u 'o e fonua. Kau fakalavelave atu pē mu'a ki'i me'a Sea, kinikini atu pē pea u a'u mai leva ki he me'a ko ē 'oku me'a mai ki ai 'a e 'Eiki Nōpele.

Tokanga ki he tohi Kōvana Vava'u ke fakatokolahi kau polisi

Ko e 'uluaki pē Sea 'oku ou faka'amu pē he 'ikai ke u to e lava ke 'afa'i 'a e me'a ni ko e mo'oni 'oku mafatukituki. Pea ko u fie lave pē ki he me'a ko eni, 'i he 'aho 31 'o Mē Sea pea mo e 'aho ni na'a ku ma'u ai 'a e tohi mei he 'Eiki Kōvana ko ē 'o Vava'u ko e kole mai 'i he palopalema tatau pē. 'A ia na'e faitohi mai 'i he māhina kuo 'osi, ko e 'osi eni 'aho 20 mei ai 'oku to e faitohi mai pē he me'a tatau 'o ne fakamamafa'i mai, tohi'i hinehina mo 'uli'uli mai pē 'oku 'ikai ke to e malu 'a Vava'u. Ko 'ene tohi ia kuo 'omai kuo u 'osi 'ave 'a e tohi ko eni ki he Komisiona. Ko e me'a ko ē 'oku fakahoko mai ia kuo a'u ki he tu'unga 'oku pule'i 'e he kau huti pē ko e kakai fakapuli mo e kau konā 'a e *central business district* pea 'oku 'ikai ke to e lava 'e he kau polisi 'o faitu'utu'uni ki he ni'ihi ko eni.'Oku a'u pē ki he tu'unga 'oku fakakolekole pea fakahekeheke. Ko e ni'ihi eni ia 'oku nau fu'u tokolahi pea 'oku, ko e tohi ko 'eni 'oku ou faka'amu au ia ke tufa atu ka moutolu 'e Hou'eiki, 'a ia na'e tō mu'a mai eni ia ē. Pea ko 'ene kole mai ke fakatoko ...

<009>

Taimi: 1445 – 1450

'Eiki Minisitā Polisi: ... tokolahi 'a e kau polisi ko ē 'o Vava'ū. Mahalo 'e manatu pē 'a e Hou'eiki Kapineti 'i he ta'u kuo 'osí 'a 'emau fepaki 'i he Kapineti ko 'eku kole ko ē ke fakatokolahi e kau polisi. Ko hono 'uhingá na'a ku 'osi sio mai pē au 'e a'u mai ki he tu'unga ko eni. Ko e ta'u kuo 'osí ia ki he ta'u ni. Ka ko 'etau sio eni ki he ta'u ni ki he ta'u fo'ou mo e ta'u hoko maí. Pea ko eni ko u fakafeta'i 'oku tali 'oku 'i ai e *post* 'e 12 'oku tali heni ke hū mai e fakatokolahi ko iá mei he Polisi. Ka ko e tu'unga ia ko ē 'oku 'i ai ko ē 'a Vava'u he taimi ní.

Poupou ke fē'unu'aki holo pe fakalahi silini he Patiseti ma'a e Potungāue

Ko e lave ko ē fekau'aki 'a e fehu'i pea mo e 'Api Polisi ko ia 'o Leimātu'á mo Falevaí. Ko e taha eni e me'a ko ē 'oku ou kole ai Sea ke tuku ange angé ke to e fai ha talanoa ki he palaní lolotonga pē 'a e ta'ú kae fai ha poupou ki he founga 'oku fokotu'u mai ko ē 'e he 'Eiki Nōpele ko eni 'o 'Euá. Kae fai ha fakakolekole pē ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga na 'oku lava 'o vilohi pē 'i loto kae fakapapau'i. Ko hono 'uhingá eni 'e Hou'eiki. Na'a ku fokotu'u au ki he Potungāue Polisi ke 'ave 'eku me'alelé ki Leimātu'a. 'Osi pē māhina 'e fiha mei ai 'oku talamai ia ke to'o ia 'ave ki he feitu'u pē taha 'i heni. Nau sio ko e palopalema 'i Leimātu'a pea na'e kole 'i Fale Alea ni, pea na'e kole ia 'e he Fakafofonga ko eni ke 'ave ki Vava'u. Sio 'oku to e a'u mai pē kolé ki he ta'u ni. Talamai ke 'ave ki he feitu'u pea u talaange, ta'ofi, tuku 'eku me'alelé hena. Mou ō kumi ha me'alele kehe. 'Oku 'ai ko e 'ai atu ia ke tufa me'alele ke mou heka holo ai takitaha. Ko e 'uhinga eni ia ke 'ave ki he feitu'u ko ē 'oku ongo ai 'a e kolé, 'oku ui mai mei ai 'a e tokoní. Tatau pē ia mo e 'Api Polisi ko eni ko ē 'i Leimātu'a mo Falevaí. Pea mau 'a'ahi atu mautolu ki ai. 'Osi 'i ai e pilisone, pilisone lelei 'aupito 'aupito pea 'oku 'ikai ke to e ngāue'aki. Kae fai 'a e feinga ki ai.

Ko hono 'uhinga pē Sea ke fakaivia 'a Vava'u mahalo ko e tohi ko eni 'oku 'asi lelei ki ai e kole mai e Kōvaná, kapau pē 'oku tokosi'i 'ikai ke to e lava 'o tokoni e kau polisi. Pea tuku ange ā ke ngāue ange 'a e kau sōtiá. Ko e fa'ahinga fiema'u vivili ia ko ē 'oku a'u ki ai Hou'eiki. Kole mai 'ofa mai ke tuku ange kau sōtia ke nau, ke fakamafai'i kinautolu ke nau ngāue nautolu 'i he Falaite mo e Tokonaki mo e *weekend*, ko e 'uhinga ko e ma'uma'uluta ko ē, ke ta'ofi 'a e ki'i fo'i peau na'a hoko ko ha fo'i pēteni tu'uma'u 'i he Loló, ke pule ha ni'ihi 'o fakaehaua.

Ke fakakaukau hono fakaivia Pilisone he kaha'u koe'uhi ko e faito'o konatapu

Ko e fakamālō 'oku faí Sea, ko hono 'uhinga ko e ui ko eni na'e fai 'e he Kōmiti. 'Oku hangē kia au na'e 'ikai ko e Kasitomú pē mo e Polisi, na'e kau ki ai mo e Pilisone he ko e *network* ko eni ko ē 'o e faito'o koná 'oku 'alu ia 'o a'u ki he Pilisone. Pea na'e totonu ke tokanga mai 'a e Minisitā ko ia ki ai, ke fakapapau'i 'oku a'u 'a e tokoní kia nautolu ka 'oku 'ikai ko e Kasitomú pē ia pea mo e Polisi. 'Oku a'u mo e faingata'a'ia ki ai pea ko u pehē, 'i he kaha'ú ke fakakaukau'i mu'a ke kau pea mo e Pilisone hono tokoni'i Sea.

Fokotu'u na'a kuo taimi ke hiki tautea faito'o konatapu ke fakasi'isi'i palopalema

'Oku ou ma'u mo e fetu'utaki 'Eiki Sea, mei he kakaí. Ko u tangutu pē au heni 'oku ma'u pē 'ū *text* ko e fokotu'u mai, 'oku 'ikai totonu ke ngata pē ia 'i he tokoni'i fakapa'angá. Ka ko e folofola 'a 'Ene 'Afió na'e fakalika mai ai 'a e tūkunga tautea fakamaau'anga 'oku fakahoko 'i mulí. Na kuo taimi ke tau fakakaukaua 'a e tūkunga 'o e tauteá pē 'oku kei fenāpasi hono mamafá ke ne fakafetaulaki'i pē fakalotosi'i'i, *deter*, 'a e faihiá he 'aho ni pē 'ikai. Mahalo 'oku fu'u ma'ama'a 'a e tautea pa'anga ia ki he pa'anga 'oku nau ma'u he tila 'aisí. He 'ikai hoko 'a e tautea pa'anga ia ko ha tautea *at all*. Ko e ki'i me'a noa pē ia kia nautolu. Ko e ki'i, ko e fokotu'u atu pē kia moutolu, 'oku 'i ai e ki'i feitu'u, 'ēlia homau feitu'ú, te mau taufetuli pē mo e polisi fakakoló mo nautolu, 'osi 'ilo ia 'e he tokotaha kotoa, tangata mo fefine, ngāue mo e ta'engāue. Ko e feitu'u tila ia homau feitu'ú. 'A'ahi, ko e kina'anga ia homau kakaí mo 'emau polisi fakakoló ko e vilo ki ai he 'aho ki he 'aho. Ko e 'uhinga ko ē 'oku ongongata'a aí, ko e 'uhinga ko e ma'u e silini. 'Oku tau fetaulaki tautolu mo tila mo e kakai, ko 'enau ma'u'anga pa'anga ia. Pea 'oku lahi ange ia 'i he'ena hela'ia he toutou 'a'ahi atu 'a e kau polisi mo e, ko ia ai kuo pau ke hiki e tauteá ke fenāpasi pea mo e fa'ahinga *benefit* 'oku nau ma'ú kae lava ke ki'i holoholoki hifo. 'A ia 'oku 'ikai ko e

pa'anga pē Sea. Ka ko e kolé ia 'e 'Eiki Sea, ko hono 'uhingá kuo maa'uloloa e feme'a'aki ho'o Kōmiti heni.

Kapau 'e lava 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga 'o fakapapau'i mai 'e 'i ai ha fa'ahinga pa'anga pē 'e lava ma'u 'o tokoni pē 'i loto. Ko e 'uhinga 'e Hou'eiki he kapau te tau hanga 'o paasi. ...

<001>

Taimi: 1450-1455

'Eiki Minisitā Polisi: ... ha fo'i silini heni ta'e'iai ha palani ngāue ke talamai ko e toko fiha 'oku 'ave, ko e me'a ko ē 'oku ou tokanga ki ai na'a 'oatu 'a e pa'anga 'o 'ave ki ha feitu'u kehe he 'oku 'osi tohi'i e palani ia 'i heni. Ko u tokanga ke 'ave pē ki he fakatotolo 'o e faito'o konatapu. Pea kapau 'e lava 'e he 'Eiki Minisitā Pa'anga 'o tokoni mai kae lava 'o fai 'amui pea tukuange ā ke paasi ē kae toki kole mai 'a e tolu'i potungāue ko eni, Polisi, Pilisone pea mo e Kasitomu ki ha fa'ahinga fiema'u pehē. Ko e tokoni pē Sea he ko e, 'e Hou'eiki ko e 'uhinga 'eku, 'oua te mou ...

Lord Nuku: 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Polisi: Tu'u faka'angataha pehē nau ilifia 'o lele ki tu'a.

Kole ke fakakau polisi fakakolo hono fakakaukau ke fakaivia

Lord Nuku: Kole pē mu'a ...

'Eiki Minisitā Polisi: Mou ki'i me'a tahataha mai he 'oku te'eki ke 'osi.

Lord Nuku: Hou'eiki kole pē ko 'eku ki'i kole atu pē mu'a koe'uhí ko ho'o me'a mai ka ko 'eku kole atu kapau, na'a lava ke ke fakakau atu mo e kau polisi fakakolo.

'Eiki Minisitā Polisi: Ko ia.

Lord Nuku: Ke fakakau atu 'i ho'o polokalama. Mālō Sea.

'Eiki Minisitā Polisi: 'Oku hangē kiate au 'oku 'i ai 'a e silini kuo 'osi fakakaukau'i 'e he Pule'anga ke vahe'i pē ia ko e polisi fakakolo ke fakapapau'i ia. Ko e 'uhinga pē 'eku, mahalo 'oku mou mea'i pē ko e 'ai ko ē 'o tuku hau ...

Siaosi Sovaleni: Sea ...

Sea Kōmiti Kakato: 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Polisi: Ka u faka'osi atu pē Fakafofonga Tongatapu 3 pea u toki tuku atu e taimi ke ke me'a.

Siaosi Sovaleni: ‘Eiki Minisitā kole fakamolemole atu, taki atu pē ki he me’a ko ena ‘oku ke me’a ki ai kapau pē ‘e ki’i faingamālie.

‘Eiki Minisitā Polisi: Sai ka u toki faka’osi atu Sea.

Fakama’ala’ala he fokotu’u Kōmiti Pa’anga ke fakaivia 2 kilu polisi fakakolo

Siaosi Sovaleni: Mālō ‘aupito Sea fakamālō ki he ‘Eiki Minisitā he ma’u faingamālie. Mo’oni ‘aupito e ‘Eiki Minisitā na’e me’a mai e ongo va’a kehekehe ko eni kau ai pea mo e Pilīsone. Pea na’e ‘i ai ai e ngaahi fika na’e ‘omai ‘i he tokolahi ko ē ‘o Tonga ni fakafuofua tokolahi taha ko ē ‘oku tonu ko ē ke ‘i he ki’i pilīsone ‘a Tonga ni ko e toko 100. ‘I he taimi ko ē na’e fai ai ko eni ‘a e *presentation* ‘a e Pilīsone ko e toko 156 na’e ‘osi ‘i ai he taimi ko ia. ‘A ia kuo ‘osi tokolahi ‘aupito he taimi ni pea ‘oku māhino ‘aupito pē hangē ko e me’a ‘a e ‘Eiki Minisitā ‘a e fiema’u ke tokonia mo māhino ‘a e lahi ‘o e ngāue ko eni ‘i Hu’atolitolu. Māhino ‘aupito pē ia Sea ‘i he fakahoko ko eni ‘a e fai ‘a e fakapōtalanoa pea na’e fai ‘a e talanoa ko eni ki he tokonia ko eni ‘a e kau polisi fakakolo na’e mea’i mahalo pē he ‘Eiki Minisitā mea’i pē he ‘Eiki Palēmia ‘a e fiema’u ke to e ki’i fakaivia ‘a e polisi fakakolo ko u tui pē na’a ku ki’i lave ki ai kimu’a ko e ‘uhinga pē ia ke tokoni mai ki he kau polisi ‘i hono feinga’i ko eni ke malu ko eni hotau ngaahi kolo. Pea ‘oku kau atu ‘a e fokotu’u ko ia ‘i he ‘oatu ko ena fokotu’u fika 10 ha ki’i pa’anga ‘e 2 kilu ke tokonia ke kole mai ke fakaivia ‘aki ‘a e ngaahi polisi fakakolo. Ko ia pē ki’i tokoni pea mālō ‘Eiki Minisitā ma’u faingamālie.

‘Eiki Minisitā Polisi: Mālō Sea ka u ki’i faka’osi atu pē au ‘e Sea. Ko e ‘uhinga pē ‘a e kole ko ē Sea ke tuku ki he Minisitā Pa’anga ‘oku mou mea’i pē Hou’eiki ko e *elasticity* ko ē ‘o e tātaki tukuhau te tau fao’i, fao’i. Ko e ta’u ‘e tolu kuo ‘osi na’a tau kamata e tāketi ki he 165 miliona. ‘Aho ni 225 miliona pea ‘oku tōnounou ai ‘a e 12 miliona. ‘A ia ko ‘ene fa’aki ia ‘a e ivi fao’i ‘o e tātaki he fa’unga ‘o e tātaki pa’anga ‘o e ‘aho ni Sea. Ko e anga ia ko ē ko e ‘uhinga ia ko ē ‘o e fakakaukau Sea ke, ko e mo’oni ‘oku tau tali. Pea ‘oku ‘i ai ‘a e fakamālō lahi Hou’eiki Nōpele ‘o e fonua kiate kimoutolu kae pehē ki he kau Fakafofonga. Mālō hono fakatokanga’i mo e poupu ‘a e ngāue ‘oku tau fai he ‘oku ‘ikai ko e ngāue pē ‘a e Polisi mo e Kasitomu mo e Pilīsone. Ko ‘etau ngāue. Pea ko e kole ia ke tuku mu’a ki he, ke ke angalelei mu’a Minisitā ‘o tokoni mai pē ‘oku ‘i ai koā ha me’a pehē ha ki’i tokoni pē lava ‘o vīlohi ‘i lotu he polisi fakakolo. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā. Me’a mai ‘Eiki Minisitā Pa’anga.

Fakamahino Pule’anga malava fē’unuaki ‘i lotu \$ ke tokoni fakalahi Vouti 9 & 14

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘E tapu atu Sea pea tapu ki he Hou’eiki. Ko u, ‘i ai e ma’u faingamālie lahi e motu’a ni he ngaahi poupu kuo tau fanongo ki ai he kaveinga mahu’inga ko eni. Pea ko u tui ‘e lava lelei pē ‘oku mou mea’i pē ‘oku ‘i ai pē hangē ko ia ko e *contingency fund* ko e, nau fakapā ange ki he Minisitā ko eni ko ‘ene fokotu’u lelei mai pē kuo lava ‘o fai ia. He ko e ka tau hanga mu’a ‘o tali ‘a e tu’u ko ē ‘a e Patiseti ‘i he taimi ni koe’uhí ‘e lava pē ‘o ma’u ha taimi ke fētukuaki holo ‘a e anga ko ia ‘etau pa’anga ko ē ...

Lord Tu’i’āfitu: Sea ki’i fakahoha’a atu.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘Oku ma’u mai ki he afā mo e me’a ka ko u fakapapau atu ‘e ma’u ia. ‘E ma’u ‘a e me’a ia ‘o tokoni ki ai.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Eiki Minisitā, Minisitā ko eni ‘oku ... efiāfi ni kae ki’i, sai pē ke ... pea ke me’a mai.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ka ko u faka’amu pē ke u hanga ‘o lau’i atu ‘a e palani ko eni ‘a e polisi palani ‘a e polisi. Ko e lea eni ko ē ‘a e Komisiona.

Lord Tu’i’āfitu: Sea ‘ai ke u fakahoha’a au kae toki kumi ‘e ia ‘a e pa’anga he ‘oku ‘i ai e me’a lahi ‘oku hoko ko ē ‘oku me’a mai he Minisitā ‘oku mau ongo’i ko e kau Vava’u ...

Sea Kōmiti Kakato: Ko ho fakatonutonu ? Fakatonutonu.

<002>

Taimi: 1455-1500

Sea Kōmiti Kakato: ena ‘e ‘Eiki Minisita

Fokotu’u ki he Pule’anga fai ha ngāue ki he palopalema hoko ‘i Vava’u

Lord Tu’i’āfitu: Ko e me’a ia ‘a’ana ke kumi ha pa’anga hangē ko e me’a na’e me’a ki ai ‘Eiki Minisita Pa’anga kae fai hano tālanga’i ‘a e me’a tonu mei he Minisita Polisi kuo fakahoko mei he Kōvana Vava’u. Ko e *wake up call* eni. Ko e *disaster* eni ki he fonua. Kapau kuo me’a ‘a e Minisita Polisi ‘oku ‘ikai to e lava’i ‘e he lao mo ‘ene kau ngāue ‘a Vava’u ko e me’a ia ‘oku totonu ke fai ha tokanga ki ai.

‘Eiki Minisita Pa’anga: Te u lau atu ki he me’a e Komisiona Polisi ki he me’a ko eni ‘oku me’a ‘oku me’a ai ‘a e ...

Lord Tu’i’āfitu: Ko ‘eku fakatonutonu eni e Minisita Pa’anga, toki kumi ‘e ia ‘a e pa’anga ko e *urgent* eni ia.

Sea Kōmiti Pa’anga: ‘Eiki Minisita Pa’anga

Lord Tu’i’āfitu: Ko e me’a ‘oku tokanga ki ai ‘a e motu’a ni ‘a e me’a na’e fai ki ai ‘a e fakahoha’a. Ko e faito’ō konatapu eni ‘oku hu holo he tō’utupu ko eni. ‘Uluaki ‘ikai to e malu e fa’unga e Pule’anga ‘i Vava’u ‘a e *local government* ai. Ko eni kuo ‘osi me’a mai’aki ‘e he ‘Eiki Minisita Polisi. Ko e hā ‘etau tō e ma’u ‘e fai kuo ‘i ai e me’a ‘oku hoko ‘i Vava’u ‘uluaki. Ua ‘ikai to e malu e nofo’anga kau lotu ne me’a mai’aki ‘e he Fakafofonga Vava’u 16. Kuo kaiha’asi ‘a e nofo’anga kau faifekau ‘a e Maamafo’ou ‘I hoku tofi’a. Ua kuo talaloto e kakai kuo ‘ikai ken au kei *safe* pe ‘oku malu ‘enau nofo honau ngaahi ‘api pea kuo nau talanoa holo ke fai ‘e he kakai ke nau tokanga’i e fa’ahiga ko e kau fakakina ko eni. Ko hono tolu ko e ho’ata e fonua ni kitu’a he ‘e hoko atu e kakai ko eni ki he si’i kau muli Siaina. Si’i kau fakatupu koloa ‘oku nau totongi

‘etau fengāue’aki. Ko hono fā fai hano ngāue’i lelei e *border*. Ko Vava’u ‘oku lahi taha ai ‘a e ‘iote. Pea kapau ‘oku ‘asi ha me’a pehē ai ko e ki’i fonua si’isi’i ‘a Tonga ni ‘e lava pe he ki’i kakai ko ē mo e kakai’oku nau toi he po’uli ken au to’o ha fa’ahinga fonua pe ‘oku hoko hotau fonua ni. Minisita Polisi ko u kole fai ha ngāue he ko ena kuo ke me’a mai ‘ikai lava ke kei mapukepuke ‘a e melino, malu mo e maau ‘a e kakai. Minisita Pa’anga te ke kei lotosi’i ai pe ‘a ho’ō fakamatala ‘ea kae ‘ikai ha me’a ke ngāue’aki e malu e fonua ke tokoni ki he me’a na’e toka ki ai e finangalo e Tu’i.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō

Lord Tu’i’āfitu: Sea ko u kole au

Sea Kōmiti Kakato: Kuo lava ho’o taimi

Lord Tu’i’āfitu: Te’eki ke u lava au ia! Ko e me’a ko eni kuo ‘osi me’a mai kuo fakamahino ia ko e fakamo’oni pau ia.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Eiki Nōpele ko e lava pe ho’o tokoni kae me’a mai ‘a e Minisita ki he me’a ‘oku ke fiema’u.

Lord Tu’i’āfitu: Tu’utu’uni e Feitu’u na ke kumi ha pa’anga.

Sea Kōmiti Kakato: Ke tu’utu’uni Sea ke pule’i fakakautau ...

Lord Tu’i’āfitu: Ko e me’a ia ‘oku fakatangitangi ai e Minisita Polisi ke ‘oange ha pa’anga.

Tevita Lavemaau: ‘Oku lahi pe ‘a e pa’anga ia!

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai e

Lord Tu’i’āfitu: Ko e me’a eni ‘oku hoko ‘i Tonga ni ka ‘ikai ke fai ha ngāue ki he me’a ko eni ‘oku tau talanoa ki ai ‘a e *drugs*. Ko e ‘atunga ē. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai ‘a Vava’u 15 kae toki faka’osi mai ‘a e ‘Eiki Minisita Pa’anga.

Sāmiu Vaipulu: Mālō Sea kole ke u hufanga he fakatapu

Sea Kōmiti Kakato: 15?

Fakamahino Konisitūtone fatongia Pule’anga ke malu’i e fonua

Sāmiu Vaipulu: ‘I ai ‘etau lea Tonga Sea ‘oku mahu’inga e koloa he’ene mole. ‘Aho ni mo’oni Tefito’i koloa ko e tau’ataina me’a ni te tau kei ... me’a ia ‘oku tuku mai ‘e he Konisitūtone ki he Pule’anga ko hono fatongia ke malu’i e totonu mo e tau’atāina mo e koloa ‘a e kakai. Pea me’a ni te tau kei fetukuaki pe pea talamai ‘e he Konisitūtone ke ‘ilo ‘e he kakai te nau totongi ‘a e ngaahi tukuhau ke malu’i...

<000>

Taimi 1500-1505

Sāmiu Vaipulu: ... ‘aki kinautolu. ‘Aho ni, me’a kotoa ‘a e Fale ni ki he tangi ko eni ‘ikai kei lava ‘oku tau kei lotu fefeka pē ...

Tokanga ‘ikai fakahoko lelei Polisi Komisiona & Kōvana Vava’u na fatongia

Lord Tu’ilakepa: Sea kole mu’a ka u tokoni ki he Fakafofonga. Ko ho’o mamahi ‘oku mau mamahi ka ke me’a ki lalo na’a ke tengetange. Ko au mo ‘eku ongo’i ‘oku hangē ko ē ‘oku ‘i ai ha langa ‘ā ‘i he Fale ni, ko au ‘oku ou fokotu’u atu ‘a e me’a fo’ou ko eni Hou’eiki, me’a pea fetongi ‘a e Kōvana Vava’u, ‘oku ‘ikai ke ne fai hono fatongia, fu’u lahi ‘ene taka muli, fē hono fatongia ki he kakai, hangē ko ē ‘oku hanga ‘e he Minisitā ‘o ‘ohake ‘a e me’a pea mahino ‘oku vaivai ‘a e ngāue ‘a e Komisiona Polisi ‘i he fonua ko eni, ‘oku fakapolitikale fo’i me’a ko eni ‘Eiki Sea. Pea ko e me’a ‘oku ou tu’u ai ki ‘olunga ke ta’ofi ‘a e Fakafofonga telia na’a ke tengetange he ‘oku ongo kia kinautolu ‘a e fonua ni.

Tuku mu’a ke tau to e vakai’i angé ‘a e ‘Eiki Kōvana Vava’u pē ‘oku to e fe’unga ke hoko atu hono fatongia pē ‘ikai pea fakafisi mei hono fatongia. Mau ongo’i ‘Eiki Sea ko mautolu ko eni ‘oku ma’u homau taimi ‘oku mau lele ki Vava’u ke o ‘o fokoutua mo homau kakai, tuku ‘a e ngāue mau foki faka’osi ta’u mo kilisimasi mo e kakai, pea ‘oku mau ‘ilo ‘a e natula ‘o Vava’u, ‘oku lava pē ‘o o’i ngofua pē kakai ke nau ngāue fakataha ka pehē pē ‘e Vava’u ke nau fai ha me’a ‘oku nau ikuna, siu’a’alo ikuna. ‘Oku ‘i ai hotau lea ‘i he fonua ni na’e tuku ‘a e fonua ni ‘i Vava’u. Kuo faitohi mai ‘a e Kōvana ki he Minisitā hanga leva ‘e he Minisitā ‘o ‘omai ‘a e me’a mo’oni’i me’a pea kiate au ‘i he’eku mahino ‘oku vaivai ‘a e Komisiona Polisi ‘i he fonua ni.

Sea ‘oku ou kole atu ke tau mālōlō koe’uhi ko hotau taimi ko eni ke tau mālōlō kā tau to e ki’i fakakaukau lelei he ‘oku ki’i ‘alu ke tau to e puputu’u ange tautolu ‘i he Fale ni ‘i he me’a ‘oku hoko ‘i he fonua ni.

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki tau ki’i mālōlō ai.

(Na’e mālōlō heni ‘a e Fale)

<005>

Taimi: 1520-1525

Sātini Le’o : Me’a mai e Sea ‘oe Kōmiti Kakato. (Veivosa *Light of Life* Taka).

Sea Kōmiti Kakato : Kole ke u fakamalumu atu he ngaahi tala faka’apa’apa kuo ‘aofia he Fale ‘eiki ni, kae ‘atā ke hoko atu ho’omou fatongiá. Pea mou me’a mai, Hou’eiki, kuo u lave’i kuo ma’ala’ala e vouti ia ko eni, Vouti 9 mo e 14. Ka mou me’a mai, he ko ho’omou laumālie lelei pē, ko ‘etau fiefiá ia. ‘E, ‘Eua 11.

Taimi: 1525-1530

Tevita Lavemaau : Tapu pea mo e 'Eiki Sea pea tapu pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale 'eiki ni. 'Eiki Sea 'oku ou tui ko e ngaahi fokotu'u ko ia na'e 'omai mei he Kōmiti kuo fe'unga 'a hono talanoa'i, mo e tokanga ko ia na'e fai ki ai, koe'uhi ko e fu'u peau ko ia 'oku hake hotau ki'i fonua ni 'a e faito'o konatapu. Ko e pa'anga ko ia na'e fokotu'u mai ke fakaivia 'aki 'a e Potungāue mahu'inga taha ko ē hono malu'i hotau *border* 'a e Polisi, pea mo e Kasitomu. 'Oku 'i ai mo e ki'i 3 kilu na'e 'ave 'e he Potungāue Mo'ui pea 'oku mahino ia 'Eiki Sea fakafuofua ki he 1 miliona, ke fakaivia kinautolu. 'Oku ou kole pē ki he Pule'anga 'enau laumalie lelei, oku fiema'u ke fei mo tau'i 'a e tau ko eni, ko e hā 'a e sēniti ko ia 'oku nau loto ke 'omai pea tau tali pē ia.

Fehu'ia e lahi pa'anga he lepa Pule'anga he'ene a'u ki Sune 'aho 30

Ka kimu'a ia Sea 'oku fiema'u ke fai pē 'a e fehu'i ki he Minisitā Pa'anga. Ko e 'osi eni 'a e 'aho 'e 2 mei ai 'eku kole ki ai ke ne hanga 'o fakahoko mai ki he Fale 'eiki ni ko e hā 'a e palanisi pea mo 'ene fakafuofua ki he ki'i tohi pangikē ko ia 'oku tuku tafa'aki 'e he Pule'anga pea mei he Pule'anga ki he Pule'anga, 'o tātānaki mai 'a e ivi fakapa'anga ko ia. Ko e hā 'a e fakafuofua 'ene a'u mai ko ia ki he 'aho 30 'o Sune 2018. 'Oku mahu'inga 'aupito 'a e fehu'i ko eni 'Eiki Sea ko e 'uhinga ke mea'i 'e he kakai 'o e fonua, 'a e lahi ko e 'o e pa'anga 'oku tānaki 'i Fale Pa'anga 'o fakahū ki he ngaahi pangike ko e 'uhinga ko e ngaahi fiema'u 'a e Pule'anga pea mo e fonua. Ko e Patiseti ia ko eni 'e toki tānaki hono pa'anga 'ona he kamata 'o e ta'u fakapa'anga hoko. Ka ko e ola eni ia hono pule'i lelei mai 'a e fakalele ko ia mo e 'u me'a fakapa'anga 'a e fonua talu hono fokotu'u 'a e Pule'anga ni, mei he ngaahi Pule'anga kuo tau sītu'a mei ai pea 'oku tau toki hoko mai eni ki he 'aho ni, Na'e fai fakapotopoto 'a e ngaahi Pule'anga pea 'i ai 'a e pa'anga lau miliona. 'Oku tau mahu'inga'ia heni 'Eiki Sea ke tokoni mai 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga ke 'omai 'a e fika ko eni pea ka hili pē ia Sea 'oku ou fokotu'u atu 'e au ke tau pāloti a kitautolu, ka tau fou atu ā kitautolu ki he vouti hoko.

Sea Kōmiti Kakato : 'Eiki Minisita Polisi.

'Eiki Minisitā Polisi ; Tapu mo e Feitu'una 'Eiki Sea pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa kakato. Mahalo 'oku lolotonga me'a mai 'a e 'Eiki Minisita Pa'anga, ke tali 'a e fehu'i ko ia 'oku 'omai pea mei 'Eua 11. Ka kimu'a ai Sea ki'i fo'i vaha'a taimi nounou ko eni, ko e anga pē eni ia 'o e fakakaukau na'a lava ke ..Fekau'aki pea mo e fehu'i ko ia 'a e 'Eiki Nōpele 'o 'Eua, ne mo'ungaloa he motu'a ni 'a e tafa'aki ko ē 'e malu'i ko e 'i he *border control* 'oku hā ai 'i he peesi 164. Ko e *sub-programme* 3 'oku 'asi ai 'a e malu'i kau'āfonua pē ko e pē ko e *border management*. 'A ia ko hono pa'anga ena 'oku fokotu'u mai, e 1 miliona 1 kilu tupu. Kaikehe Sea ko e poini pē 'oku 'i ai 'a e me'a 'oku vahe'i ki he *border control*. Kaikehe Sea ko e *way forward* na'e fai 'a e ki'i fakakaukau ki ai he 'oku hā kiate kimautolu, 'oku fu'u fiema'u 'e he Hou'eiki Nōpele pea pehē ki he Fakafofonga 'o e Kakai, ha fakapapau'i 'oku 'i ai ha pa'anga pau 'oku 'ave ki hē Hou'eiki ka 'oku 'ikai ko e 'io pē pea tuku ai. Pea ko e anga ko ia 'o e fakakaukau ko hono 'uhinga ko e fakakaukau ia ko ē 'oku 'omai mei he 'Eiki Minisitā Pa'anga, kuo seti 'a e Patiseti na'a lava ke fe'unuaki pē 'i loto 'i he maau mai 'a e palani. Pea ko e fokotu'u ē ki he palani ngāue ki he tafa'aki 'o e faito'o konatapu 'i he Polisi, Pilīsone pea mo e Kasitomu pea toki fakatonu leva 'a e pa'anga

ki he fo'i palani ko ia. Pea fakahoko mai he hū hoko mai ko ia 'a e Fale Alea 'o tali ui mai 'a e Pule'anga 'o fakahoko mai, ko eni ko e me'a eni 'oku mea'i 'e he Fale Alea he 'oku tali ui 'a e Pule'anga ki he Fale Alea 'o Tonga. Na'a fiemālie ai 'a e Hou'eiki Sea ka tau nga'unu 'i he ki'i fo'i vaha'a taimi ko eni 'Eiki Sea. Ko e anga pē ia 'o e fokotu'u atu na'a fiemālie ai 'a e Hou'eiki Fakafofonga, ka tau nga'unu 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisita Polisi. Hou'eiki kuo mou 'osi mea'i kotoa pē 'a e me'a 'oku me'a mai ki ai 'a e 'Eiki Minisitā. Me'a mai 'a e Nōpele Fika 2 'o Vava'u.

Ke tokangaekina 'a kinautolu uestia faka'atamai

Lord Tu'i'afitu: Ko e faka'osi pē 'a e me'a 'oku tokanga ki ai 'a e motu'a ni 'i he Potungāue Polisi fekau'aki pea mo e Potungāue Mo'ui, 'oku fa'a lave'i 'e he motu'a ni 'a Vava'u, ko e me'a ko ia fekau'aki pea mo e si'i mātu'a 'oku 'i ai 'a e palopalema ki he anga 'enau mo'ui 'oku 'ikai ke 'i ai ha pilisone ia pē ko ha tuku'anga pau ki he si'i kakai ta'efaihia ko ia ko e me'a fakanatula pē ia 'oku hoko kia nautolu ke si'i tauhi kinautolu kae toki 'omai ki falemahaki, ki he tafa'aki ko eni 'o e fakalelei 'atamai. 'Oku ou tokanga ki ai 'Eiki Sea he na'e hoko eni he ngaahi ta'u ko ē na'e 'i ai pē 'a e motu'a na'e 'i ai 'a e me'a na'e hoko ki ai ...

<008>

Taimi: 1530-1535

Lord Tu'i'afitu: ... me'a faka'atamai ke fakataha mai 'o tauhi kinautolu pea toki si'i 'omai nautolu ki Tonga ni, he 'oku tokanga 'a e motu'a ni ki he ngaahi me'a ko ia Sea he 'oku tau maumau'i tautolu e ngaahi lao ai 'a e fonua mo e ngaahi lao fakavaha'apule'anga. Ko ia pē Sea mālō 'aupito.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Hou'eiki mou laumālie lelei ki he me'a na'e me'a mai ki ai e Minisitā Pa'anga ka tau hoko atu?

Tipeiti he fokotu'u Kōmiti Pa'anga fakalahi silini ke malu'i hotau kau'āfonua

Siaosi Sovaleni: Kātaki Sea ki'i fakama'ala'ala mai angē, 'a ia ko e 'uhinga 'oku tali 'e he 'Eiki Minisitā Pa'anga?

Sea Kōmiti Kakato: 'E Minisitā Polisi?

Ke toki fē'unuaki Pule'anga pa'anga he Patiseti ke malu'i kau'āfonua

'Eiki Minisitā Polisi: 'Eiki Sea ko e ma'u ia e motu'a ni 'i he me'a ko ē na'e me'a mai 'aki 'e he 'Eiki Minisitā Pa'anga 'anenai ke tali pē 'o 'oange ki he Potungāue Pa'anga, nau toki fakasio 'e nautolu e pa'anga 'i loto ke fetukuaki ... hangē ko e fokotu'u na'e fai mai mei he 'Eiki Nōpele ko ē 'o 'Eua kae 'oua 'e to e fakalahi e patiseti. Ko e anga ia ko ē 'o e fakakaukau 'a ia 'oku fenāpasi pē mo e fokotu'u ko ē 'oku 'oatu pea hili ko ia pea fakafoki mai ki heni, 'e tali ui mai ki

heni 'a e palani mo e pa'anga 'oku vahe'i ki he ngaahi feitu'u ko eni ko ē 'oku tokanga ki ai e Fale Alea. Ko ia ko e anga ia e fokotu'u.

Tokanga ki he holo 8 kilu \$ vahe'i ki he ngāue ke malu'i fonua

Siaosi Sovaleni: Sea ko e ki'i kole fakama'ala'ala pē. Na'e me'a mai e 'Eiki Minisitā he *border management* he ē he *sub program* ko ena he peesi 164, na'e 1.9 miliona 'i he ta'u ni, 'oku holo eni 'o 1.1 miliona. 1.9 ki he 1.1 miliona. 'A ia 'oku 'ikai ke hangē ia 'oku mahu'inga 'a 'etau tokanga'i hotau *border* 'o kapau 'oku holo 'aki 'a e fitu kilu. Peesi 164 Sea kātaki. 'A ia ko e 'uhinga pē ia na'e faka'ali'ali mai foki 'oku 'i ai e fo'i vouti pehe ni pea ko ena 'oku tau, mou me'a tonu pē Hou'eiki 2017/2018 1.997, 2018/2019 1.168. Ko e holo 'aki ia 'a e valu kilu Sea. Ko 'eku 'uhinga pē ia ke ke fakama'ala'ala angē pe 'e kumi fēfē ko eni kuo 'osi holoki 'aki 'a e valu kilu. Ko ia ko e me'a pē ia 'oku fiema'u ko ē ke ki'i fakama'ala'ala mai eni ke to e veimau'i mai kuo 'osi holoki 'aki e valu kilu ...

'Eiki Minisitā Polisi: Mālō 'aupito Sea ko e 'uhinga e holo ko ia he na'e 'i ai e ngaahi mīsini mahalo 'oku mea'i pē eni 'Eiki Minisitā Mālōlō, na'e 'i ai e ngaahi mīsini *scanner* ia na'e 'ota mai he Potungāue ko e mīsini *scanner* 'a ē ko ē 'oku ngāue'aki 'i mala'e vakapuna pea mo e hū atu mo e hū mai. Kuo 'osi 'i heni e mīsini ia ko ia na'e kau ia Sea 'a ia ko e hangē ko e *one off cost*. Ko e ngaahi fo'i fakamole 'oku tu'o taha pē ia he 'ikai ke toutou fokotu'u mai ia he patiseti 'i he ta'u ki he ta'u. Kuo 'osi 'i heni e mīsini ia, ko e fokotu'utu'u ngāue ia 'a e 'Eiki Minisitā Mālōlō ko ē. Pea toki ha'u e motu'a ni ia 'o fakatau mai pea kuo 'osi maau ia ko e toe eni ia ke fakalahi e mala'e vakapuna kae hao e mīsini ai he ka tu'u ia he taimi ni ko 'ene tu'u pē 'a'ana mei he matapā ko ē 'i mu'a meimei 'ova ki he matapā 'i mui. Ko e feinga eni ko ē 'a e Potungāue ke malu'i 'a e tafatafa, 'a e *border line* 'e Sea 'oku kamata ia ai. Ka ko e 'uhinga pē ia Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Minisitā. Hou'eiki ...

Lord Tu'ilakepa: Sea ...

Sea Kōmiti Kakato: Mou me'a mai.

Lord Tu'ilakepa: Tapu pē pea mo e Feitu'u na Sea. Ko au 'oku ou fie lave pē au ki he me'a ko eni 'a e kau polisi ka ko u, nau mālie'ia he me'a ko ena 'a e Minisitā he'ene me'a mai ko e fo'i polokalama ko eni hono kumi e mīsini ko e *one cost*. Pea ko e kumi tu'o taha pē. Kiate au mahalo te u pehē ko e *second cost* eni, 'i ai e mīsini, maumau, hangē ko e mīsini ko eni 'e kei hokohoko atu pē ia 'oku 'ikai foki ke tau 'ilo 'e tautolu e palopalema ki he me'a mīsini.

Tokanga ki he fakamole 1 mano ki he tauhi & monomono fale he vouti 9

Ko e me'a ko u ki'i fie tokanga ki ai ko u tokanga 'aupito 'aupito ki he me'a ko eni na'e hoko, 'oku hoko ko ē 'i Vava'u 'Eiki Sea pea ko 'eku lave pē 'a'aku ki ai ka ko u, ko u fehu'i pē au ki he Minsitā koe'uhī ko e pa'anga ko ē, pa'anga ko ē 'a e pa'anga mei muli 'osi mahino pē ia 'oku 'omai pē ia 'o vahevahe 'i lalo hifo pē ho'o patiset, 'i he Potungāue Polisi uangeau ua ono. Peesi 226 fakamolemole ke ke me'a hifo ki ai. Ko au 'oku ou ki'i tokanga ki he me'a ko eni na'e me'a

ki ai ‘a e Fakafofonga Fika 16 fekau’aki mo e fale ki he *maintenance* he ē ‘o e fale. ‘Oku ‘i ai e ki’i sēniti ‘oku ‘i ai ko e taha mano fitu afe fāngeau. ‘I he peesi 226 ‘i he Vouti 13 ‘a e Feitu’u na ...

Eiki Minisitā Polisi: Uangeau fiha koā kātaki?

Lord Tu'ilakepa: 226, peesi 226. ‘A ia ko e *maintenance of building* mo e *compounds*. ‘UHINGA pē ke toki me’a mai pē ko e, ka kia au ko ‘eku kole pē ‘a’aku ia ki he ki’i me’a ko eni na’e kole, ‘oku ‘i ai foki e polokalama ‘a e tanu hala ko ē ‘a e Minisitā ko eni Tanu Hala, fokotu’u pē ko e ki’i sēniti ‘oku vahe’i ke lava ‘o fakalelei’i e hala Pule’anga. *First come first serve*. Fēfē mu’a ke mau ki’i ...

<009>

Taimi: 1535 – 1540

Lord Tu'ilakepa:fakahoko atu ai leva mautilu ke ke mea’i he fo’i taimi ni. Na’a lava ‘o si’i fakalelei’i e, ‘a e me’a ko eni ‘i Leimātu’a kae ‘uhí kae lava ‘o to e nga’unu ki ‘olunga ‘a e tu’unga ko ē ‘oku ‘i ai, he ‘oku ‘ikai foki to e ‘i ai ha to e ‘api ia, ko e fo’i ‘api pē ko ē ‘i Leimātu’á ‘oku ki’i fakalelei’i pea ko u tui kae lava fakahoko e ngāue ‘a e Feitu’u na.

Fehu’ia totongi rental he Vouti Potungāue Polisi

Ko e hokó pē, ko e ki’i fehu’i pē au ki he Feitu’u na fekau’aki mo e totongi *rental* ‘i he vouti 14, ‘a ia ko e 13 ē, 14. 5 mano ke ke ki’i fakama’ala’ala mai ‘e he Feitu’u na pē ko e, he ko ‘eku lave’i Sea kuo ‘osi kakato ‘aupito ‘aupito ‘a e ‘ū naunau fale ‘a e polisi’ a’u pē ki he, mahalo ko e Tāmāte Afī pē ‘oku te’eki ke ‘i ai e ngaahi ‘ēlia ka ko Hahake ‘oku fiema’u ki ai kau ai ‘a Vava’u pea mo Ha’apai ko ‘Eua mo e ngaahi vahe motú ‘i he ‘ū naunau ko eni fekau’aki pea mo e, ka ko e ki’i fehu’i pē ia ki he Feitu’u na ke ke me’a hifo ki ai.

Tapou ki he Pule’anga fai ha ngāue ki he palopalema hoko ‘i Vava’u

Ko hono faka’osí pē Sea, ko u tu’u pē ‘aku Sea ‘anenai koe’uhí kuo tau mālōlō. Ko u pehē au ke u fakahoko atu ‘Eiki Sea ‘a e fu’u ongo lahi ‘aupito ‘aupito e me’a ko eni ‘oku hoko ki Vava’u. Pea ko u fakataunge pē ‘Eiki Minisitā ‘e fakavavevave ha ngāue ki ai ke hoko atu ā e ngāue pea mau kole atu pē ki he kakai e fonuá ke tau fetokoni’aki, tatau pē ‘a Tonga ni ‘o a’u ki Vava’u mo Ha’apai. ‘Ai pē ke hoko ‘i Vava’u, hoko ‘i Ha’apai pea ‘oku manumi holo hufanga he fakatapu e kau ni’ihi ko ení, tau kumi pē, he ‘oku ‘ia ‘Atonai e ngaahi me’a kotoa. He ‘ikai puli e me’a ko ení ‘Eiki Sea. Ka ‘oku tau faka’amú ke fai mo fakangata e ngāue kovia ko ení. Pea kapau ko ha kakai Vava’u totonu eni ‘oku ‘ikai ke u tui ‘e fai ‘e he kakai Vava’u totonu e me’a ko ení. Kapau ko ha ni’ihi ō atu mei, ‘e lava pē ia ‘o ma’u ‘e Sea. ‘Oku si’isi’i pē ‘a Vava’u ia ke kumi. Pea ‘oku tau faka’amu pē ke kumi ‘o ma’u.

Na’e ‘i ai e ki’i palopalema na’e hoko ko e kaiha’a kava. Na’e faingofua pē hono kumí ‘ona. Ne nau toki ōmai ki ‘api polisi ‘o kole fakamolemole koe’uhí he ‘ikai ke tuku ‘a e toutu’u atu ‘a e kakai koe’uhi ko e ni’ihi ko ení ko ‘enau ō fai ‘a e ngāue pango ko ení he ngaahi ngoue kava ‘a e

kakai e fonuá. Pea ko u tui au ‘e lava pē Sea ‘o fakahoko ‘eni. Ko e me’a pē na’a mau ongo’i ‘anenaí, hangē kuo ngāvaivai ho’o Potungāue ‘Eiki Minisitā Polisi. Mahino mai, ‘oku ou lave’i pē ko e Feitu’u na na’a ke hoko ko e tokotaha he kau selá pea na’a ke tu’u he ma’olunga, tu’unga ma’olunga ‘aupito ‘aupito. Pea ‘oku ‘i ai ho’o mea’i lelei ki he fengāue’aki mo e kakai ko ē ‘oku hiá. Te ke lava fengāue’aki pea mo e tu’unga faka-polisí. Te ke lava fengāue’aki mo e tafa’aki ko eni Tamate Afí. Ka koe’uhí ‘oku, ‘anenaí he me’a ko ē ‘oku ongo maí. Ko u faka’amu au ke ‘oua mu’a te tau to e fu’u faka-politikale’i he ‘e a’u ki ha tu’unga kuo hangē ko ia ‘anenaí ‘Eiki Sea kuo tau sítu’a ki aí. Pea mahino leva ‘oku ngāvaivai leva e Potungāue ko ení. Ka ‘oku tau faka’amu ke fakamālohia e Potungāue ko ení.

Tokanga ke lipooti mai tu’unga ngāue ki he ngaahi keisi kimu’a he Potungāue Polisi

Sea ko u faka’amu pē Minisitā ke ke toki lipooti mai mu’a ko e hā e tu’unga na’e ‘i ai e ‘ū me’a ko ena ‘oku hoko ko eni na’a ta feinga ki ai kimu’á. Ke u’ilo’i pea ke u manonga, ‘oku te’eki ai pē ke mahino kiate au pē ko e hā koā e tu’unga ‘oku ‘i ai ‘a e ‘ū me’a na’e hoko atu kimu’á. Fanongo pē na’e ‘i ai mo e fu’u pa’anga ‘e fiha miliona na’e ‘ave mei tu’a ‘o fakahū ho’o Potungāue ko e fakatotolo’i e *drugs*. Ko fe’ia e kakai ko iá ke fai mo mahino mai ‘oku mahino pē ‘oku nau kei ngāue pē ‘oku nau, he ‘oku, ko u ongo’i pē ‘oku te’eki ai pē ke matafi ha me’a lahi mei ho’o Potungāue. Ka ki he tu’unga ‘oku ‘i ai e fonuá he taimi ni, fekau’aki pea mo e faito’o konatapu. Poupou pēseti ‘e 100. Ka ko u ‘amanaki atu Hou’eiki Pule’angá ki ha’amou ngāue ‘i he fakavavevave tahá ki Tonga ni kátoa. Mālō e ma’u faingamālie Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

‘Eiki Minisitā Polisi: Te u lava ai leva ‘o ki’i tali ki hē Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai koe.

Tali ki he hoha’a fekau’aki mo e ‘Api Polisi Leimātu’a

‘Eiki Minisitā Polisi: Tapu mo e Feitu’u na Sea. Ko e me’a ko eni ‘oku hoha’a ki ai e ‘Eiki Nōpele he ‘Api Polisi ko eni ‘i Leimātu’á ko e mo’oni. Na’e ‘i ai foki e ki’i palopalema heni ‘Eiki Nōpele. Na’e toki ‘ilo kimui na’e pole’i e ki’i fo’i kongā kelekele ko eni ko ē ‘oku tu’u ai e ‘Api Polisí. Na’e ‘i ai hono *challenge* ia e kongā kelekelé pē ‘oku totonu ke, na’e fai e ki’i ngāue fakalao ki ai. Pea ko e ‘uhinga ia na’e hangē ko ē ‘oku lēvei ai ko ē ‘a e to e ngāue ko ia ki he ‘Api Polisi ko iá.

Fakamamafa tokanga Polisi taimi ni ki Vava’u

Ka ko e taumu’a he taimi ní ‘oku....

<001>

Taimi: 1540-1545

‘Eiki Minisitā Polisi: ... tō e fakamamafa he taimi ni ki, ‘a e Potungāue Polisi ki Vava’u ko hono ‘uhinga pē kuo hoko ia ko e *international airport* pea ‘oku ‘amanaki ke fakafou’ou ‘a e ‘Api Polisi ‘i Neiafu ‘oku ‘ova eni ia he 1 miliona ‘a e ngāue ko ē ki ai kuo ‘osi vakai’i ia. Pea ‘oku ‘amanaki ko e fokotu’utu’u ia ke ‘oatu mo ha hūfanga he fakatapu ha fanga kulī fakatotolo ko hono ‘uhinga ko e mala’e vakapuna. Ko e anga ia e fokotu’utu’u he taimi ni ‘i he tokoni ko eni ‘a Nu’usila mo ‘Aositelēlia. ‘Oku lolotonga teka ia he taimi ni ‘a e fo’i ngāue ko ia na’e fokotu’utu’u ia mei he ta’u kuo’osi.

Tali ki he fehu’ia fakamole ki he tauhi mo e monomono fale e Polisi

Ko e me’a ko eni fekau’aki mo e tokanga ki he vouti ko ia he peesi 226 ko e *maintenance of vehicles* ‘oku ‘i ai pē ‘a e ki’i Va’a *Garage* ‘a e potungāue. Ko ‘enau ngāue ‘oku fai ko hono tokanga’i ‘a e ‘ū me’alele ko eni ‘a e potungāue ‘a ē ko ē ‘oku maaka’i *marked vehicles* ko hono ‘uhinga ko e ngāue ia ‘oku houa ‘e 24 Hou’eiki ‘oku pau ke pehē. Pea na’e ‘i ai ‘a e *garage* na’e toki langa ia ‘e Siapani fakapa’anga eni ‘e Siapani ‘oku tu’u eni ‘i he ‘Api Polisi Akoako *Police Training School* ko e fai ia ‘o e ngāue ko ia.

Tali ki he vouti fekau’aki mo e rental

Ko e vouti ko ē fekau’aki mo e *rental* ‘oku, mahalo ‘oku mea’i pē he Hou’eiki ko e ngāue fakatotolo ‘oku ‘ikai ke nau ngāue’aki ‘enautolu ‘a e ‘ū me’alele fakapule’anga. ‘Oku malu ange hano ngāue’aki ha me’alele mei tu’a. Pea ‘oku lahi hono ngāue’aki ‘a e founa ko eni tautētifo ki he taimi kilisimasi pea ‘oku ‘ikai ke ‘ilo’i kinautolu ko e ‘uhinga ko e *unmarked vehicle* ‘oku nau ngāue’aki.

Lipooti Pule’anga tu’unga ‘i ai ngāue ki he ngaahi keisi ne tokanga ki ai Fale Alea

Ko e ki’i tokoni pē ia pea ko e ngaahi keisi ko ena kimu’a ‘oku ke tokanga ki ai ‘Eiki Nōpele ‘oku kei kau mo au he kei tokanga ki ai. ‘Oku tonu ho ongo pea ‘oku tonu ho fakafuofua ‘oku te’eki ke tokamālie ‘a e ngaahi ‘ū me’a ‘oku ou tokanga ki ai. Hou’eiki kapau he ‘ikai ke malu ‘a loto ko e me’a eni ‘e hoko. ‘E *possible* ke puke mai pē ‘ū me’a mei tu’a ko ‘ene pehē mai ki loto vilo atu ki tu’a. ‘A ia ‘oku lahi e ngāue ke fai ‘oku pau ke fakalelei’i ‘a loto ke malu pea ‘oku malu’i mo tu’a pea liliu mo e lao ke tautea. ‘Oku lahi e ngāue ka tau kamata ‘i he, ko e ni’ihi ‘oku ke tokanga ki ai ‘oku ‘i ai pē ni’ihi ‘oku kei talu pē ō ko ē ki muli he ta’u kuo’osi ‘oku te’eki pē ke to e ‘asi mai. Ko e tūkunga ia ‘oku ‘i ai ka ‘oku kei fai pē ngāue he ‘ikai ke tuku ‘a e ngāue ia ‘e Fakafofonga Nōpele he ‘ikai tuku. ‘Oku ou fakapapau atu he ‘ikai tuku kae ‘oleva ke solova. ‘A ia ko e ki’i tokoni pē ia mo e fokotu’u atu ā Sea na’a kuo fe’unga e, ‘a e ki’i vouti ko eni kae tukuange ā mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā.

Vātau Hui: Sea ki’i miniti pē ‘e ua Sea fakamolemole ka u ki’i hao hake.

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga ko ‘etau lao ko e miniti ‘e 10.

Vātau Hui: Tapu mo e Sea tapu mo e fakataha ‘Eiki ni.

Sea Kōmiti Kakato: Ka ke me’a mai.

Kole ha pilīsone & fale lelei ma’a Niuatoputapu

Vātau Hui: Sea ko u kaungā pou pou pē au ‘i he tokanga lahi pea mo hono tokangaekina ‘a e fakakaukau ko eni pea mo e tu’unga ko ia ‘oku ‘i ai ‘a e Lolo ‘a Halaevalu kau hao hake ai pē au ia Sea ke u kau atu ai pē ‘i he, ki he fokotu’u pē ki he ‘Eiki Minisitā fakatokanga’i ange mu’a ‘a Niua. Sea ‘oku, ko e tu’unga ko ē ‘a Niua ‘oku te’eki ai ha ki’i pilīsone ia ai. Pea ko ‘eku kole pē ‘a’aku kapau pē ‘e lava he ta’u ni pē ‘e toki lava he ta’u hoko. Taau ai pē ko e fonua angalelei ‘a Niua ia. Ko e me’a ko ē ki he maliuana ‘oku te’eki ke u fanongo au kuo ma’u ha taha mei ai. Kei ma’uma’uluta e nofo ‘ia mautolu. Ko e faihia mahalo pē ‘e ‘osi atu ha uike ‘e ua pea toki ma’u. Ko e ‘uhinga ‘eku kole ‘Eiki Minisitā ke mou ki’i fakatokanga’i atu pē mu’a homou potungāue. Ko e taimi ko ē ‘oku ma’u ai ha taha ‘oku faihia pea ‘oku puke leva ‘e he polisi ‘o ‘ave ‘o loka’i he fu’u ‘akau pē ia ‘i tu’a he me’a. Pea ko ‘ene nofo ai pē ‘a’ana mo hono kai he ‘e namu ai ‘i he pō ko ia ke a’u ki he ‘aho pea toki ‘alu atu pē polisi ‘o tukuange mai kuo a’u ki he laumālie lelei si’ono hanga ‘e he namu ‘o, pea ko ia Sea ko u kole atu ‘ai mu’a ha fale lelei ke si’i ‘ave ki ai na’a ‘ohovale kuo ha’u e nautolu ko ē ‘oku nau tokangaekina e totonu ‘a e tangata ‘o si’i fai hano ‘itengia kitautolu ka ko ‘eku fokotu’u atu pē ke fai mu’a si’ano tokangaekina ange ‘a Niuatoputapu. Talu e tō ko ē *tsunami* te’eki ke fokotu’u ha’anau ki’i pilīsone. Mālō ‘aupito ‘Eiki Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Fakafofonga. Me’a mai Hou’eiki Nōpele fika ‘uluaki ‘o Vava’u.

Lord Tu’ilakepa: ‘Oku mo’oni e Fakafofonga Niua totonu ke tau tokangaekina ‘aupito ‘a Niua. Tonu ke ‘i ai mo ha’anau me’alele. Ko ‘eku fehu’i pē au ki he Minisitā fē koā ‘a e me’alele ‘a e potungāue na’e ‘i ai? Na’e ‘i ai e me’angāue ‘a e me’alele ‘a e, na’e ‘i Niua. Pea ko u manatu’i pē au ‘a e tama polisi he fakamuimui ai, foki mai pea ko fē ‘eke atu talamai na’a nau ta’o ‘enautolu e me’alele. Ka ko ‘eku ‘eke atu ki he Feitu’u na ko fē koā ‘a e me’alele ko ē na’e tuku ‘i Niua?

<002>

Taimi: 1545-1550

Lord Tu’ilakepa: ... pea ‘oku mo’oni ‘oku totonu ke fakafoki. Ko u ‘ilo ko e tokotaha ko eni ‘oku ngāue pe heni. Koe’uhi ko ‘ene ta’epoaki ‘o ne ta’o ia ‘a e me’angāue ‘aonga lelei ki he ngāue ‘a e kau polisi.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō

‘Eiki Minisita Polisi: Ko eni ‘oku fanafana mai Fakafofonga mei Niua ‘oku kei ta’o ni ‘oku te’eki ke fuke ia. Ko ia koā ‘e fai e ngāue ‘Eiki Nōpele pea toki fakahoko mai ko e hā e tūkunga totonu ‘oku ‘i ai e me’alele. ‘Oku ‘ikai lave’i ‘e he motu’a ni ia pe ko e ta’u fē fakamuimui ka na’e ha’u ‘a e ‘ofisa ‘oku ngāue ko ē ki he ongo Niua ‘o fakahoko mai ‘a e ngaahi fiema’u vivili ki Niua ko e mo’oni pe.

Vātau Hui: Sea ka u ki’i tokoni atu pe Sea ki he ‘Eiki Minisita Polisi. ‘Oku ‘i ai pe ‘a e ki’i me’alele ‘i Niuatoputapu pea mo Niuafou’ou pea ko u tui ‘oku kei faka’ofa’ofa pea kapau ‘e

fakalelei'i kuo kamata pe e ngangau mai ka 'oku 'i ai pe ki'i me'alele 'oku 'ikai ke ta'o ka 'oku lolotonga 'i ai pē 'a e me'alele 'i Niua.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Hou'eiki ko u lave'i kuo melie ka tau hoko atu pe ki he Vouti 10

Lord Nuku: Ki'i fehu'i pe fehu'i pe ke ne fakama'ala'ala mai pe ia. Ko 'eku lave'i hifo ki he vouti fakalukufua 'a ia ko e polokalama 'e tolu ai 'oku fē'unga mo e \$15 miliona. Ka ko 'eku lave'i hifo 'Eiki Minisita Polisi. Ko e 15 miliona ko ia 'oku kau ai 'a e Tamate Afi mo e Pilisone ka ko 'eku lave'i hifo ki ai ko e polokalama ko ē e Polisi ko e 8 miliona. Pea ko e polokalama ki he malu'i e fonua 'oku 1 miliona tupu ia. 'Ikai ko 'eku fie lave'i pe ia 'e au ko ē'uhi kapau ko e tu'unga iana e pa'anga ki he polokalama ko ena hangē kia au ko e 2 pe meimei 3 miliona. Kapau ko e tu'unga ia 'oku 'i ai ko ē ki he mahu'inga'ia e pa'anga 'oku vahe ko ē 'oku vahe'i ki hono malu'i e kakai e fonua ke hangē ko e me'a ko eni 'oku tangi mai ki ai 'a e kakai e fonua. 'Eiki Minisita Polisi 'oku ou tui tonu ke hangē ko e me'a fa'a me'a mai'aki 'e he 'Eiki Minisita Pa'anga. Tonu ke to e *review* he 'oku lahi 'a e hanu e kakai. Kapau 'e tukuatu pe ke *review* hangē ko e me'a 'a e 'Eiki Minisita Pa'anga. Ka ko 'eku sio ko ē ki he vahevahe. He 'ikai ke hala e tangi mai 'a e kakai ta 'oku si'isi'i pe me'a 'oku 'oatu ki he Feitu'u na ke fai'aki e fatongia. Ka ko e me'a pe ia ko u tokanga ki ai koe'uhi ko e founa hono vahevahe he 'oku 'ikai ke hōhoa tatau. He 'oku hangē ko e Pilisone 'a ia 'oku nau fa'o kotoa pe ki he 18/19 ki he 15 miliona pea ko 'ene ha'u ko ē ki he vahevahe e Potungāue Polisi ko u sio hifo au ia he fakamatala ko eni tā 'e to e lahi ange hanu ia 'a e kakai he'ene tu'u ki he kaha'u tā 'oku 'ikai ma'u ia 'e he Feitu'u na ha ivi fakapa'anga. Ke ke tokoni mai mu'a pe ai na'a 'oku 'i ai pe hano 'uhinga lelei. Mālō Sea.

'Eiki Minisita Polisi: Mālō 'aupito Sea, ko e vouti ko ia e Pilisone Sea 'oku fakamavahe'i ia. Neongo pe hono *attach* mai mei mui kae mahalo 'oku mea'i kotoa ia 'e he Hou'eiki 'oku 0 kat oa ia. 'Oku ...

Lord Nuku: He 'oku nau tu'u fakataha mai pe he fakalukufua e polokalama 1,2,3 Tāmate Afi mo e Pilisone ...

'Eiki Minisita Polisi: Ke mea'i pe 'e he Hou'eiki ko e Pilisone 'oku 0 kotoa ia ko hono 'uhinga kuo hiki ia ki he vouti 'a e Fakamaau'anga. 'Oku fakataha'i kinaua ia. Ko e Polisi pe eni mo e Tāmate Afi.

Lord Nuku: Hā ha ngāue e Pilisone koe'uhi ko e 'Eiki Minisita eni. Sai pe ia mālō Sea.

'Eiki Minisita Polisi: Poupou atu 'Eiki Nōpele mahalo 'e toki me'a mai 'a e 'Eiki Minisita ko ē ka ko e poupou atu pe 'a e motu'a ni ia na'a ko ha tokoni e Pule'anga ki he tafa'aki ko eni 'ō e faito'ō konatapu pea 'oku 'i ai e fakakaukau ke kau ai 'a e Pilisone he ko e vilo ia 'a e *network* 'oku a'u ki ai. Pea kapau te tau fa'u kātoa e fefakatau'aki 'a e faito'ō konatapu 'e ō kotoa ia ki Hu'atolitoli. Pea kapau 'e 'ikai tonu hono tokanga'i mei ai mo e ngaahi *intel* 'oku tānaki mei ai te nau pule'i mai 'e nautolu 'a e me'a 'oku hoko 'i tu'a. Ka 'oku mo'oni pe 'a e fokotu'u pea ko e anga ia e fokotu'u Sea pea 'oku mo'oni pe 'a e 'Eiki Nōpele ko e anga ia e fokotu'u ke kau mo ia 'i hono *review* e *safer community* 'oku kau e polisi fakakolo ia mo e 'u me'a ko ia. Mālō

Sea Kōmiti Kakato: Mālō

Tokanga ‘oua fakapolitikale’i mafai fakapolisi

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki: Sea ki’i tokoni atu mu’a ko ‘etau me’a ‘oku fai he taimi ni ‘ikai ke fu’u mahu’inga eni ia ki he sosaieti ke tau okooko fakakaukau. Ko e fakakaukau ‘e taha ke fakamālohia ‘etau tafa’aki fakapa’anga. Ko au ia ‘oku ou kole atu au ia ‘Eiki Minisita Pa’anga ke mou fai mu’a e *review* ke mou sio ange he ko u sio atu au ia ‘oku fepaki ‘a e sisitemi ngāue. Te u fakatātā’aki pe eni ko e me’a ‘oku fai e ilifia atu ki he Feitu’u na na’a ke ‘alu koe ‘o ‘oatu e mafai pea ke ‘alu koe ‘o faka’ilo kotoa ho’o *political opponent*. Ko e me’a ia ‘oku palopalema. Fiema’u e polisi ke tau’atāina ‘oua ‘e ngāue fakapolitikale ki ha taha. ‘A ia ko e fiema’u ia ke tali ui ‘a e polisi ki he ...ha founa *accountable* ...

<000>

Taimi 1550-1555

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ... ke tali ui kā ko e palopalema foki ‘oku ‘ikai ha taha ia te ne ta’engāue ‘aki ‘a e Polisi ki ha tu’unga pehē kapau ‘oku tu’u fakapolitikale. ‘Ai mu’a ha founa ke vete ‘a e fo’i founa ko ia ha founa ke ko e hā ha founa ‘a e *system* ke ‘oua te tau ke tau lava pē ‘o tuku ‘a e me’a fakapolitikale kae founa ke lava ke *accountable*. ‘Oku ou fakatokanga’i ‘a e fokotu’u ‘i he taimi ni ‘oku ‘i ai ‘a e sino kehe ia ‘oku tonu ke ha’u ia ki heni ‘o tali ui ki he ngaahi me’a ‘oku hoko ko e ‘uhinga ka mo taha. ‘A ia ko ‘eku ‘uhingá ke ‘ai mu’a ha founa ke tau sio ki ai ‘e lava ke tau ‘alu ā kimu’a he te tau laku ‘a e pa’anga lahi ki he *system* tataua he ‘ikai pē ke to e ‘e ‘ikai pē ke u to e tui ‘e to e lelei kapau leva kuo tau solova lōua faka-*system* mo fakangāue, pea pehē pē ki he fakapa’anga. Ko e ki’i fokotu’u atu pē ‘e Minisitā ke *consider* atu pē kātaki.

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki ko u kole atu ke tau fakapaasi ‘a e vouti ko eni, kuo fuoloa tau me’a mai ‘anepō a’u mai ki he ‘aho ni te tau to e mātuku atu pē ‘i he ‘aho ni, kuo ‘osi mahino ‘a e me’a ia ko eni ki he motu’a ni.

Siaosi Sovaleni: Mālō Sea, ‘a ia ko e ‘eke pē ki ai kuo tali Sea ko e ‘uhinga kapau kuo tali ‘e he ‘Eiki Minisitā Pa’anga ia pea mo e Minisitā *Revenue*, koe’uhi kā tau hoko atu kapau kuo ‘osi tali ia.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia ko e tali ke tau tuku atu ‘a e fokotu’u ko eni ‘oku ‘omai ki he 9 mo e 14 ke toki ki he Minisitā Pa’anga ke fai ki ai ha’ane me’a, pea ‘osi ko ia pea ne toki fakahoko mai. Kā tau hoko atu ā.

Siaosi Sovaleni: Pea ‘e anga fēfē leva ‘etau tali ‘a e vouti pea toki fakahoko mai ‘amui, ko e ‘uhinga ko ‘etau talí eni, ko e tali eni ko ē ho’o kōmiti Sea, pea kapau ‘e toki fakahoko mai ‘amui kuo ‘osi tali ‘e ho’o kōmiti ‘au ‘e anga fēfē leva ia Sea. ‘Oku ou ko ‘eku ‘eke pē ‘a’aku ia ke fakamā’ala’ala.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Eiki Minisitā kapau leva ‘oku ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea fakatapu atu ki he Feitu'u na, ko e kae tuku mai mu'a ki he motu'a ni 'e lava pē ia 'o fai kae 'oleva ke maau 'a e ngaahi fokotu'utu'u, pea toki fokotu'u ke tufunga'i fakalelei 'a e me'a ko eni kā 'oku lava pē ia 'o toki fokotu'u 'i he lolotonga 'a e ta'u kā tau hoko atu mu'a 'i he kongā ko eni he ko e me'a mahu'inga eni ia, ko 'eku ki'i fakamanatu pē 'e au ia 'a e lea ko eni 'a e Komisiona heni 'i he'ene ...ko 'ene talamu'aki eni. “ 'Oku fakautuutu 'a e hoha'a 'a e fonua ki hono tufaki pea mo ngāue 'aki ta'efakalao 'a e faito'o kongatapu he 'oku ne 'omi 'a e fakamanamana ki he malu 'a e nofo 'i he komiuniti 'o mahiki hake ai 'a e tu'unga 'o e faihia pea mo e fakatu'utāmaki ki hono faka'auha 'a e kaha'u 'o e to'utupu. 'Oku tukupā 'a e Polisi Tonga ke fakahoko 'a e ngaahi ngāue mo ta'ofi 'i he'ene kei hoko fo'ofou mai 'a e fengāue'aki fakataha mo e komiuniti 'aki 'a e fie ngāue fakataha mo e komiuniti mo e fakakau mai mo ako'i 'a e to'utupu pea ke puke mo faka'ilo 'a e ka u *dealer* faito'o konatapu ke nau tali ui ki he'enua hia.”

Ko 'eku fakahoko atu pē 'e au 'oku 'ikai ko e me'a ko eni na'e 'osi fakakaukau'i 'a e patiseti ko eni, kā ko e me'a 'oku to e fai 'e to e fai 'a e fokotu'utu'u 'oku 'ikai ko ha me'a kā 'oku lī atu pē 'a e pa'anga pea ko 'ene 'osi ia, 'oku fai 'a e, ko e *management* 'a e kau ngāue. Ko e tefito'i *core function* ko ē 'a e kau polisi, 'oku kei me'a 'a e kau polisi, Polisi Tonga ke malu'i 'a e kakai 'o e fonua. Pea hoko 'a e fo'i, fo'i, pea tu'u leva ai *safer community*, kātoa 'a e fu'u patiseti ko ia, kau kotoa 'a e me'a ko ia ai. Ko e 'ai ke hoko atu he fo'i ke malu'i 'a e kakai 'o e fonua, Tonga *Police safer community*, lele hifo ai. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi tapa kehekehe kae tuku mu'a he 'oku 'osi palōmesi mai 'a e Minisitā Polisi te ne hanga 'o 'omai 'ene fokotu'utu'u, pea 'oku malava pē ke fai 'i he lolotonga ko ē 'a e ta'u kae tuku atu mu'a ...'oku 'ikai ko 'etau tafoki pē efiāfi pē 'e taha pea tau talamai 'oku fe'unga 'a e fakaava 'a e pē te tau *dish out* ha miliona pē 'i he fo'i taimi pē 'e vave, pea ko e me'a ko eni na'e 'osi fou mai hono fakakaukau'i fakalelei.

Ko ia 'oku ou kole atu fakamolemole 'oku 'ikai pehē ni ia 'oku ta'efie ala ha taha 'o fai 'a e ngāue. Pea na'e 'osi fakahoko mai pē 'e he Minisitā 'a e *elasticity* e tānaki, tuku mai ke sio lelei 'a e motu'a ni mo 'ene kau ngāue pē ko e ha 'a e fo'i he 'e tuku mai pē 'ene fokotu'utu'u ko e hā hono fo'i pa'anga lelei...

<005>

Taimi: 1555-1600

'Eiki Minisitā Pa'anga : ... mo e ngaahi tapa kehekehe 'o e palani ko iá, pea tali ia 'e he Kapineti, pea kuo u sio hifo, ko e me'a ko ia 'oku tali 'e he Kapineti, 'oku lava pē 'o fakahoko he lolotonga 'o e ta'ú. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō 'Eiki Minisitā. Tau hoko atu ai leva ki he Vouti 10.

Fokotu'u ke pālōti'i fokotu'u ke fakalahi 1 miliona Vouti 9 & 14

Siaosi Sovaleni : 'Ikai, me'a 'oku 'ikai ke tali atu ia 'emautolu 'e Sea ko e 'uhinga ko 'emau fokotu'u na'e 'oatú, pea kapau 'oku ta'eloto ia ki ai, pea hiki ta'eloto pē ia he ko e 'uhinga ko e fokotu'ú kuo 'osi 'i ai mo e poupu. Ko e kole atu ia

Sea Kōmiti Kakato : Ko ho fokotu'u mai 'e koe ke tau pālōti?

Siaosi Sovaleni : Ko e fokotu'u 'oku lolotonga *stand* pē, ko e fokotu'u ko ena 'oku 'asi.

Sea Kōmiti Kakato : Hou'eiki, tau pālōti. Ko koe 'oku ke loto ke tali eni, 'a e fakalahi ko eni kuo 'omi mei he Kōmiti Tu'uma'ú, pea fakahā'aki e hiki ho nima ki 'olunga.

Pālōti'i 'o 'ikai tali fokotu'u tānaki fakalahi ki he Vouti 9 & 14

Kalake Tēpile : Sea, loto ki ai 'a Siaosi Sovaleni, Tevita Lavemaau, Losaline Mā'asi, 'Akosita Lavulavu, Sāmiu Kuita Vaipulu, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Nuku, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfītu, 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō. Sea 'oku loto ki ai e toko 10.

Sea Kōmiti Kakato : Ko kimoutolu 'oku 'ikai ke loto ki ai, fakahā mai'aki e hiki homou nima ki 'olunga.

Kalake Tēpile : 'Ikai ke loto ki ai 'a Mo'ale Finau, Vātau Hui, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Ikai ke loto ki ai e toko 12.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō Hou'eiki, mou me'a mai a ki he Vouti 10. Ko e vouti eni 'a e Potungāue ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga 'i he

'Eiki Minisitā Polisi : Sea, fakamolemole pē Sea. Ka u ki'i faka'osi atu pē. Ko e paasi ko eni ko ē 'a e vouti 'a e motu'a ni, ke fakakau atu mu'a e ki'i me'a ko eni. Ke fakapapau'i 'e lipooti mai 'a e Pule'angá ki heni he ngāue ko ē 'oku faí, hangē pē ko ia ko e fokotu'utu'u 'anenaí. Ko e ua pē, Sea. Faka'osí pē, fakamolemole ke nouti pē mu'a 'e he kau ngāue ko ē mei Fale Pa'angá. Na'e 'i ai e ki'i fo'i *post* 'e 12, na'e tohi ia 'e ho'omou kau ngāue 'i he Kasitomu, ka ko e *post* 'e 12 ko iá, ko e *post* ia he *Inland Revenue*. Na'e 'ave kātoa ia ki hē. Ke mou ki'i nouti mu'a e fo'i *amendment* ko iá. Na'e fai e fakataha pea mo e *public account*, na'a nau 'ilo'i pē ia 'enautolu.

Alea'i Vouti 10 Potungāue Ngaahi Kautaha Pisinisi Pule'anga

Sea Kōmiti Kakato : Minisitā, ko e me'a ko ē na'a tau pālōti, ko e 'ikai tali 'a e tānaki fakalahi ki he vouti 9 mo e Vouti 14. Tau hoko atu ki he Vouti 10, Potungāue ki he Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga.

Lord Tu'i'āfītu: Sea, na'e 'ikai pālōti ia 'ikai ke loto ki ai, ka ne fakatokanga 'e ia ē.

Poupou'i pea tali ke fakapaasi Vouti 10

Sea Kōmiti Kakato: 'Oku hoko 'a e masivá, 'a ia ko e nima fakapikopikó, pea ko e nima tuutuu'í, 'oku fakatupu koloa. Me'a mai. Ko eni kuo fokotu'u mai. 'Oku 'i ai ha poupou. Tali ia.

'Eiki Minisitā Ngoue : Sea, ko e ki'i kole atu pē, fakamolemole. Ko e ki'i motu'a ni 'e lele ia 'apongipongi ki Ha'apai, koe'uhí ko e teuteu e *show*. Ko e kole atú na'a lava e 18 mo e 24 ke tau sio ki ai ha taimi vave pē. Mālō

Sea Kōmiti Kakato : Ko e 18 ē, mo e 2 fiha Minisitā?

Lord Nuku : Kole atu pē ko eni 'e toki me'a atu. Tuku pē mu'a ke toki 'ai 'anai, he 'oku 'i ai pē e ki'i me'a 'e fehu'i ki ai, pea 'osi pē ia pea paasi, Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Hou'eiki, tau liliu 'o Fale Alea.

'Eiki Sea : Hou'eiki, kole atu ke toloi e Falé ki he 7.00 'a efiāfi. Tau kelesi. 7 Toloī 'a e Fale ki he 7

Lord Tu'ilakepa : Mahalo 'oku sai e 6.00 Sea, mau fa'a

'Eiki Sea : Hou'eiki, ko e 'uhinga e toloi ki he 7.00 ke fakafaingamālie'i 'a e taimi e 'Eiki Minisitā Pa'angá. Mou me'a ai pē ke tau kelesi.

Kelesi

(Na'e kelesi tuku ai pe 'e he Sea 'a e fakataha'anga ni)

<006>

Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea